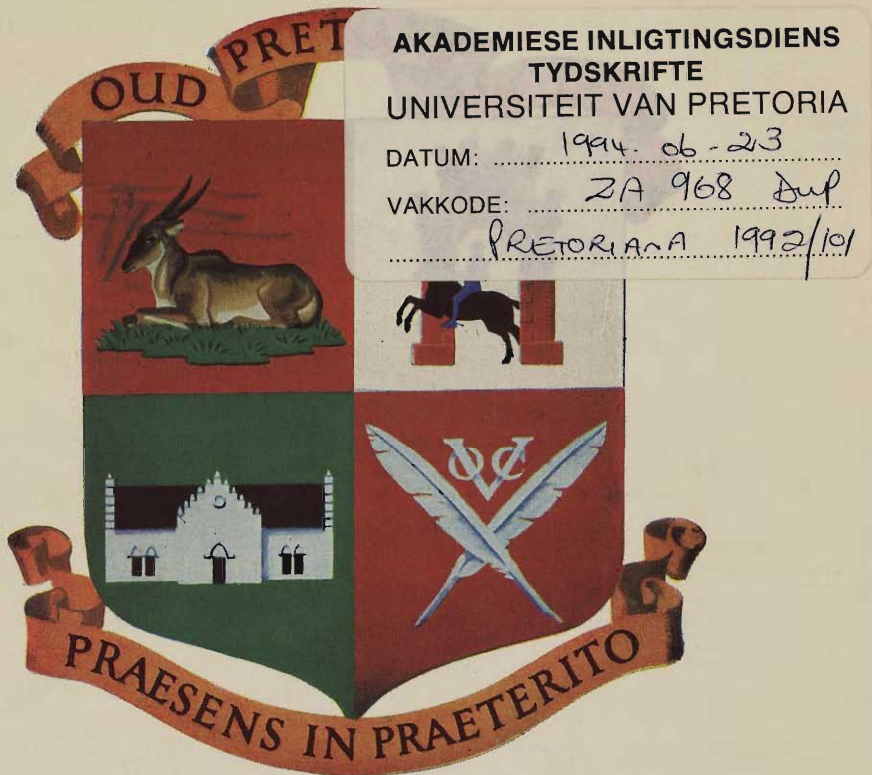

Pretoriana

HERDENKING VAN DIE DUITSTALIGES IN SUID-AFRIKA
COMMEMORATION OF GERMAN-SPEAKERS IN SOUTH AFRICA

TYDSKRIF VAN DIE PRETORIASE HISTORIESE VERENIGING:
GENOOTSKAP OUD-PRETORIA

JOURNAL OF THE PRETORIA HISTORICAL ASSOCIATION:
OLD PRETORIA SOCIETY

PRYS R 7,00 PRICE

PRETORIANA No./Nr. 101 - Augustus 1992

Lede van die Bestuur van die Pretoriase Historiese Vereniging:
die Genootskap Oud-Pretoria

Dr.N.A.Coetzee, voorsitter, telefoon (012) 46 3142

Mnr.W.J.Punt, ondervoorsitter, bewaring van geboue

Mev.D.E.Nel, sekretaresse, telefoon (012) 343-2790 huis

Mnr.M.L.R.Cloete, verteenwoordiger van die Stadsraad van
Pretoria

Mev.M.Andrews, organisasie van toere

Mnr.T.E.Andrews, redaksie van die "Nuusbrief" en bewaring
van begraafplase

Mev.M.Bees, posbestellings

Mnr.A.Jansen, lid Komitee vir kultuurbevordering in Pretoria

Dr.C.de Jong, redaksie van "Pretoriana", telefoon
(012) 348-3111

Mnr.D.Panagos, forte

Mnr.A.Goedhart, penningmeester

Mev.E.Viljoen, organisasie van byeenkomste

Mev.M.L.Willmer, argief, telefoon (012) 70 3052

Die posbusnommer van die sekretariaat is 4063, Pretoria 0001.
The post office box of the Secretariat is 4063, Pretoria 0001.

Die telefoonnommer van die sekretariaat is (012) 343-2790.
The telephone number of the Secretariat is (012) 343-2790.

"PRETORIANA- AFRICANA"

Offer of back-copies of "Pretoriana" on sale.

Can you now buy a history book of 300 pages for less than
R 50? No!

But you can buy over 1000 pages of history of Pretoria for
R 20. Contact Anton Jansen, committee member of our Society,
at telephone (012) 998-9406 house, or (012) 804-1023 office
in office hours, to arrange the purchase of a set of "Pretoriana",
to be fetched by you or delivered to you. Some copies
are now out of stock. Anton Jansen's postal address is P.O.
Box 33 704, Glenstantia, Pretoria 0010

Die inhoudsopgawe staan op die agtersy van die omslag se
buitekant.
The table of contents is on the backside of the outer side
of the cover.

WOORD VOORAF

In 1992 herdenk die Duitstaliges in Suid-Afrika, afkomstig uit Duitsland, Switserland en Oostenryk, die bydraes van die Duitstalige immigrante aan die ontwikkeling en vooruitgang van hierdie land. Hulle wou nie agterbly by die herdenkings van die bydraes wat immigrante van ander nasies in Suid-Afrika gelewer het nie, hoewel die jaar 1992 geen besondere mylpaal in die geskiedenis van immigrasie van Duitstaliges is nie.

Daar was in die afgelope jaar vyf verskeie van hierdie herdenkings. In 1987 is in Transvaal die stigting van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM), 100 jaar gelede, herdenk. Daarna het plaaslike herdenkings van die NZASM te Benoni in 1987 -, die eeufeesjaar van die dorp -, in Johannesburg in 1990 -, die eeufees van die opening van die Randtremlyn -, en in Vereeniging in 1992 -, die eeufeesjaar van dié dorp (nou stad) -, plaasgevind.

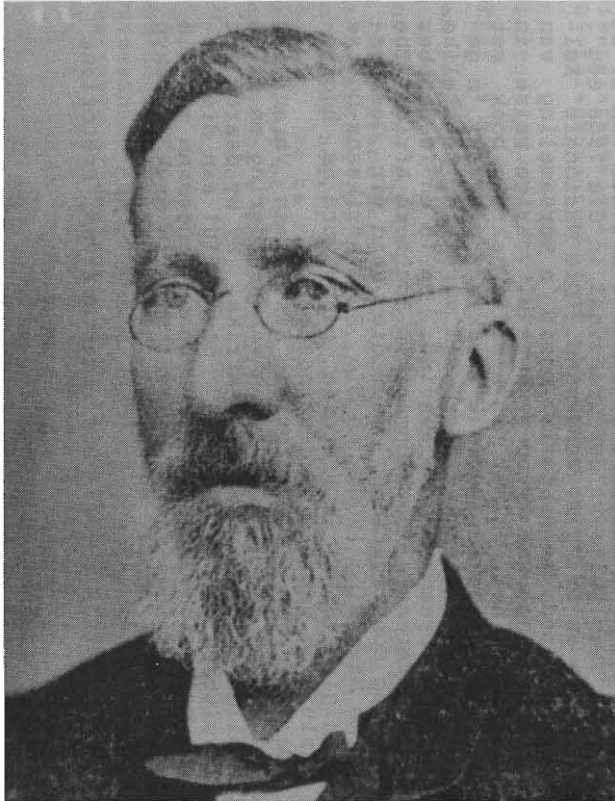
Op 16 Februarie 1992 het die Staatspresident 'n monument vir Nederlandse immigrante, in Transvaal tussen 1850 en 1950 gevestig, in Pretoria-Sentraal onthul. In 1988 is die ontdekking en eerste omvaring van Kaap die Goeie Hoop deur die Portugees Bartolomeu Dias in 1488 herdenk. In dieselfde jaar is die koms van Franse Protestante, Hugenote genoem, in 1688 uit Nederland in die Kaapkolonie gevier.

Tereg wil Duitstaliges in 1992 die aandag in Suid-Afrika op hul belangrike optrede vestig. Die kulturele tydskrif "Lantern" te Pretoria het in Februarie 1992 'n besondere uitgawe, getitel "Die Duitse bydrae tot die ontwikkeling van Suid-Afrika", gepubliseer. Daarin staan onder meer 'n samevatting van die hierna volgende inleidende artikel van C. de Jong, getitel "Twee Duitsers oor Transvaal in die 19de eeu". Een van die twee is Dr. H.T. Wangemann. Die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria besit 'n versameling van sy landskapstekeninge wat hy op sy twee uitvoerige reise in Suid-Afrika gemaak het, en het in hierdie jaar 'n boek met reproduksies van sy tekeninge laat verskyn. Daar sal 'n gedenkboek gepubliseer word en daar sal verskeie feestelike manifestasies en byeenkomste plaasvind. Op 15 en 16 Oktober 1992 sal 'n konferensie "Development in Southern Africa, The German-speaking contribution", deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN) en die Suid-Afrikaans-Duitse Kultuurvereniging (SADK) in Pretoria gehou word as hoogtepunt en afsluiting van die herdenkingsjaar.

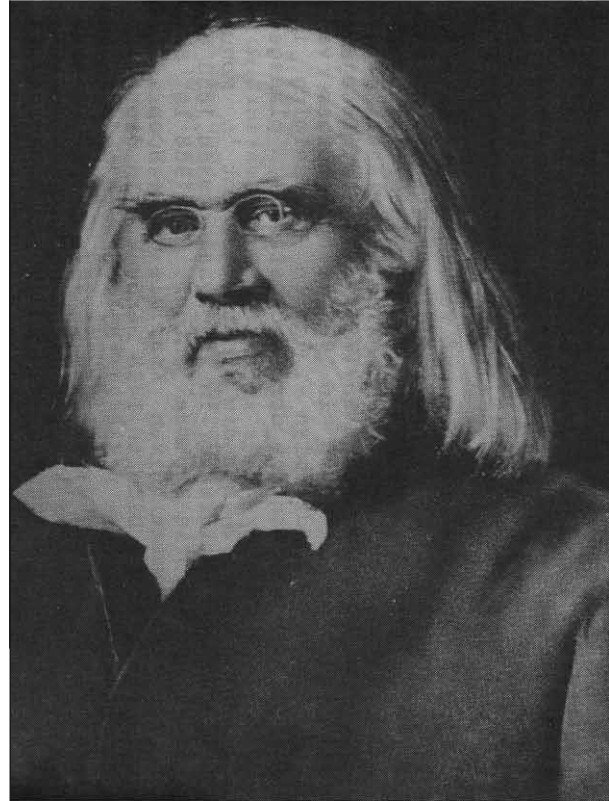
Die bestuur van die Pretoriase Historiese Vereniging wil graag deelneem aan die betuiging van waardering en hulde aan Duitstaliges se bydrae in Suid-Afrika. Hy wy daarom met genoeë die uitgawe van "Pretoriana" nommer 101 aan die geskryfde van Friedrich Jeppe en Dr. Hermann Wangemann met die eerste landsbeskrywings van Transvaal wat in druk verskyn het.

Die redakteur van "Pretoriana"

Junie 1992

*Friedrich Heinrich Jeppe, 1834-1898.
Met dank aan die Posmuseum te Pretoria.*

*Dr. Hermann Theodor Wangemann, 1818-1894, op hoë
leeftyd.*

Met dank aan die Staatsargief te Pretoria.

**TWEE DUITSERS OOR TRANSVAAL IN DIE 19DE EEU
LANDBESKRYWINGS VAN F.H. JEPPE EN H.T. WANGEMANN**

deur C. de Jong

Friedrich Jeppe

Een van die eerste - moontlik die allereerste - beskrywings van land en inwoners van Transvaal met die eerste kaart van die land is saamgestel deur F.H. Jeppe en in 1868 uitgegee deur Dr. August Petermann in sy bekende reeks "Petermann's Geographische Mittheilungen" by Justus Perthes te Gotha in Duitsland. Die titel lui "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik, beschrieben von Friedrich Jeppe in Potchefstroom". Hierdie brosjure is nie vertaal nie. Ge-deeltes daarvan het in 'n Nederlandse brosjure oor Transvaal verskyn.¹⁾

Friedrich Heinrich Jeppe was lid van 'n familie wat ver-skeie bekwame immigrante aan Suid-Afrika gelewer het. Hulle was sy broers Hermann Otto Carl Friedrich (1819-1892) en Ju-lius Gottlieb Ernst Christian (1821-1893) asook Julius se seun, sir Julius Gottlieb Ferdinand (1859-1929).²⁾ Fried-richt is gebore te Rostock in Mecklenburg in 1834 en oorlede te Pretoria in 1898. Sy vader was Carl Friedrich Wilhelm, 'n hoë staatsamptenaar. Hy emigreer 27 jaar oud na Transvaal in 1861, sluit hom aan by sy broer Hermann in Potchefstroom en word handelaar. Hy is in 1866 aangestel as posmeester in dié dorp, in 1867 as waarnemende en in 1868 as permanente pos-meester-generaal van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) Transvaal. Hy verbeter die gebrekkige poswese en ontwerp die eerste posseëls van die ZAR wat hy in Duitsland laat druk. Hy begin in 1870 met die jaarlikse publikasie in Nederlands van die Staatsalmanak van die ZAR. Hy stig in 1866 die week-koerant "Transvaal Argus" wat reeds in 1867 oorgeneem is. Naas sy amp as posmeester-generaal word hy in 1871 tesourier-generaal van die ZAR en moet dan na Pretoria verhuis. Hy tree in 1874 af as posmeester-generaal en as tesourier-gene-raal en word in 1878 vertaler en tolk van die Hooggeregshof. In 1886 word hy saam met regter J.G. Kotzé belas met die kom-pilasie van die lokale wette van die ZAR 1849-1885.

Naas hierdie werksaamhede was hy aardrykskundige en kar-toograaf van Transvaal. Hy skryf in 1868 te Potchefstroom die brosjure "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik" en voeg daarby die eerste gepubliseerde kaart van die land. Hy hou hom steeds met die kartografie besig en is op grond van sy werk in 1874 benoem tot "Fellow of the Royal Geogra-phic Society" in Groot-Brittanje. Hy was in sy laaste lewens-jare werksaam as hoofkaarttekenaar in die kantoor van die landmeter-generaal te Pretoria. Sy prestasies is deur sy tyd-genote hoog gewaardeer.

Inhoud van die brosjure

Jeppe gee 'n beknopte opsomming van riviere, gebergtes, delfstowwe, landbou- en jagprodukte, blank en swart bevol-king, natuurskoon, jaggenoeëns en regeringsbestel. Daarna

volg 'n ietwat uitvoeriger beskrywing van die afsonderlike distrikte, soos Potchefstroom, Rustenburg, Pretoria (baie kort), Waterberg, Zoutpansberg, Lydenburg en andere, vol belangwekkende besonderhede. Munte en mate, belastings, in- en uitvoersyfers (baie summier) en projekte vir 'n pad van Durban na Transvaal en vir verbetering van paaie in Transvaal, laasgenoemde van die Skot McCorkindale, passeer die revue. Die brosjure eindig met opsomming van landbouprodukte wat bekroon is op die landboutentoonstelling te Potchefstroom in 1867.

Jeppe se brosjure is te beskou as 'n geskrif vir propaganda in Duitsland vir emigrasie na Transvaal en vir investering in dié land. Die ZAR was destyds 'n land met groot bodemskatte en moontlikhede, maar geïsoleer, onontwikkeld, arm en agterstaand by die Kaapkolonie, Natal en ook die Vrystaat, die ander Boererepubliek. Die boere was afkering van belastingbetaling, die regering swak, die skatkis amper leeg, die inflasie weens uitgifte van Goewermentspapiergeld hewig, die onderwys heel gering, die blanke bevolking onenig, sodat daar enkele jare tevore in 1861-62 burgeroorlog gevoer is. Verskeie swart stamme was in opstand. Kredietbanke het ontbreek. Die algemene produktiwiteit, die uitvoer en invoer was gering. Die bose kringloop of "vicious circle of poverty" is eers deurbreek danksy die ontdekking van die Groot Goudrif in 1886; merkwaardig is dat Jeppe in sy opsomming van delfstowwe goud terloops vermeld en dat juis dié edelmetaal die trae ontwikkeling van Transvaal op gang gebring het. Nietemin gee Jeppe 'n rooskleurige, veelbelowende beeld van die ZAR, van die klimaat, natuurlike hulpbronne en investeringsmoontlikhede daarin. Hy skryf: "Die grond van die Republiek is besonder vrugbaar en die talryke riviere ... net soos die talle fonteine ... voorkom gebrek aan water vir besproeiing ... Alle Europese en amper alle tropiese plante en gewasse gedy daar³⁾... Immigrasie is alles wat die land tans benodig, en wel vlytige immigrante met 'n klein kapitaal van 500 tot 1000 Thaler. Ons hoop dat die duisende wat jaarliks na Amerika emigreer, na ons sal kom en hul nuwe tuiste in hierdie Beloofde Land sal wil stig."⁴⁾ Hy skryf vriendelik oor die Transvaalse boere tussen wie hy woon: "Die boere is 'n sterk en gesonde ras, ook al word hulle vanuit Europese standpunt as onontwikkeld en bygelowig beskou. Hulle is besonder vriendelike, godsdienstige en gasvrye mense."⁵⁾

Tot sy eer moet gesê word dat hy ook ongunstige omstandighede vermeld. Hy wys op die malariakoors, tsetsevlieg en perdesiekte wat mens en dier kwel en die verkeer met Delagoabaai ernstig bemoeilik.⁶⁾ Hy meen dat oordrewe liefhebberij vir die jag die rondtrekkery en verwaarloosing van die akkerbou deur boere bevorder en dat die handel in jagprodukte in Noord-Transvaal, veral in olifantstande, in die jongste jare afgeneem het.⁷⁾ Hy gee toe dat die vervoer in die Republiek en ingevoerde ware duur is.⁸⁾

Jeppe het ná die brosjure "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik" (1868), waarin een van die eerste ge-

publiseerde kaart van Transvaal opgeneem is, meer beskrywings van hierdie land die lig laat sien; hierby is F. Jeppe, "Transvaal Book Almanac and Directory for 1877 (printed by P. Davis & Sons, Pietermaritzburg 1877), met 'n hoofstuk "The South African Republic (ens.)", p.29-42, en "A Manual of the Transvaal, A new field of enterprise for agriculturalists, capitalists and miners, with an Introduction by O.W.A. Forssman (uitgegee deur S.W. Silver & Co., Londen 1878).

Petermann se mening

Die redakteur van die reeks "Petermann's Geographische Mittheilungen", waarvan Jeppe se brosjure deel uitmaak, was Dr. August Petermann, gebore in 1822, oorlede in 1878 te Gotha. Hy is opgelei as kartograaf en het gewerk in Edinburgh en as selfstandige in Londen en by die uitgewer Justus Perthes in Gotha. Hy het ontdekkingreise in ander wêrelddele, onder meer die destyds nog min bekende Afrika, aangevoedig en in 1855 begin met sy "Geographische Mittheilungen", uitgegee deur Perthes. In die jare 1870-78 het hy sy vooraanstaande plek as kartograaf in Duitsland verloor weens die stigting van professore vir aardrykskunde en kartografie in Duitse universiteite en die stigting van die "Zeitschrift für Erdkunde zu Berlin".⁹⁾ Sy pioniersoptrede het intussen groot waardering verwerf.

Petermann prys as redakteur die kaart van Transvaal wat deur Jeppe bygevoeg is. Hy berig dat die grondslag daarvan die kaart is wat die Duitse prospekteerder Carl Mauch¹⁰⁾ in 1866 geteken het en dat die kaart aangevul is met gegewens van F.H. Jeppe, die sendeling Alexander Merensky¹¹⁾ en die landmeters Magnus Forssman,¹²⁾ F. Hammar¹³⁾ (albei Sweeds) en J. Brooks ('n Brit).¹⁴⁾ Maar Petermann besef dat Jeppe se geskrif reklame vir emigrasie na Transvaal en investering daarin wil maak. Hy wil geen emigrasie uit Duitsland bevorder nie, nie na Noord-Amerika en nie na Suid-Afrika nie. Hy meen dat afgesien van natuurlike voordele, soos klimaat en hulpbronne, aanleiding vir emigrasie na Transvaal ontbreek.

Om Jeppe se propaganda te neutraliseer voeg Petermann 'n uittreksel by uit die pas gepubliseerde verslag van Dr. H.T. Wangemann, direkteur van die Berlynse Sendinggenootskap, oor sy reis deur Suid-Afrika. Wangemann is baie krities jeens die toestande en die boere in Transvaal. Jeppe se brosjure tel 14 bladsye, Wangemann se reisverslag 9 bladsye, dus het Petermann vir die beoogde redaksionele ewewig gesorg.

H.T. Wangemann

Dr. Hermann Theodor Wangemann (1818-1894)¹⁵⁾ was 'n uitsonderlik bekwame Duitse taalgeleerde en teoloog en van 1865 tot sy dood direkteur en stukrag van die Berlynse sendinggenootskap, onder andere in Suider-Afrika. Hy het veel gepubliseer, onder meer uitvoerige verslae van die twee reise van elk 'n jaar in Suid-Afrika waar hy sendingstasies besoek het. Petermann het gedeeltes uit sy eerste reisverslag, ge-

titel "Ein Reisejahr in Südafrika" (Berlyn 1868) oorgeneem, t.w. 'n paar stukke oor die Kaapkolonie en die Vrystaat en uitvoerige gedeeltes oor Transvaal.

Wangemann gee meer aandag aan besonderhede van die Natuur en minder aandag aan die landseksonomie as Jeppe. Soos reeds gesê is, staan Wangemann baie krities teenoor toestande in Transvaal. Soos ander blanke sendelinge kritiseer hy die behandeling deur blanke koloniste van hul gekleurde personeel en van swart volke. Hy het 'n lae dunk van die beskawing van talle Transvaalse boere.

Petermann ontleen aan Wangemann se reisverhaal oor die Kaapkolonie sy opmerkings oor die Tsitsikamawoud en Duitse nedersettings in Brits Kaffraria (nou Ciskei), aan sy reisverhaal oor die Vrystaat opmerkings oor die slegte ekonomiese toestand: "Wie invloedryke verwante in die goewerment het, word spoedig 'n man van aansien, wie weerloos is, word gepluk." Die boer staan daar in die algemeen op 'n laere ontwikkelingspeil as in die Kaapkolonie. Die staatsfinansies is in wanorde, "... hulle betaal hier met 'bluebacks', dit is papiergeld wat 10% minder waarde as die nominale waarde het, of met wol ... Die meeste boere staan diep in die skuld by die plaaslike koopman en moet al hul produkte teen lae pryse aan hom afstaan."¹⁶⁾

Wangemann het met 'n paar reisgenote wat hy nie noem nie, na die sendingstasie Bethulië, Bloemfontein en die sendingstasies Bethanië en Pniël aan die Vaalrivier getrek, en vandaar oor Potchefstroom en Pretoria na die sendingstasie Botshabelo by die latere Middelburg. Onderweg het hy afgedaal in die grot by Wonderfontein waarin hy die druipstene bewonder. Hy berig dat sendeling A. Merensky in 1865 die stasie Botshabelo gestig en digby Fort Wilhelm (nou Fort Merensky) gebou het ter beskerming teen die swart stamme van Sekoekoenie en Mapog. Die regering in Pretoria wil naamlik die stasie nie militêr beskerm nie.¹⁷⁾

Hy trek deur die distrik Lydenburg na die sendingstasie Mahlale. Hy wys op die geïsoleerdheid van die distrik en die bedreiging deur stamme van Makapan en Mapog. Die boere betaal selfs vee as skatting aan Mapog. Hy skryf minagtend: "Daar is boere wat sonder lank nadenke swartes neerskiet, onderdruk en mishandel waar hulle glo dat hulle dit ongestraf kan doen, maar hulle is tog te slap om so 'n kêrel (as hoofman Mapog) op die regte tyd te tuggtig. ... Dit is 'n wonderlike gevoel om te verkeer in sulke Middeleeuse toestande waarin elkeen hom so veel laat geld as sy energie of moed hom toelaat."¹⁷⁾

Op pad na Mahlale neem hy talryke spore van die onlangse oorlog tussen die boere en Mapog se volk waar: "Oral ... verbrande boerehuise, verwoeste tuine, onbruikbaar geworde paaie en vreesagtige boere teenoor hele bendes (swartes) wat met hulle wilde gesigte ... rondtrek."¹⁸⁾ Hy verklaar die naam van die plaaslike Nylrivier uit die soektog van boere as Jerusalemgangers na Egipte. Hy beskryf uitvoerig en kleurvol sy besoek aan die Makapansgrotte en gee 'n siening van die beleg van hoofman Makapan en sy volk deur boere in die grotte in 1854 wat afkomstig moet wees van die plaaslike

swartes. Hy vind die grotte vol bene van mense en diere en vol voorwerpe van swartes. Die beleëraars het hoofman Makapan water aangebied en hom daarmee vergiftig, beweer hy. "Daarna het die boere die (beleërde) origes belof om hulle te ontsien wanneer hulle om water na buite wou kom, maar die boere het almal doodgemaak wanneer hulle na buite gekom het en wel die vroue en kinders tegelyk met die mans."¹⁹⁾ Die boere het 'n ander grot uitgerook en daar is 200 tot 300 geraamtes, aldus Wangemann.

Hy vermeld die warm, geneeskragtige bron by Warmbad en die gebruik wat reeds destyds daarvan gemaak is. Hy ontmoet by Warmbad 'n kommando onder kommandant-generaal Paul Kruger; dit was op pad van Pretoria na Zoutpansberg²⁰⁾ om daar die Venda's onder hoofman Katlagter te tugtig. Hy wys op die woeste voorkoms en ongunstige gesigte van sommige van die kommandoede en hul gebrek aan gemeenskapsin en vaderlandsliefde. Volgens hom kan die boere goed skiet, maar hulle wil hul lewe nie waag nie; wanneer hulle geen vee of swart kinders kan buit nie of plaaswerksaamhede maak hul aanwesigheid op die plaas wenslik, verlaat hulle die kommando, ook al bid en smeek die aanvoerders hulle om te bly. Daar is boetes van tweemaal £3 op versuim van kommandodiens, maar hulle word selde of nooit gein nie. Hy beklemtoon die Transvaalse boere se afkeer van dwingende gesag en van gebondenheid aan die grond en die gemeenskap. "Die boere het weg van die wetlike instellings van die Engelse in die ou Kolonie na die Vrystaat gevlug en uit die Vrystaat na die Republiek (ZAR)." Hulle het 'n aanhoudende lus om te trek en sal indien hulle wens tot aan die Zambezi trek.²¹⁾

Hy maak opmerkings oor die gebrekkige poswese, oor boere wat briewe aan ander mense gerig, lees en somtyds agterhou, en die treurige aanblik van die swartgebrande veld in die winter, asook die fantastiese vorme van die Drakensberge. Die bewondering vir die ongerepte Natuur wat deur die Romantiek verbrei is, blyk ook uit Wangemann se reisverslag en in sommige paragrawe van Jeppe se landbeskrywing.

Deur Noord-Natal het Wangemann na Durban gereis en daar skeepgegaan na Europa.

Die geskifte van Jeppe en Wangemann, twee intelligente Duitse waarnemers van Transvaal in die land se onontwikkelde stadium, verdien in vertaling in Suid-Afrika gepubliseer te word.²¹⁾

Verwysings van C. de Jong

- 1) Die titel van die Nederlandse brosjure lui: "De Transvaal-Republiek en de Hollandsche Boeren, voorafgegaan door eene korte beschrijving van Zuid-Oost-Afrika in 't algemeen, vrij naar het Hoogduitsch van Merensky, Jeppelt, Mauch e.a.", uitgewery Seyffardt's Boekhandel, Amsterdam 1876, 83 pp. - die outeursnaam Jeppelt moet 'n verskrywing van Jeppe wees.
- 2) Lewensketse van drie Jeppes in die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, (SABW)" in Afrikaans en Engels saamgestel deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing te Pretoria, deel 2, 1972:

- Friedrich Heinrich Jeppe, 1834-1898, p.346-348.
 Hermann Otto Carl Friedrich Jeppe, 1819-1892, p.348.
 Julius Gottlieb Ferdinand Jeppe, 1859-1929, p.348-349.
- 3) "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik, beschrieben von Friedrich Jeppe in Potchefstroom, nebst einem Anhang: Dr. Wangemann's Reise in Süd-Afrika 1866-67, mit einer Originalkarte der Transvaalschen Republik (etc.), Ergänzungsheft No. 24 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen", uitgegee deur Justus Perthes, Gotha 1868, 24 pp.; hierin Jeppe t.a.p. p.2, regse kolom.
 - 4) Jeppe t.a.p. p.14, linkse kolom.
 - 5) Jeppe t.a.p. p.14, linkse kolom.
 - 6) Jeppe t.a.p. p.10, regse kolom.
 - 7) Jeppe t.a.p. p.3, regse kolom; p.9, linkse kolom.
 - 8) Jeppe t.a.p. p.3, regse kolom.
 - 9) Kyk die kort artikel oor Dr. August Petermann, verdienstelike Duitse aardrykskundige en kartograaf, 1822-1878, in "Meyers Enzyklopädisches Lexikon", Band 18, Mannheim - Wien - Zürich, 1976, p.471.
 - 10) Carl Mauch in SABW deel een, 1968, p.548-551.
 - 11) Alexander Merensky in SABW deel een, 1968, p.556.
 - 12) Magnus Johan Frederik Forssman, 1820-1874, in SABW, deel een, 1968, p.307-308.
 - 13) F.J. Hammar was in die groep Sweedse emigrante onder leiding van Alaric Forssman en Magnus Forssman wat in die seilskip 'Octavia' in 1863 uit Kalmar na Durban gevaar het. Hammar het as landmeter in Transvaal gewerk. Hy word kortliks vermeld deur Carl Gustav Trotzig, "Den Forssmanska kolonalexpeditionen til Sydafrika", in "Personhistorisk tidskrift", jaargang 74 no. een, Stockholm, 1978, p.33, regse kolom.
 - 14) J. Brooks was goewermentslandmeter, gevestig in Pretoria in die vierde kwart van die 19de eeu en daarna. Hy het onder meer 'n nuwe voorstad van Pretoria op die plaas Uitval no. 67 in 1902 uitgelê. Dit is na hom Brooklyn genoem. Hy het die Brookshuis in die voorstad vir hom laat bou. Kyk trefwoord Brooklyn in "Standard Encyclopaedia of Southern Africa", deel Kaapstad 1970.
 - 15) Hermann Theodor Wangemann in SABW deel een, 1968, p.900-901. Hy was ook 'n verdienstelike landskapstekenaar; tekeninge van plekke in Suid-Afrika van sy hand is onder meer in die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria. Sy eerste reis deur Suid-Afrika het geduur van sy aankoms in Kaapstad op 17 September 1866 tot sy vertrek uit Durban in September 1867.
 - 16) "Anhang: Dr. Wangemann's Reise in Süd-Afrika 1866-67", p.16, regse kolom.
 - 17) Wangemann t.a.p. p.19, regse kolom.
 - 18) Wangemann t.a.p. p.19, regse kolom.
 - 19) Wangemann t.a.p. p.21, linkse kolom.

- 20) Dit was die kommando wat van Pretoria op pad na Zoutpansberg was om Schoemansdal te herower - wat egter nie geluk het nie.
- 21) Wangemann t.a.p. p.22, regse kolom.
- 22) 'n Samevatting van die hier afgesluite inleidingsartikel het verskyn in die tydskrif "Lantern", Pretoria, Februarie 1992, p.108-110, met die titel "Twee Duitsers oor Transvaal in die 19de eeu, Landbeskrywings deur F.H. Jeppe en H.T. Wangemann", deur C. de Jong.

*Friedrich Heinrich Jeppe, 1834-1898.
Met dank aan die Posmuseum te Pretoria.*

DIE
TRANSVAAL'SCHE ODER SÜD-AFRIKANISCHE
REPUBLIK

BESCHRIEBEN

VON

FRIEDRICH JEPPE

IN POTCHEFSTROOM.

NEBST EINEM ANHANG: Dr. WANGEMANN'S REISE IN SÜD-AFRIKA, 1866—(

MIT EINER ORIGINALKARTE DER TRANSVAAL'SCHEN REPUBLIK &C.

(ERGÄNZUNGSHEFT No. 24 ZU PETERMANN'S „GEOGRAPHISCHEN MITTHEILUNGEN“.)

GOTHA: JUSTUS PERTHES.

1868.

(Weergawe van die titelbladsy. Vertaling uit Hoogduits deur
C. de Jong.)

Die
Transvaalse of Zuid-Afrikaansche Republiek
beskryf
deur
Friedrich Jeppe
in Potchefstroom

benewens 'n Aanhangsel:
Dr. Wangemann se reis in Suid-Afrika, 1866-67

met 'n oorspronklike kaart van die Transvaalse Republiek
ens.

Aanvullende brosjure No. 24 in
Petermann se "Geographischen Mittheilungen"

Gotha
Justus Perthes
1868

*Dr. August Petermann,
1822-1878.
Uit "Meyers Enzyklopädisches Lexikon",
deel 18, Mannheim-Wenen-Zurich, 1976*

Inhoudsopgaaaf

Woord vooraf - Die Transvaalse Republiek en die landverhuising daarheen.

Die kartering van die Republiek deur Mauch, Jeppe en Merensky (opgestel deur Dr. August Petermann)

(Friedrich Jeppe se oorsig van Transvaal)

Die land as geheel beskou.

Grootte. Grense. Riviere. Gebergtes.

Veeteelt. Jagprodukte. Delfstowwe.

Die boere.

Godsdiens. Regering. Bestuurlike indeling van die land.

Klimaat. Siektes. Bevolking, die inboorlinge. Landskapskoon.

Eldorado vir die jagter.

II - Beskrywing van die afsonderlike distrikte

Potchefstroom of Mooirivier.

Rustenburg. Pretoria. Waterberg.

Schoemansdal.

Lydenburg. Die Hoëveld. Delagoabaai

Die verbindings tussen die Republiek en Delagoabaai. Die tsetsevlieg. Nieu-Skotland. Heidelberg. Utrecht.

III- Munte en mate. Belastings. Handel en verkeer. Immigrasie.

Munte. Gewigte. Belastings.

Uitvoer en invoer. Projekte vir vergemakliking van die verkeer.

Banke en maatskappye. Immigrasie. Landboutentoonstelling in Potchefstroom.

Aanhangsel/Byvoegsel: Dr. Wangemann se reis in Suid-Afrika 1866-67.

'n Oerwoud aan die suidkus. Oorblyfsels van die Duitse legioen. Karakteristiek van swartes en Hottentots.

Toestande in die Oranje-Vrystaat.

Die sending onder die Koranna's. Pniël aan die Vaalrivier.

Die land tussen die Vaal- en Hartsrivier.

Potchefstroom en die grot van Wonderfontein. Die bergland ten suide van Pretoria, die Hoëveld.

Botshabelo. Die boere in die distrik Lydenburg. Die wildernis in die Noorde.

Mahlalegebergte en die Nyl. Die moordhole by Makapanspoort.

Warmbad. Militêre sake.

Onafhanklikheidsin van die boer, die geliefkoosde trekkery.

Posverkeer. Die distrik Lydenburg.

Die Hoëveld in die winter. Die Drakensberge.

Landkaart en plattegronde (in Engels aangedui).

Original Map of the Transvaal or South African Republic.

From surveys and observations by Surveyor-General M. Forssman, C. Mauch, F. Hammar, Surveyer J. Brooks and other offi-

cial documents combined with the results of their own exploration by F. Jeppe and A. Merensky. Potchefstroom and Botshabelo 1868. Reconstructed and augmented with data from various exploring travellers etcetera, by A. Petermann. 1 : 1 500 00.

Contains: Reduced Map of the Transvaal Republic and the surrounding regions by A. Petermann. 1 : 5 500 000. (Plattegronde)

Plan of Potchefstroom

Plan of Pretoria

Plan of Rustenburg

Dr. Hermann Theodor Wangemann, direkteur van die Berlynse sendinggenootskap, tydens sy reis in Suid-Afrika in 1866/67.

WOORD VOORAF (van Dr. A. Petermann)*)

Sedert Carl Mauch¹⁾ se ontdekking van die goudafsettings in die Noorde van die Republiek Transvaal werk voor-aanstaande manne in hierdie Suid-Afrikaanse binnelandstaat in verhoogde mate vir die aantrekking van immigrante, met name uit Duitsland. Ons sou daarom onder verdenking kon kom dat ons deur uitgawe van die onderhawige publikasie dié strewe sou wil bevorder. Maar net soos ons die bevordering van landverhuising van Duitsers in die algemeen nie as iets prysenswaardigs wil beskou nie, wys ons enige steun aan die verlegging van die stroom van Duitse emigrasie na die Boererepublieke in Suid-Afrika af. By die lees van Jeppe se verhandeling, hoewel dit voor Mauch se ontdekking geskryf is, sal elke onbevooroordeelde egter oortuig word dat van die immigrasieveldtog daarin niks te vinde is nie, hoewel die onbestrede aanwesige natuurlike voordele van die land beklemtoon word, met name die voordele bo die klimatologies ongunstiger, maar produktiewer buurlande in die weste en suide. En sodat niemand hom kan bekla dat hy deur rosig gekleurde beskrywings daarheen gelok is of dat waarheidsgetroue berigte hom ontbreek het, voeg ons by Jeppe se beskrywing enige aantekeninge uit die reisdagboek van die Berlynse sendingsdirekteur Dr. Wangemann; aan hom kan niemand partydige beeldvorming ten gunste van die Transvaalse republiek verwyt nie. Vanselfsprekend beperk ons ons by hierdie uittreksels streng tot aardrykskundige aantekeninge en ons het die hoofinhoud van die boek, wat oor die sending en in die besonder oor die stasies van die Berlynse sending met duidelik uitgesproke kerklike rigting handel, geheel buite beskouing gelaat. Vir die aardrykskundewetenskap kan dit irrelevant wees vanwaar hy sy gegewens betrek, hetsy uit die aantekeninge van Carl Vogt²⁾ hetsy van Dr. Wangemann. Hy verlang slegs betroubaarheid van sy bronne.

Ons mag die onderhawige werk wel sonder bedenking 'n ongewoon waardevolle bydrae aan die aardrykskunde noem. Ja, ons sou onbillik jeens die here Mauch, Jeppe en Merensky³⁾ wees indien ons ons waardering van hul onselfsugtige, uit wetenskaplike drang ontstane werk sou terughou. Hulle het 'n gebied van 5 150 Duitse vierkante myl,⁴⁾ wat dus byna so groot as die huidige koninkryk Italië is, en wat groter as Pruise voor 1866 is, met gebruik van alle plaaslik beskikbare gegewens kartografies in beeld gebring; hul eie reise en opnames vorm 'n nie geringe deel van die gegewens nie. Groot gebiede, soos die distrikte van Utrecht, Wakkerstroom, Heidelberg en Waterberg, verskyn in 'n heeltemal nuwe lig. Maar ook andersins sal ons by vergelyking met die tot nou toe beskikbare landkaarte oral belangrike verbeteringe en omvangryke aanvullings vind, sodat ons wel met reg kan beweer dat die kartografie van die Transvaalse republiek nog nooit so belangrike vordering as met hierdie werk gemaak het nie, die werk wat deur die verenigde kragte van drie Duitsers, in die land gevestig en baie bereisd, ontstaan het.

*) Die verwysings is van C.de Jong en staan op p.16-.

Die grondslag is 'n landkaart wat deur Carl Mauch in die begin van 1866 saamgestel is en wat deur Jeppe en Merensky nuut geteken en belangrik vermeerder is, sodat dit tans die gesamentlike opnames van hierdie here asook van die landmeter-generaal Forssman⁵⁾ en van die landmeters J. Brooks⁶⁾ en F. Hammar⁷⁾ in hom verenig. Dit het in hierdie vorm na Gotha gekom om hier gegraveer en gepubliseer te word. Talle gegewens was vir ons beskikbaar wat vir die samestellers in die binneland van Suid-Afrika onbekend of ontoeganklik gebly het. Bowendien het dit 'n vakkundige vorm benodig. Daarom is die kaart opnuut geteken en dit sal nou vermoedelik aan alle eise beantwoord wat 'n mens paslik aan die kaart van 'n land kan stel, 'n kaart wat samehangende driehoeksmeting, ja, selfs punte wat deur astronomiese posisiebepaling vasgestel is, nog heeltemal ontbeer.

Die mees nabye vasgestelde punt is Pietermaritzburg in Natal; die situasie is derhalwe gebaseer op die hoofroete Pietermaritzburg - Potchefstroom - Rustenburg. Inderdaad het vir Natal die mooi, groot kaart van Grantham⁸⁾ van hierdie kolonie, vir die lyn van Harrismith oor Potchefstroom na Rustenburg die roetekaart vir Sanderson se reis 1851-52 ("Journal of the Royal Geographical Society of London", 1859) wat by vergelyking met ander goeie materiaal die beste geblyk het te wees, as uitsluitende grondslag gedien.

Die berigte van vroeëre reisigers, soos Deleugeorge⁹⁾, Wahlberg,¹⁰⁾ Gascott,¹¹⁾ het niks vir die kaart opgelewer nie. Dit was selfs onmoontlik om hul reisroetes met enige noukeurigheid in te teken. Daarenteen het die dagboek van Dr. Wangemann enkele aanvullings opgelewer, en in die besonder die berigte oor die laaste reis van Mauch bevat waardevolle aanwinste.

Zoeloeland het 'n wesenlik ander vorm gekry deur nuwere opmetings aan die Oemzoeti- en Pongolariviere. Ook die Oranje-Vrystaat het 'n belangrike verandering in sy voorstelling ondergaan deurdat die hoofpad Smithfield - Bloemfontein - Winburg - Harrismith met betrekking tot die ligging daarvan ten opsigte van die Vaalrivier volgens die tot nou toe ongebruikte kaart van die Franse sendeling H.M. Dyke¹²⁾ (Parys 1847) noukeuriger bepaal kon word.

Vir die gebied van die Wes-Betsjoeana's is Dr. Fritsch¹³⁾ se roete 1864-66 ("Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde" te Berlyn, Band 3, 1868, Heft 2) gebruik en die ligging van Shoshong volgens Livingstone¹⁴⁾ ingeteken.

Daar is niks nagelaat om die kaart van die groot en onlangs veelgenoemde gebied so korrek en volledig moontlik te vervaardig nie. Ondanks die tekortkomings daarvan wat berus op gebrek aan vaste posisies en samehangende opnames is dit tog 'n verheugende prestasie en 'n eervolle getuienis van die energieke strewes van ons Duitse landgenote in die ver buiteland.

Gotha, 24 September 1868

Verwysings van C. de Jong by die Woord vooraf van August Petermann

- 1) Carl Mauch, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, Tafelberg - Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN), Kaapstad-Pretoria, 1968, p.548-551; ook in Engelse uitgawe verskyn.
- 2) Carl Vogt - miskien Karl Vogt, gebore 5 Julie 1837 te Giessen in Duitsland, oorlede 5 Mei 1895 op 'n ongenoemde plek, bekend as natuurondersoeker, dierkundige en geoloog; bron: "Allgemeine Deutsche Biographie", Band 40, Nachdruck Berlyn 1971, p.181-182.
- 3) Carl Mauch, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, p.548-551.
Friedrich Heinrich Jeppe, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 2, Pretoria 1972, p.346-348.
Alexander Merensky, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, Pretoria 1968, p.556-559.
- 4) Een Duitse of geografiese myl is $1\frac{1}{2}$ graad lank en het 'n lengte van 7407,41 meter.
- 5) Magnus Forssman, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, p.295.
- 6) J. Brooks was landmeter in Pretoria vierde kwart 19de eeu; na hom is die voorstad Brooklyn in Pretoria genoem.
- 7) F.J. Hammar was lid van die groep Sweedse emigrante wat onder leiding van die broers Alaric Forssman en Magnus Forssman in die seilskip 'Octavia' in 1863 van Kalmar na Durban gevaar het. Hammar het as landmeter in Transvaal gewerk. Kyk Carl Gustav Trotzig, "Den Forssmanska koloniaalexpeditionen til Sydafrika", in "Personhistorisk tidskrift", jaargang 74, no. een, Stockholm 1978, p.23.
- 8) Grantham se landkaart van Natal is deur my nie opgespoor nie.
- 9) Louis Adolphe Joseph Delegorgue, gebore in Pas de Calais 1814, oorlede op die skip 'Le Juste' by Wes-Afrika in 1850, Franse reisiger en outeur van reisberigte oor Suider-Afrika; kyk "Standard Encyclopaedia of Southern Africa", deel 3, Nasou Ltd., Kaapstad 1977
- 10) Johann August Wahlberg, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 2, p.851-853.
- 11) Gascott is as reisiger en navorser in Suid-Afrika deur my nie opgespoor nie.
- 12) Hamilton Moore Dyke, gebore Kensington, Groot-Brittanje 1817, oorlede te Moria in Basoetoeland in 1898, Franse sendeling, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3, RGN, Pretoria 1977, p.267-268.
- 13) Dr. Gustav Theodor Fritsch, gebore te Cottbus in Duitsland in 1838, oorlede te Berlyn in Duitsland in 1927, antropoloog en reisiger, onder meer in Suid-Afrika, outeur van destyds belangrike werke oor volke in Suid-Afrika; kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3, RGN, Pretoria 1977, p.319-320.

FRIEDRICH JEPPE, "DIE TRANSVAALSE OF SUID-AFRIKAANSE
REPUBLIEK" *)

1. Die land in sy geheel beskou

Grootte en grense - Die huidige grondgebied van die Transvaalse republiek lê tussen 22 grade en 28 grade suiderbreedte en 25 grade en 31 grade oosterlengte van Greenwich. Dié gebied kan op ongeveer 5400 vierkante myl¹⁾A) geskat word.

Dit word in die ooste deur die Portugese besittings en Swazi- en Zoeloeland begrens. In die suide vorm Natal en die Vaalrivier wat dit van die Oranje-Vrystaat skei, die grens. In die weste en noorde vorm die Hartsrivier en die Limpopo- of Krokodilrivier die grens en hulle skei dit van die magtige swart stamme onder Mahura, Sekhomo, Sicheli en Mozilikatse.²⁾ Ons dui hierdie gebied as die huidige aan, want dit het ten dele deur aankoop van landerye deur die inboorlinge, ten dele deur groot stukke grond wat in oorlog met die swartes verwerf is, veel groter as vroeër geword. Ook is 'n verdere uitbreiding in die weste en ooste van die huidige gebied te verwag. Die regering van die Republiek erken ook in die ooste, noorde en weste geen enkele vasgestelde grens nie, omdat aan hom deur die verdrag met die Britse regering in 1852 die hele gebied ten noorde van die Vaalrivier toegewys is.³⁾

Riviere - Die Vaalrivier wat hom op ongeveer 24 graad oosterlengte met die Oranjerivier verenig, neem aan sy linkerkant al die riviere van die Vrystaat op en het aan sy regterkant die volgende syriviere wat almal in die Republiek ontspring, te wete Kafferspruit, Blesbokspruit, Boesmanspruit, Rietspruit, Loopspruit, Mooirivier, Schoonspruit, Maatjesspruit, Makwassiespruit en Hartsrivier. 'n Hoogvlakte wat hom van die weste na die ooste uitstrek, die Hoëveld, vorm die waterskeiding tussen die riviere wat na die suide in die Vaal, na die noorde in die Limpopo en na die ooste in die see uitmond.

Die Limpopo ontspring op die Hoëveld tussen die Witwatersrand en die Gatsrand, breek by Kommandonek deur die Magaliesberg, stroom eers in westelike en daarna in noordelike rigting en neem aan sy linkerkant die Sterkstroom, Heksrivier, Elandsrivier, Zandspruit, Groot- en Klein-Marico en Nanguane op. Aan die regteroewer van die Limpopo mond daarin die Pienaarsrivier, Apiesrivier, Platrivier, Vliegpoort-, Matalabas-, Umgool-, Mokoko-, Nyl-, Mocketse-, Levubu-, Letaba- en ten slotte die Lepalule- of Olifantsrivier uit. Hierdie groot rivier loop na 22 grade NB, beskryf 'n wye boog en stroom ten slotte tussen Inhambane en Delagoabaai uit in die Indiese Oseaan.

Gebergtes - Twee bergreekse loop van suidwes na noordoos dwarsdeur die land. Die suidelike word die Magaliesberg genoem en strek hom van Zwartdruggens tot oos van Pretoria uit. Die noordelike reeks begin by die Waterberge aan die Krokodilrivier, loop oor die vol breedte van die land tot hoog in die noorde en eindig waar die Steelpoortspruit in

*) Die voetnote in die geskryfte van Jeppe en Wangemann is aangedui met die hoofletters A tot I en staan op p.59-62. Die verwysings van C.de Jong by Jeppe se brosjure is aangedui met die nommers 1) tot 31) en staan op p.39-41.

die Lepalululerivier uitmond. In die uiterste noorde van die Republiek is daar nog twee korter bergreekse, die Blouberge en die Zoutpansberge genoem, en in die distrik Lydenburg vind ons die Luluberge, terwyl die Makondeswhe-, Slangapies- en die Lebomboberge die land van die seekus skei.

Die Kathlamba- of Drakensberge wat die grens tussen die Vrystaat en Natal vorm, en ook 'n klein deel van die Transvaalse gebied inneem, is op talle kaarte as 'n ononderbroke bergreeks tot aan die Steenbokskeerkring aangedui, maar dit is 'n vergissing wat 'n korreksie nodig maak. Die Kathlamba-gebergte strek hom naamlik nie verder noordwaarts as die uiterste grens van die kolonie Natal uit nie en verloor hom daar in afsonderlike verspreide heuwelrye of kranse wat onder die naam Verzamelberge bekend staan en in die distrik Wakkerstroom lê. Die Hoëveld wat tussen hierdie en die distrik Lydenburg lê en afsonderlike hoë kranse, soos die Randberg, Slangapiesberg, maar nie die Drakensberg nie, vorm derhalwe die waterskeiding tussen die ooswaarts en weswaarts stromende riviere.

Vroeër is aangeneem dat die Vaalrivier in die Drakensberge ontspring, maar in die jongste jare verrigte landmetings het duidelik bewys dat die hoofrivier wat van die Drakensberg kom, nie die Vaalrivier is nie, soos vroeër geglo is, maar dat die werklike Vaal op die Hoëveld suidelik van die onlangs gestigte Skotse kolonie Nieu-Skotland ontspring.

Bodemprodukte - Die grond van die Republiek is besonder vrugbaar en die talryke riviere wat die land in alle rigtings deurstroom, net soos die talle fonteine wat oral aanwesig is, voorkom gebrek aan water vir besproeiing. In afwyking van die Kaapkolonie is die winter die droë jaargety en is die somer die reëntyd; tog verfris ook in die winter dikwels reën die land. Omdat die water egter in die winter vir besproeiing van grond nodig is, word die waarde van 'n plaas deur die aantal daarop aanwesige fonteine verhoog. Die klimaatverskille tussen die distrikte begunstig die skaapteelt en ander veeteelt asook die graanverbouing in sommige distrikte, en die kweek van tropiese en subtropiese produkte soos koffie, suiker, katoen ensovoorts, in ander distrikte. Die suidelike streke van die Republiek, Makwassi, Potchefstroom, Heidelberg, Nieu-Skotland, Wakkerstroom en Utrecht, is besonder geskik vir skaapteelt, die ander streke soos Marico, Zwartuggens, Rustenburg, Pretoria en Lydenburg, is die beste vir beesteelt en graanbou. Die noordelike streke soos Waterberg en Zoutpansberg en selfs 'n deel van die distrik Rustenburg is besonder geskik vir koffie- en suikerplantasies. Met name op die plase (farms) op die noordelike hellings van die Magaliesberge word koffie sedert jare met sukses gekweek, maar die kweek van die koffiestruik en in die besonder van suikerriet is tot nou toe tot klein hoeveelhede beperk wat nouliks 'n honderdste deel van die binnelandse verbruik bevredig. Die oorsaak hiervan is ten dele die boere⁴ se aangebore traagheid, ten dele gebrek aan arbeid, 'n nadeel wat in die jongste jare besonder sterk ondervind is.

Hoewel die inboorlinge wat binne die Republiek woon, op 250 000 siele geskat word, het die regering tot nou toe nie daarin geslaag om voldoende arbeiders vir beter uitoefening van die akkerbou te werf nie. Die hooforsaak hiervan is dat die manlike deel van die inboorlinge sonder inspanning en werk kan lewe. So sien 'n mens op die heerlikste en waterrykste plase meestal slegs klein akkers ter grootte van 8 tot 12 Engelse acres,⁵⁾ deur heinings van sitrus of lemoenbome omring. Hulle word met baie gebrekkige akkerbougereedskappe bewerk en met koring en hawer besaai. Gars word as groenvoer vir die perde verbou en rog ontbreek amper heeltemal. Die meeste boere verbou slegs soveel as hulle vir eie verbruik benodig. Die oorskot word na die stad gebring en vir koloniale ware en tekstielgoedere verruil.

Alle Europese en amper alle tropiese plante en gewasse gedy hier. Die gras is die enigste voer vir beeste en skape, word 6 tot 7 voet hoog en word gesny en in bondels gebind om as dakbedekking te dien. In die winter brand die boere die veld dikwels af; die as van die verbrande gras dien dan as mis vir die jong gras wat by die eerste reën ontspruit. Tallose mense beskou hierdie gebruik egter as skadelik omdat die gras daardeur suur word en veel hout- en struikgewas deur die vuur vernietig word. In Natal het die regering om hierdie redes die verbranding van die gras verbied. Wanneer die gras in die winter verdroog, trek die boere met hul vee na die noorde in die sogenoemde Bosveld waar die gras die hele winter deur groen bly en volgens sê ook meer voeding bevat.

In die distrik Potchefstroom word koring in Junie gesaai en in Desember geoes, in die Rustenburgse en ander meer noordelike distrikte word egter in April gesaai en in September geoes. Volgens 'n sertifikaat wat onlangs in die "Transvaal Argus" gepubliseer is, het boere in die distrik Pretoria 40 tot 50 mud koring, elk van 180 Hollandse pond,⁶⁾ van een mud saaikoring gekry, 'n resultaat wat by beter bewerking van die grond met goeie landboumasjiene en beter bemesting veel gunstiger sou kon wees.

Vrugte van alle soorte is dwarsdeur die hele jaar verkrygbaar, omdat sommige in die somer en andere in die winter ryp word. Appels, pere, pruime, vye, druiwe, perskes, appelkose, amandels, walneute ensovoorts word ryp in die somer, terwyl lemoene, naartjies, piesangs, lokwats, koejawels ensomeer in die winter ryp word. Tabak word in belangrike hoeveelhede en van goeie kwaliteit verbou en saam met graan en beeste na die Vrystaat, die Kaapkolonie en Natal uitgevoer. Enorme hoeveelhede mielies word jaarliks geproduseer, waarvan die grootste deel in Transvaal sowel deur blankes as inboorlinge verbruik word. Die inboorlinge eet solank hulle onder die blankes vertoef, amper niks anders as mielies wat hulle in water kook en met besondere welbehoeve verorber. In hul krale moet hulle hierdie delikatesse ontbeer en voed hulle hulle met sogenaamde kafferkoring of sorghum, 'n graansoort wat veel op boekweit lyk, maar in struik van driemaal grotere hoogte groei.

Enige soort groente wat in die noordelike klimaat gevind word, gedy hier uitstekend. Katoen, hennep, vlas en rys groei wild in verskeie dele van die land. Ook vind ons in

die distrik Rustenburg die wilde koffiebom en die wilde druif. Die inboorlinge weet om die wilde katoen tot groot komberse en stringe te verwerk. Die bamboes wat die boere vir sweepkagte gebruik en hoofsaaklik in die Kaapkolonie gekweek en vandaar ingevoer word, word by die dorp Rustenburg met 'n hoogte van meer as 40 voet gesien. 'n Soort wilde hennep, deur die inboorlinge dagga genoem, groei oral op die rivierwalle en word deur die inboorlinge gesny en gedroog en met groot behae gerook, ongeag die bedwelmende uitwerking wat dit op die sintuie uitoeft.

Veeteelt - Skape word jaarliks in groot getalle uit die Vrystaat ingevoer. Van beeste vind ons die sogehete vaarlandse ras - 'n kruising van die Zoeloebees en Afrikaanse ras - die talrykste. Die Zoeloebees het 'n klein liggaam maar veel uithoudingsvermoë. Die beesteelt neem ieder jaar belangrik toe. Die uitvoer daarvan kan jaarliks op 6000 tot 8000 beeste geskat word. Die perde teelt word eweneens in groot omvang uitgeoefen, maar die perde word elke jaar deur die sogenaamde perdesiekte uitgedun. Hierdie siekte tas hulle in die somermaande tussen November en Mei aan. Die oorsaak en die oorsprong daarvan is nog so onbekend dat alle toegepaste middele sonder resultaat bly, maar volgens vermoede is dit 'n soort longkwaal. Jaarliks sterf 'n groot aantal perde daaraan. Hulle wat die lewe behou, word gesoute genoem en duur betaal, omdat hulle die siekte selde weer kry.

Beeste en skape word saans deur die swart herders huis toe en in die sogenoemde kraal gedryf. Die kraalmure is ongeveer 6 voet hoog en bestaan uit op mekaar gestapelde klippe. Die kraal het geen dak nie en gee daarom min beskerming teen die dikwels koue winternagte. Die Afrikaanse boer maak geen hooi nie. Die gras skyn ook voldoende voeding te bevat, want die vee word daardeur heeltemal vet. Botter word in groot hoeveelhede geproduseer, maar die inheemse sout is te sleg om die botter lank goed te hou. Die botterbereiding is ook baie gebrekkig en word grotendeels aan die swart personeel oorgelaat.

Jagprodukte - Die meeste boere hou hulle met veeteelt besig, maar almal het 'n besondere voorliefde vir die jag waaraan hulle dikwels die grootste gedeelte van die jaar bestee. Groot hoeveelhede velle van gedode diere word van die jag huis toe gebring en deur die boere self gelooi waarvoor hulle die bas en blare van inheemse bome gebruik. Die velle van die renoster en seekoei word weens die besondere hardheid en taaiheid daarvan tot kort en lang swepe - samboks - verwerk; uit die buffel- en kameelperdvelle word sole en rieme gesny. Die neushorings van die renoster word in hul natuurlike staat uitgevoer en in Engeland met 1½ sjieling (15 Sgr)⁷ per pond betaal. Die jag is 'n belangrike bedryf en omdat die vrye, ongebonde lewe op die jag harmonieer met die boere se aangebore neiging tot rondtrek word daardeur die akkerbou in hoë mate verwaarloos.

Delfstowwe - Aan minerale is die Republiek baie ryk. Ja, ons twyfel of daar 'n land is wat 'n nog groter rykdom

aan ertse en ander waardevolle minerale kan toon. Transvaal het oorfloed aan yster, tin, lood, koper, ook potlood, porseleinaarde, oker, aluin, marmer, salpeter en waardevolle edelstene. Die grootste hoeveelhede word van yster en lood ontgin en lood sou sonder hoë koste ontgin kon word. 'n Loodgroef by Pretoria bevat volgens 'n ontleding 70 tot 80 persent lood en 5 tot 6 persent silwer. Koper word in verskeie dele van die land gevind en hoofsaaklik ontgin deur die inboorlinge wat dit tot groot stawe en blokke kan smelt. Steenkool kom in alle streke voor en lê in onafsienbare stroke aan die oppervlakte. Die boere bring dit dikwels na die stad, maar dit skyn vir hulle nie lonend te wees nie weens die lae pryse wat hulle daarvoor ontvang.

Die boere - Die meeste ouer boere is in die Kaapkolonie of Natal gebore en afstammelingen van die Duitse, Franse en Hollandse emigrante wat hierdie kolonies gestig het. Ontevrede met die Engelse regering en 'n vry, onafhanklike lewe verkiesend bo die streng Engelse wette het hulle geleidelik in hierdie gebiede teruggetrek, gebiede wat destyds as "huilende wildernis" beskryf is. Die boere is 'n sterk en gesonde ras, ook al word hulle vanuit Europese standpunt as onontwikkeld en bygelowig beskou. Hulle is 'n besonder vriendelike, godsdienstige en gasvrye volkie. Geen vreemde, of hy arm is of wel ryk, word van hul deur weggestuur nie, hy kry 'n vriendelike en bereidwillige onderdak. Hul taal is 'n soort plat-Hollands met talle Duitse, Franse en Engelse woorde en uitdrukkings vermeng.

Die huise maak minder aanspraak op sierlikheid en skoonheid as op duursaamheid en besit die mate van doelmatigheid wat beantwoord aan hul eenvoudige en beskeie lewenswyse. Hulle bestaan merendeels slegs uit sterk geboude kleihutte van 'n strooidak of liewer grasdak voorsien. In plaas van vensters vind 'n mens gewoonlik slegs klein openings wat bedags geopen en saans gesluit word. Die binne- en buitemure van die huis is wit gekalk en die vloer is van gestampde klei en word, om stof weg te hou, elke 5 tot 6 dae met in water opgeloste beesmis ingesmeer. Die meubels is eenvoudig en bestaan meestal slegs uit een of twee tafels asook 'n eienaardige sitbank en 'n paar stoele waarvan die sitplekke van diervelle wat in rieme gesny is, gevleg is.

Die boere stel baie belang in politiek vir sover dit die toestand in hul eie land betref. Hulle neem 'n groot aandeel in alles wat die regering onderneem, en alle regeringsmaatreëls word aan streng beoordeling onderwerp. Ook praat hulle graag oor godsdien. Hulle weet hul mening met groot energie te verdedig en met groot standvastigheid hou hulle aan ou sedes en gebruike vas wat hulle van hul voorouers geerf het.

Godsdiens - Die staatskerk is die Nederduitsch Hervormde Kerk en alle amptenare moet daaraan behoort. Ook die ortodokse Hollandse Kerk, die Nederduitsch Gereformeerde Kerk genoem, is hier sterk verteenwoordig. Hulle vorm twee groepe, elk met hul eie kerkgeboue en sielsorgers. Tot die sektes behoort die sogenaamde Doppers, 'n soort Kwakers. Hulle

onderskei hulle van die ander boere deur hul besondere sedes en gebruike asook deur hul kleding - kort baadjies en breedgerande hoede. Alle ander godsdienste, uitgesonderd die Rooms- Katolieke, word deur die regering toegelaat.

Regering - Die regering van die land is in die volste sin van die woord republikeins en die volk geniet 'n byna oordrewe vryheid. Die Volksraad is die hoogste politieke liggaam van die land en bestaan uit 30 lede - 3 uit elke distrik, uitgesonderd die Potchefstroomse wat 6 lede kies. Die Volksraad vergader een- of tweemaal per jaar om ou wette af te skaf of te verbeter en nuwe aan te neem. Aan die hoof van die Uitvoerende Raad staan die Staatspresident. Die Raad word deur die Volksraad vir 5 jaar gekies. Hy bestaan uit 5 lede, naamlik die president, die visepresident, die kommandant-generaal, die Staatsekretaris en 'n lid wat slegs die titel "lid van die Uitvoerende Raad" dra.

Die notule van die Volksraad word in die "Staats Courant", dit is die regeringsorgaan, gepubliseer. Alle nuwe wette, uitgesonderd dié wat geen uitstel toelaat nie, word drie maande lank in hierdie Courant bekend gemaak om deur die volk goedgekeur of verwerp te word.

Die konstitusie van die staat is 'n wet, grondwet genoem. Dit is in 1858 opgestel en bestaan uit 232 artikels wat nie meer as 37 bladsye in oktavo beslaan nie. 'n Bylae, wat uit 35 artikels bestaan, is later aan die wetboek bygevoeg. Omdat hulle tesame egter onvolledig bevind is, word die toepassing van die Romeins-Hollandse reg, indien nodig, toegelaat.

Die huidige regeringspersoneel bestaan uit die volgende ampsdraers:

Die President van die Republiek, Marthinus Wessel Pretorius, die oudste seun van die oorlede kommandant-generaal Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius, van Duitse afkoms, in Afrika gebore;

Visepresident: M. Viljoen, Afrikaner;

Kommandant-generaal van die Republiek: S.J.P. Kruger, bekend onder die naam van Paul Kruger, van Duitse afkoms, in Afrika gebore;

Goewermentsekretaris (Staatsekretaris): J.W. Spruyt, Hollander;

Fourie, lid van die Uitvoerende Raad, Afrikaner;

Die hoofde van die ander regeringsliggame is:

Voorsitter en woordvoerder van die Volksraad: William Robinson, Afrikaner;

Staatsprokureur: Frederik Kleyn, Hollander;

Tesourier-generaal: vakant;

Ouditeur-generaal: J.W. Zinn, van Duitse afkoms, in Afrika gebore;

Registrateur van aktes: J.J. Meintjes, van Hollandse afkoms, in Afrika gebore;

Landmeter-generaal: M. Forssman, Sweed;

Posmeester-generaal: Friedrich Jeppe, Duitser, gebore in Rostock, Mecklenburg-Schwerin;
 Weesheer of Weesmeester: M.A. Goetz, Afrikaner;
 Landdros van Potchefstroom: Dr. W.J. Otto, van Duitse afkoms, in Afrika gebore.

Die land is tans in 9 distrikte ingedeel wat met drie uitsonderinge na die hoofdorpe genoem is, naamlik Potchefstroom; Rustenburg; Pretoria; Waterberg, verbonde met Potgietersrust (hoofdorp Nylstroom); Zoutpansberg (hoofdorp Schoemansdal);⁸⁾ Lydenburg; Heidelberg; Wakkerstroom (hoofdorp Marthinus Wesselstroom) en Utrecht. Daaronder is Potchefstroom die grootste distrik daar dit byna die hele suidelike deel van die land, Vaalrivier, Schoonspruit en Makwassiberg, asook Groot- en Klein-Marico, omvat. Elk van die distrikte word deur 'n landdros (burgemeester) bestuur. Onder hom staan 'n sekretaris (Landdrosklerk), die veldcornet ('n soort stadsvoogd), 'n sheriff en 'n geregsbode. Daar is twee appèlhove, naamlik die hof van landdros en heemrade wat uit die landdros van die distrik en 8 stadsrade of senatore bestaan, en die hooggeregshof, die hoogste en laaste instansie wat uit drie landdroste uit drie verskillende distrikte en 'n jurie van 12 manne bestaan en waarin die staatsprokureur as openbare aanklaer optree.

Elke distrik het bowendien 'n kommandant en veldkornet wat in vrede tydens die bevel van die landdros staan, maar in oorlog tydens die kommandant-generaal moet gehoorsaam. Wanneer oorlog met die inboorlinge uitbreek, word sogenoemde krygswet geproklameer en alle geregshowe word vir siviele klagte tot die terugkeer van die kommando's gesluit. Aangesien die regering geen gereelde troepe het nie, word vir die kommando's alle weerbare mans sonder aansien van die persoon, uitgesonderd alle geestelikes, beamptes en kooplui, opgekommandeer.

Klimaat - Die klimaat is weens die hoë ligging van die land - ongeveer 6000 tot 7000 voet bo seespieël - baie gesond. In die somer is die hitte volstrek nie so drukkend as 'n mens op grond van die aardrykskundige ligging sou aflei nie. Weens gebrek aan die nodige instrumente kon tot nou toe geen meteorologiese waarnemings verrig word nie, maar die aanskaf van 'n goeie barometer vir hierdie doel lê in die voorname.

Die winter is droog en die nagte is dan dikwels bytend koud. Bedags skyn die son egter so warm as in die Duitse nasomer. Die dae is, sowel in die winter as in die somer, baie kort. Die korste dag duur 10 uur, die langste slegs 14 uur.

Daar kom slegs min besmetlike siektes voor, waarvan 'n oogontsteking (Conjunctivitis catarrhalis en Blepharo-Conjunctivitis catarrhalis) asook enkele soorte koors, soos febris bilosa endemica en gastrica die algemeenste in die land is. Die land is slegs skaars van geneeshere voorsien en talle mense sterf weens gebrek aan goeie mediese hulp of weens kwaksalwerye waarmee hulle hulself poog om te genees. Die medikamente wat in die weeshuis te Halle berei word,

word in klein sogenoemde huisapteke deur kooplui alhier uit die Kaapkolonie en Engeland ingevoer en teen buitensporige pryse aan die boere verkoop. B)

Bevolking, die inboorlinge - Die blanke bevolking word op 25 000 tot 30 000 siele geskat. Die aantal inboorlinge beloop volgens raming ongeveer 250 000 siele. Hulle word met uitsondering van die inwoners van die distrik Lydenburg, Makatese genoem en behoort merendeels tot die Betsjoeanastamme. Hulle is 'n sterk, goedgeboude slag mense, maar hulle het twee slegte eienskappe wat by ander stamme ontbreek, hulle is naamlik lui en laf. Hul voorliefde vir krale, mes-singdraad, glimmende knope en soortgelyke sake waarmee hulle hulle en hul talryke vroue uitdos, lok hulle uit hul krale waar hulle die grootste deel van die jaar met niksdoen deurbring. Hulle verhuur hulle gewoonlik vir slegs een of twee maande teen 5 sjieling (een Thaler 20 Sgr)⁹⁾ per maand en laat hulle selde oorreed om langer as die aangegewe tyd te bly. Jong, nog ongetroude swartes verhuur hulle dikwels vir 'n jaar waarvoor hulle 'n jong koei kry. Hulle het 'n groot hartstog vir kledingstukke van alle soorte en 'n besondere voorliefde vir praat en babbel. Hulle wapens bestaan merendeels uit selfgesmede byle en assegaaië. Hul dra groot koperlinge om arms en bene wat hulle self uit die talryke kopergroewe van die land vervaardig, en 'n soort kitaar waaraan hulle eentonige, melankoliese weemoedige klanke kan ontlok, begelei hulle op hul trektogte. Hulle is van nature goedhartig, leer maklik die landstaal en weet hulle dikwels onmisbaar te maak.

Die landskap - Dit het in die Republiek 'n eienaardige en besondere bekoring en kan in sommige streke soos Magaliesberg, Makapanspoort en Lydenburg, werklik mooi genoem word. Die land bestaan uit 'n opeenvolging van groen vleie, koppies en berge. Dit is dig met mimosaboomgroepe begroei en deurstroom deur tallose kristalheldere spruite en riviere. Dit wit huise van die boere wat uitkyk tussen die groen boomgroepe, die talryke kuddes beeste, skape en bokke wat rustig op die groen tapyt wei, die wiegende, weelderige graanvelde, die fantasievolle gestaltes van die swartes, met die helderblou hemel daarbo, vorm 'n skouspel van groot skoonheid en aantreklikheid. Die talryke kuddes springbokke, steenbokke, blesbokke, wildebeeste, zebra's ensovoorts verheug die hart van die jagter wat hier ongehinderd deur jagwette kan rondtrek.

Eldorado¹⁰⁾ vir die jagters - Die Transvaalse Republiek kan werklik die Eldorado vir die jagter en jagliefhebber genoem word, want wild van enige soort is hier oorvloedig aanwezig. Dit is daarom geen wonder dat die land elke jaar deur 'n groot aantal jagters uit alle dele van Suid-Afrika en selfs uit Europa besoek word nie. Hulle keer gewoonlik met hele waladings horings, velle en karosse (tier-, leeu- en luiperdvelle) terug. Ook bring hulle merkwaardige wapens en sierade van swartes uit die binneland huis toe wat hulle vir 'n handvol krale of deur ruilhandel verkry het, waarmee hulle in die vaderland die mure van hul huise versier.

Olifante, renosters (swart en wit), seekoeie, buffels en kameelperde is min jare gelede nog in die suidelike streke van die land aangetref, maar het hulle geleidelik na die noorde teruggetrek. Die boere egter wat die waarde van hierdie diere ken om volledig op prys te stel, ontsien geen moeite, ontberinge en strawasse om hulle op te spoor en dikwels met groot gevaar te jag. Die olifantsjagters gaan tot aan die Zambesi en in die jongste jare het hulle met 'n saamgenome boot die stroom oorgesteek en noordwaarts van dié rivier getrek. Weens die groot hitte in die somer kan hierdie streke slegs in die winter besoek word. Die reis met die ossewa duur van hier na die Zambesi gewoonlik 50 dae en word gewoonlik in Mei begin; in September of Oktober keer die jagters terug huis toe.

Die reeds vermelde verdrag met die Britse kroon¹¹⁾ verbied sowel die Engelse as Republikeinse onderdane die ruilhandel met die inboorlinge in gewere, kruit en lood. Maar tog word jaarliks 'n groot aantal gewere en groot hoeveelhede ammunisie deur Engelse jagters en kooplui (traders) uit die Kaapkolonie na die binneland gebring en vir ivoor en volstruisvere geruil. Aangesien die inboorlinge tans dwarsdeur die jaar op olifantsjag is, het dit vir die hier gevestigde jagters in die jongste tyd moeilik geword om sulke groot hoeveelhede ivoor as wat hulle vroeër huis toe gebring het, te verkry. Dit het nog minder moontlik vir hulle geword om ivoor op die voorheen gebruikelike wyse, naamlik teen wolkomberse, krале, messingdraad en dergelike by die inboorlinge te ruil. Dit doen die vroeër bloeiende en winsgewende handel met die inboorlinge aansienlik afbreuk en dit is des te betreurenswaardiger omdat vertoë en klagte van die Republikeinse regering by die Engelse koloniale regering tot nou toe geen gehoor gevind het nie.

Volstruise, blesbokke, springbokke, wildebeeste, kwaggas (zebra's) word slegs aangetref in die vlaktes, die eersgenoemdes in groepe van 10 tot 30, die origes in kuddes van honderde. As gevolg van die hoë pryse wat in die jongste jare vir alle soorte volstruisvere betaal word, het duisende van hierdie onskuldige diere as slagoffer van die mode geval. Enorme hoeveelhede van dié waardevolle handelsartikels word tans oor die hawens van die Kolonie en Natal na Engeland uitgevoer. Die vere kom uitsluitend uit hierdie Republiek en die in die weste aangrensende streke, want in die Kaapkolonie en die aangrensende Vrystaat is die jag op volstruise met streng straf verbied. Die pryse van mindere kwaliteit soos swart, geverfde en gryse vere, het in die jongste jare aansienlik gedaal, maar vir die beste wit vere is die hoë pryse tot op hede gehandhaaf. Die prys van sulke vere varieer in Engeland tans nog tussen £30 en £45 (200 tot 300 Thaler) per pond en in een pond gaan 90 tot 110 vere.^{12)C)}

Van roofdiere is 'n groot aantal beskikbaar, soos leeus, tiers, wolwe, jakkalse, tierkatte ensovoorts. Hulle word in 'n jaarliks toenemende aantal deur die boere gedood en trek hulle meer en meer in onbewoonde streke terug. Van die drie hier aangetroffe soorte leeus is dié met vaalgele

liggaam en swart maanhaar die gevaarlikste. Tog hoor jy selde dat hy 'n mens aanval, omdat wild oorvloedig te vinde is.

II. Beskrywing van die afsonderlike distrikte

Ons gaan nou oor tot die spesifieke beskrywing van die nege bogenoemde distrikte in die land.

Potchefstroom of Mooirivierdorp lê aan die Mooirivier in 'n vlakte wat van die koppies aan die westekant van die dorp na die rivier afloop. Dit is die land se hoofstad, tel 408 erwe (stukke grond ter grootte van 2 Engelse acres), 275 huise en 1200 inwoners van wie ongeveer 150 buitelanders van verskillende nasies is. Die dorp het 3 Hollandse en 3 Engelse kerke en een kerk vir die swart bevolking wat merendeels uit personeel van die blankes bestaan. Die dorp het verder 15 redelik groot winkels wat gevul is met tekstielgoedere, kruideniersware, ysterware, garing en band.

Elke drie maande word in die Hollandse kerke van die land die Nagmaal bedien. Vir dié geleentheid kom die boere in groot getalle na die stad en hul waens en tente omring dan die kerke. Hierdie kampeerplekke onder die oop hemel lewer 'n merkwaardige aanblik, in die besonder saans wanneer talryke kampvure die wit tente belig, waarin die gesinne psalmsingend by mekaar sit.

Tien tot twaalf jaar gelede was daar in Potchefstroom slegs enkele armoedige kleihutte, maar tans kan die dorp verwoys na 'n dosyn huise soos in die beste stede van die Kaapkolonie en Natal nie mooier te vinde is nie. Die waarde van die stadserwe word op £150 000 geskat. Die boukoste van talre huise is nou meer as £3000.

Potchefstroom besit 'n Goewerments- of stadskool, verskeie privaatskole en instellings, 'n vrymesselaarslosie, die Vlamme Ster van Suid-Afrika genoem, 'n leeskamer, 5 hotels en 'n weekblad, die "Transvaal Argus" wat in die Engelse en Hollandse tale uitgegee word.

Rustenburg lê aan die noordekant van die Magaliesberg, ongeveer 13 uur te perd¹³⁾ noord van Potchefstroom en naby die Heksrivier wat in die Limpopo of Krokodilrivier uitmond. Die dorp tel 132 erwe, 72 huise en ongeveer 350 inwoners. Dit lê in een van die vrugbaarste en heerlikste streke van die land. Dit het 'n Goewermentskool, 2 Hollandse kerke, 4 winkels, een hotel; die dorp spog met die aanwesigheid van 'n tweeverdiepinghuis wat in hierdie streke van Suid-Afrika heel skaars is.

Die klimaat is hier veel warmer as in die Potchefstroom-distrik, in die besonder aan die noordekant van die Magaliesberge waar hulle beskerm is teen die koue suid- en suidwestewinde. In die Rustenburgse tuine en op die naburige boereplase groei die gewasse van die warm streke, soos "ananas" (pynappel), lokwat, koejawels, suurlemoene, dadels; selfs die teestruik en die koffieboom word met sukses gekweek. Alre ander vrugte, soos lemoene, amandels, druiwe, vye, perskes, appelkose, is in oorvloed beskikbaar. Uit die laasgenoemde vier soorte vrugte word deur die boere brandewyn ge-

distilleer wat vir £6 tot £7 en 10 sjielings per halwe aam¹⁴⁾ verkoop word. Wilde, sogenoemde skuimvrugte, 'n rooi, op 'n bes lykende vrug wat aan die stam van 'n wilde boom groei, word deur inboorlinge uit die bergstreek gebring en ook daaruit word 'n goeie brandewyn verkry.¹⁵⁾ Die verbouing van koffie, suiker en katoen uit Amerikaanse saad is in die jongste jare deur buitelanders en Afrikaners energiek begin. Op enkele plase soos die plantasies van Ras en Horn, staan reeds 4 en 5 jaar ou koffieboome en op ander plase by Rustenburg, soos Honeymoon, Belle-Vue en Morgenzon, staan reeds aanplantings van 2000 tot 3000 jong boome wat uitstekend gedy en nog in hierdie jaar verplant moet word. Die boome begin reeds in die tweede jaar vrugte dra en later gee hulle dikwels meer as 7 tot 8 pond besse. Die waarde van dié boome is die beste te skat wanneer ons hier opmerk dat die ingevoerde koffie 1½ tot 2 sjieling (15 tot 20 Sgr) per pond kos. In die jongste tyd het hulle ook met katoen begin, maar die pluk ensovoorts daarvan vereis te veel arbeid. Voordat die gebrek aan handarbeid op een of ander wyse verhelp word, kan geen uitbreiding van die katoenverbouing verwag word nie.

Pretoria is na die huidige president van die Republiek, Marthinus Wessel Pretorius, genoem.¹⁶⁾ Dit is tans die setel van die regering. Dit lê aan die Apiesrivier, 18 uur (te perd) ten noordooste van Potchefstroom. Die dorp tel 300 woonerwe, 80 huise en 300 inwoners, het 'n Goewermentskool, 2 Hollandse kerke, 5 winkels, een hotel en een drukpers wat aan die regering behoort en waarop die weekliks verskynende regeringsblad, die "Staats Courant", gedruk word. Die Volksraad hou hier jaarliks sy sittings en die kantore van die Registrateur van aktes, die Ouditeur en die Tesourier asook die regeringskantore is hier gevestig.

Nylstroom in die distrik Waterberg, ten noorde van Pretoria en Rustenburg geleë, lê tussen die twee arms van die Nyl wat ten weste van Zoutpansberg in die Limpopo uitmond. Die dorp is kort gelede aangelê en bestaan tot nou toe net uit enkele beskeie huise. Die distrik van Waterberg het vroeër by die distrik Pretoria behoort, net soos die distrik Heidelberg. Dit is egter kort gelede tot 'n eie selfstandige distrik verhef en met Makapanspoort (Piet Potgietersrust) verenig. Hierdie distrik het vroeër by Zoutpansberg behoort.

Die distrik Waterberg is sonder twyfel een van die interessantste dele van die Republiek. Nadat die Limpopo oorgesteek is, lei die pad deur 'n wye vlakte wat met struik en hoë boome begroei is en deur groot kuddes wild van alle soorte verlewendig word. Die soutpan aan die linkerkant van die pad maak 'n merkwaardige indruk.¹⁷⁾ 'n Mens sien van ver slegs 'n paar uiteenliggende koppies, maar op die top daarvan aangekom, boei 'n wonderlike gesig die oog van die reisiger. Meer as duisend voet laer strek 'n groot meer hom uit,¹⁸⁾ rondom ingesluit deur hoë, fantastiese rotse wat begroei is met struik wat hulle in die stil water van die meer weerspieël. Die water is in die middel donker, maar word na die oevers gaandeweg ligter totdat dit uitloop in 'n verblindende wit kring van soutkristalle wat in die sonskyn

soos ys glinster. Die pad wat van die steil helling na die peil van die meer kronkel, lyk so gevaarlik dat 'n mens aan die begin daaraan sou twyfel of dit met 'n wa en osse berybaar is, as hy nie diep benede onder hom mense besig sou sien wat sout op 'n wa laai nie. Benede aan die rand van die meer aangekom, sien 'n mens dat die water 'n rooi kleur het; die sout lê in groot kubiese kristalle op die bodem van die meer wat in die middel nie dieper as 2 voet skyn te wees nie. Die water bevat bromium en jodium asook salpeter, soda en kalk en sou te oordeel na die bestanddele 'n uitstekende geneesmiddel teen alle velsiektes kon wees, miskien beter as die gebruik van die beroemdste Duitse badplase wat jaarliks deur duisende besoek word. Hierdie meer skyn bo 'n versonke vulkaan ontstaan te wees, want die hele streek rondom dui vulkaniese oorsprong aan.

Twee dagreise verder bereik ons die sogenoemde Warmbad aan die voet van die Waterberge. Hierdie berge bestaan uit drie onderling ewewydig lopende rante wat van mekaar geskei is deur sandvlaktes wat die beddings van die Groot en die Klein Nyl vorm. Die eerste twee rante is nie baie hoog nie en bestaan uit 'n konglomeraat van sandsteen en basalt wat met digte struikgewas begroei is. Die warm bronne lê aan die voet van die oostekant van die eerste rant. Die water daarvan is baie warm en sonder smaak. Dit is moeilik om die bestanddele daarvan sonder ontleding met sekerheid te noem, maar hulle skyn uit verbindings van metale en kali te bestaan. Die bronne het groot geneeskrag en word jaarliks deur talle siekes besoek. Tog sou dit wenslik wees om hulle noukeurig te ontleed om na te gaan vir watter besondere siektes hulle met die beste resultaat sou gebruik kon word.

In die tweede rant is vier minerale bronne, een soutagtige, 'n tweede wat swawelwaterstof (H_2S) bevat, en twee warm bronne wat weens hul besondere geneeskrag bo die eersgenoemde warmbronne verkies word.

'n Groot aantal boereplase lê tussen hierdie rante verspreid. Hulle is almal goed bewater en beplant met alle soorte vrugtebome soos lemoene en selfs koffiebome. Die meeste hier gevestigde boere is jagters omdat op die wye vlaktes in die weste van die distrik groot kuddes wild voorkom. Langs die riviere tref 'n mens by elke stap groot swerms tarentale, veldhoenders en fisante aan.

Hoewel daar talle leeus in die distrik is, word hulle slegs selde in die nabyheid van menslike wonings aangetref. Dit gebeur egter dat 'n besonder roofsieke leeu die boere die pad versper en die osse met die wa in die struikeweg van die pad laat loop. Die boere het intussen min angs vir die leeus. Hulle jag met die grootste koelbloedigheid leeus en omdat hulle goeie skuts is, keer hulle heel selde sonder die vel van 'n leeu terug huis toe.

Schoemansdal in die distrik Zoutpansberg lê in die verste noorde van die Republiek. Dit is 'n klein dorp aan die voet van die gelyknamige berg. Dit was vroeër die belangrikste plek vir ivoorhandel, maar hierdie handel het in die jongste jare weens reeds vermelde en ander oorsake baie ver-

minder. Sodra die jageisoen nader en die olifantjagters - wat uitsluitend inboorlinge is - hulle op reis moet begewe, word hulle deur die blanke inwoners van Schoemansdal en die Zoutpansbergdistrik met vuurwapens, ammunisie en lewensmiddele uitgerus. Hulle gaan dan te voet op reis, want weens die giftige vlieë (tsetse) wat oral in die noorde van Zoutpansberg voorkom, kan hulle geen perde of osse op die jag saamneem nie. Dié jagters dring diep in die binneland en bring die tande van die gedode olifante op hul skouers na Zoutpansberg.

In die jongste jare het egter twiste tussen die jagters en hul meesters oor die aandeel in die jagbuit ontstaan. As gevolg van hierdie twiste het 'n groot aantal jagters geweier om die gewere wat aan hulle toevertrou is, terug te gee. Hulle verkeer tans in oop oorlog met die boere. Onpartydige ooggetuies gee egter bepaalde boere die meeste skuld en kla hulle aan omdat hulle die jagters afgeskeep het en van laasgenoemde sonder gegronde redes talle honderde stuks vee weggenem het. Talle klagte hieroor het die regering ter ore gekom en het die regering aanleiding gegee om 'n geregshof in Schoemansdal byeen te roep. Daar moet die twistende partye verskyn om volgens die landswette hetsy gestraf, hetsy vrygespreek te word. 'n Kommando is opgeroep om hierdie geregshof te beskerm. Hopelik sal hierdie maatreëls die gewenste resultaat hê, want die verlies van die belangrike en winsgewende ivoorhandel sou spoedig aan verskillende kante gevoel word.¹⁹⁾

Om 'n denkbeeld te gee van die belangrikheid van hierdie handel wil ons hier slegs terloops vermeld dat in die seisoen van 1864 een Zoutpansbergse koopman alleen nie minder as 312½ Engelse sentenaar²⁰⁾ ivoor na Natal gebring het. Om hierdie hoeveelheid te verkry wat 'n waarde van ongeveer £8000 verteenwoordig, moes amper 350 volwasse olifante gedood word.

Die dorp Schoemansdal het ongeveer 100 inwoners, een Hollandse kerk en drie of vier winkels. Die mooiste en waterrykste plase lê in die sogenoemde Spelonke wat bestaan uit 'n reeks klein vleie met ryk plantegroei en houtbos. Die koffieboom gedy hier besonder goed. Ongeveer 6 uur ten ooste van Schoemansdal staan die woning van die Portugese konsul Albasini. Hy is een van die grootste ivoorhandelaars en onderhou lewendige verkeer met Lourenço Marques, die Portugese besitting aan Delagoabaai.

Lydenburg lê in die gelyknamige distrik in die noordooste van die Republiek en is 'n klein dorp. Dit het weliswaar 'n Hollandse kerk maar slegs 'n geringe aantal inwoners. Dit lê aan 'n syrivier van die Steelpoortrivier wat ten noorde van die verlate dorp Ohrigstad in die Lepalule-rivier stroom. Op vroeëre landkaarte is die dorp veels te noordelik aangegee; dit lê op 31 grade oosterlengte en 24 grade 10 minute suiderbreedte.

Die distrik Lydenburg strek hom uit van die Vaalrivier noordwaarts tot die Olifantsrivier wat deur die inboorlinge die Lepalule of Lepelle genoem word. In die suide van die

distrik bestaan die land uit 'n wye hoogvlakte wat 6000 tot 7000 voet bo seespieël lê en onder die naam Hoëveld bekend is. Verderop daal die land aanoudend tussen die riviere wat na die noorde en ooste stroom. Oral is daar hoë rante tussen die riviere, totdat hulle eenvoudig in die uitgestrekte Laeveld verdwyn wat hom tussen die randgebergtes en die kus uitstrek. Hierdie ligging op en aan die uitlopers van die bergreeks of rante gee die land 'n veelsydigheid van klimaat en grond soos ons in Suid-Afrika slegs ook in die kolonie Natal vind.

Op die eintlike Hoëveld wissel 'n koue winter en 'n taamlik warm somer mekaar af. Sneeuval is egter selfs in die hoogste streke redelik selde. Hierdie streke is uitstekend geskik vir veeteelt, sowel vir beeste as skape. Vir graanbou is hulle minder geskik. Daarvoor is egter die Midelveld en die Laeveld só uitstekend geskik dat reeds tans die graan van Lydenburg weens die swaarte en blankheid daarvan bekend is, ondanks die geringe en onvolkome verbouing daarvan. In die Laeveld aan die benede-Komati, Krokodilrivier, Steelpoort- en Olifantsrivier heers 'n tropiese klimaat. Daar bestaan geen twyfel nie dat daar 'n goeie gebied vir die verbouing van koffie, suiker, katoen, rys ensovoorts is. In die somer val reën in amper alle dele van die distrik in oorvloed. Dit is 'n natuurlike gevolg van die land se ligging dig by die see asook van die afwisseling van die hoë bergland met diep, warm vleie.

Wanneer 'n mens die klimaat van die distrik ken en met die voortreflikheid van die grond bekend is, moet hy hom verwonder dat die distrik tot dusver van so geringe betekenis is en oor die algemeen so min bebou is. Die boere wat in 1844 onder Hendrik Potgieter hier ingetrek het, het weliswaar nie soseer met die voorneme om die land te bebou en die hulpbronne daarvan te ontgin gekom as wel met die oogmerk om oor Delagoabaai handel met Holland te dryf nie. Hulle is ook aangelik deur die menigte van die destyds aanwesige olifante.

Toe die mooi plan met die Delagoabaai misluk het en hulle die olifante verjaag het, het die meeste boere verder na Zoutpansberg getrek en die verminderde bevolking van Lydenburg had onvoldoende kragte om die land te eksploiteer.

Die distrik is van die ander bewoonde dele van die land ver verwyder, maar lê digby die see. In hierdie aardrykskundige ligging moet ons die verklaring vir die huidige geringe verkeer daarmee soek, maar ook vir die mening dat die toekoms van die distrik baie hoopvol is.

Die dorp Lydenburg lê in regte lyn slegs 120 Engelse myl, 21) en die suidelike deel van die distrik slegs 70 Engelse myl van Delagoabaai verwyderd en die hawe is selfs met die ossewa in 10 tot 12 dae te bereik. Dat die hawe tot dusver sonder nut vir ons land gebly het, moet aan twee omstandighede toegeskryf word. Die tsetsevlug en die koors vorm die gewelddige hindernisse waardeur tot dusver alle pogings om met Delagoabaai 'n lewendige verkeer tot stand te bring, misluk het. Die boere het op hul wyse veel moeite gedoen om dié hindernisse te oorwin, hulle het honderde osse

deur die tsetse sien steek en sterf voordat hulle die oorspronklike plan waarvoor hulle na hierdie streek getrek het, opgegee het. Maar toe hulle sien dat die vervoer met waens en osse nie werklik kon word nie, het hulle eenvoudig gekonkludeer dat die verkeer met dié hawe onmoontlik is, omdat hulle geen ander verkeersmiddele geken het nie. Sedert 10 jaar is geen nuwe poging in hierdie opsig onderneem nie. Eers in die jongste tyd het ondernemende manne met meer ontwikkeling en middele die projek weer aangepak en die hawe van Delagoabaai as vir die Republiek onontbeerlik betitel.²²⁾

Drie paaie lei uit die distrik Lydenburg na Delagoa. Die eerste pad loop van die ou dorp Ohrigstad langs die Sabie, 'n syrivier van die Komati, benedewaarts, die Komati oor en bereik vanuit die noorde Lourenço Marques. Die tweede pad lei van die Komatirivier suidwaarts na Lotiti, die stat van Umzwaas, en vandaar oor die Lebomboberg na die Katembe of Tembe. Laasgenoemde rivier is oor 'n aansienlike afstand met bote bevaarbaar voordat hy in die Delagoabaai stroom. Die derde pad lei van Lotiti benedewaarts na die verste punt van die huidige oostelike grens van die Republiek, steek daar die Lebomboberg oor en loop langs die wal van die Umzili na die suidelikste deel van Delagoabaai. Die tsetsevlug word op die pad wat langs die Sabie benedewaarts loop, gedurende enkele dagreise aangetref, maar op die tweede en derde pad slegs ten ooste van die Lebomboberg tot die kus, ongeveer een dagreis ver. Hierdie twee suidelikste paaie loop bowendien vanuit die kerngebied van die Republiek. Hulle verdien dus die meeste aandag. Die regering het in die besonder tot die suidelikste van die drie aangeduide paaie besluit om 'n verbinding met die Baai op een of ander wyse tot stand te bring. Die goederevervoer is miskien die beste met muile te bewerkstellig, omdat hulle glad nie deur die steek van die tsetse siek word en ook nie aan die sogenoemde perde-siekte beswyk nie.

Bowendien kan die tsetse deur mense verdryf word. Aan die benede-Steelpoortrivier het hy eers ingetrek toe die stam van Sekwati se Basoetoes²³⁾ deur Silkaats se swartes in 1825 verdryf en verstrooi is en buffels, olifante en renosters in die vroeër digbevolkte streke ingetrek het. As die begroeiing uitgedun en die wild verdryf word, dan verdwyn die vlieë, aangesien hulle wel die huisdiere steek en doodmaak wanneer dié diere die streke waar vlieë voorkom, betree, maar hulle nie opsoek of agtervolg nie.

Die tweede bogenoemde hindernis vir vrye verkeer met Delagoabaai is die koors. Dit sal weliswaar bly, ook wanneer die vlieë verdryf is, maar ons het uit goeie bron verneem dat die koors van die uitgestrekte moerasse en monde van die Limpopo suidwaarts tot Delagoabaai waar die Portugese nedersetting lê, die gevaarlikste is en dat die koors in die suidelike streke van die Baai waar die Umzili in die Baai uitmond, minder hewig blyk. Bowendien sal alle pogings om 'n gereelde verbinding met dié hawe aan te knoop nie vanuit die Baai nie, maar vanaf die Lebomboberge onderneem word.

Sedert oudsher is die distrik Lydenburg deur talle inboorlinge bewoon. Ook tans nog kan die gekleurde bevolking daar op 60 000 tot 70 000 siele geskat word. Daarvan behoort ongeveer 50 000 tot die bekende Basoetoestam²³) van Sekwati, ongeveer 10 000 siele aan die stam van Mapog en 3000 tot 4000 gekleurdtes woon veral in die ooste tussen die blankes verspreid. Verder woon op die oostelike hellings van die Hoëveld talle Amaswazi's en na die noorde toe Baroka- en Knopneusstamme.

Indien ons uitvoeriger op die beskrywing van die volkere sou wil ingaan, sou veel belangwekkends oor hulle te berigte wees. Terloops word hier slegs vermeld dat die stam van die vroeëre hoofman Sekwati vir een van die bekwaamste en beskaafste onder die Suid-Afrikaanse swart stamme gehou word en dat die werk van die Duitse sending onder hierdie volk baie suksesvol en geseën was totdat die sendelinge weens hierdie sukses deur die huidige koning verdryf is.

Die twee bogenoemde stamme (die Baroka en die Knopneuse) is geheel onafhanklik van die blanke bevolking. Hulle is volkome vry en selfstandig en hul grondbesit is daarom op die bygevoegde landkaart met 'n besondere grenslyn aangedui.

Die blanke bevolking van die distrik (Lydenburg) kan volgens globale skatting 1500 tot 2000 siele tel en is oor 130 tot 150 bewoonde plase versprei. By 'n lengte van die distrik van 30 tot 35 uur¹³) te perd en by 'n breedte van ongeveer 20 uur kan die aantal nog bewoonbare, maar braakliggende plase op ruim 2000 geskat word.

Die land is hier ryk aan natuurprodukte. Wild is oorvloedig aanwesig. Sels olifante, buffels en renosters is nog in die Laeveld te vinde digby die streke waar die tsetse voorkom. Die Hoëveld wemel van hierdie bekende bewoners wat aan die boloop van die Olifantsrivier deur die nog altyd talryke leeu begelei word. Dit skyn egter of die bewoners van die distrik Lydenburg minder lus vir die jag toon as ander bewoners van die Republiek, want hulle bring slegs min leer, sole, samboks, vere ensovoorts in die handel.

Bouhout is oral nog oorvloedig op die oostelike en noordelike hellings van die Hoëveld te vinde, wahout amper oral in die klowe en die bosse. Die wamakery sou kon bloei indien arbeidskrag plaaslik beskikbaar sou wees.

Ook origins is die land deur die Natuur ryk bedeel. Heuning is hier in oorvloed. Die kweek van rubber en aalwyn sou goeie uitvoerprodukte kon lewer. In die algemeen is die droëryware van die warmer landsdele nog volstrek nie in produksie nie, maar hulle sou egter stellig die land tot groot voordeel strek. Ons wil hier die Hyraceum, die produk van die Hyrax capensis (klipdas) wat in alle klowe te vinde is, vermeld.²⁴) Hierdie geneesmiddel sou in Europa die duurdere, maar baie dikwels vervalste *Castoreum*²⁵) heel wel kon vervang, daar dit die ander geneesmiddel in talle uitwerkinge op die sieke organisme stellig oortref.

Die land is ook ryk aan minerale. Ystererts lê in die vorm van magneet-ystersteen in lang stroke aan die oppervlakte. Dat koper oorvloedig beskikbaar is, word bewys deur die

talle ou kopergroewe van inboorlinge. Aan die Steelpoort lê die mooiste porseleinaarde. Steenkool is vanaf die bo-Olifantsrivier tot die Vaalrivier oral te vinde.

As ons nou vra hoe die bewoners die natuurlike hulpbronne van die land gebruik het, vind ons egter 'n toestand wat veel te wense oorlaat. Die streke wat deur inboorlinge bewoon en goed bebou is, lewer die bekende akkerbouprodukte. Aan die benede-Olifantsrivier vind ons reeds die verbouing van rys en suikerriet. Die minerale rykdom van die land word tot nou toe alleen deur die inboorlinge ontgin. Van die blankes se kant is die distrik nog min ontgin. Slegs koring, tabak en vrugte word verbou. Koring kan jaarliks in 'n hoeveelheid van 4000 tot 5000 mud, beslis van eerste kwaliteit, geoes word. By goed aangepakte akkerbou sou die distrik alleen al die hele land (Transvaal), die Vrystaat en Natal van koring kon voorsien. Die tabak sou by betere bewerking 'n veel hoëre waarde kon bereik. Van die vrugte word amper niks gedroog nie. Die meeste vrugte gaan in die sogenaamde stokerie en word in die onvertinde distillierkolwe in met koperdele vermengde slegte brandewyn omgesit wat mense reeds die siekte op die lyf geja het.

Katoen groei wild in die Bosveld, word egter in heel klein hoeveelhede deur die volk van Sekwati verbou om tot garing en koord verwerk te word. Die boere plant hier en daar 'n bietjie katoen, koffie en suiker "voor de aardigheid", maar hulle het die verbouing van dié waardevolle produkte nog nie met erns begin nie.

Weens die geringe bebouing van die land is ook die handel slap. Die ivoor word merendeels deur die inboorlinge na Delagoabaai gebring, waar dit beter, maar met slegte ware betaal word.

Die mening dat Lydenburg ongesond is, die vrees vir oorlog met die swartes en die afgeleë ligging het tot dusver die immigrasie teengehou. Geen wonder dus dat hierdie mooi distrik tot nou toe meer agteruit as vooruit skyn te gaan.

In die suidelike deel van die distrik lê die grond wat deur die regering aan 'n Skotse maatskappy verkoop is en 'n gebied van 706 112 Engelse acres omvat. Dit is bekend onder die naam Kolonie van McCorkindale²⁶⁾ of Nieu-Skotland. Die voorhoede van die immigrante uit Glasgow wat uit 25 tot 30 mense bestaan, het reeds in hul nuwe tuistes aangekom en is besig met huisebou. Twee dorpe, Loch Banagher en Hamilton, is al gestig en die aankoms van 'n tweede groep landverhuisers word tegemoet gesien. Hierdie Skotte wil hulle in hoofsaak op skaapteelt toelê waarvoor die verworwe grond besonder geskik skyn te wees. Dit is 'n hoogvlakte, slegs skaars van houtgewas maar ryklik van water voorsien. Ook is goeie steenkool digby aanwesig wat die gebrek aan hout nie so hinderlik maak nie. Die suidelike deel van die kolonie Nieu-Skotland is op die landkaart besonder afgegrens en is deur die Glasgouse maatskappy aan 'n Londense maatskappy verkoop wat eweneens uitsending van emigrante beoog.

Heidelberg in die gelyknamige distrik ten suide van Lydenburg, M(arthinus) W(essel) Stroom in die distrik

Wakkerstroom en Utrecht in die gelyknamige distrik is goeie distrikte vir bees-, skaap- en perdeteeelt; die laasgenoemde dorp is slegs 5 uur te perd van Newcastle in die kolonie Natal verwyder. Die genoemde dorpe is tot hede nog klein, het egter almal 'n Hollandse kerk en hul eie landdros. In geval van die opening van 'n verbinding met Delagoabaai kan hierdie distrikte in die toekoms nog die belangrikste en waardevolste van die Republiek word.

Klerksdorp aan die Schoonspruit, Bloemhof aan die benede-Vaalrivier in die afdeling Makwasssi, Nazareth, 'n nuut aangelegde dorp aan die benede-Olifantsrivier,²⁷⁾ en Potgietersrust tussen Waterberg en Zoutpansberg geleë, is nog slegs onbelangrike dorpe met min inwoners en het geen besondere beskrywing nodig nie. Onder hulle belooft Bloemhof om die belangrikste te word omdat dit in die middel van 'n distrik lê waar skaapteelt met die beste resultaat uitgeoefen word. Ook is dit die dorp wat die naaste aan die Kaapkolonie lê. Dit het ook reeds 'n adjunk-landdros wat aan die landdros van Potchefstroom ondergeskik is.

III Munte en mate, belastings, handel en verkeer, immigrasie

Munte - Die in die Republiek gangbare geld is die Engelse. Tog sirkuleer daar nog 'n ou nominale geldsoort, naamlik die Hollandse ryksdaalder, schelling en stuiver. 'n Ryksdaalder is gelyk aan 8 schelling en 'n schelling is 6 stuiver. Die ryksdaalder het 'n waarde van $1\frac{1}{2}$ Engelse sjieling of 15 Sgr. Die regering van die Republiek het egter verskeie soorte papiergeld vir binnelandse gebruik in note van onderskeidelik 5 en 10 ryksdaalders asook van £1, van 5 sjieling en $2\frac{1}{2}$ sjieling uitgegee.

Die gewig van die handel is die ou Hollandse, waarvan 92 pond gelyk aan 100 Engelse ponde is. Een mud koring of ongesifte meel weeg 180 Hollandse pond.

Die maat vir tekstiel (lengtemaat) is die ou Amsterdamse el,²⁸⁾ waarvan 4 gelyk aan 3 Engelse yards is. Die voet is gelyk aan 12,336 Engelse duim²⁹⁾ en een morgen grond is gelyk aan 2087 Engelse acres.³⁰⁾

Die inkomste van die Staat is heel gering omdat die heffings en doeaneregte so laag is. Ons som hulle hieronder op:

Eiendomsreg (recognitie) vir iedere plaas van 6000 acres of minder is 10 tot 60 sjieling ad valorem jaarliks.

Hoofdelike belasting (persoonlike bydrae) vir elke manlike persoon bo 16 jaar in geval hy geen grond besit nie, is $7\frac{1}{2}$ sjieling per jaar.

Eiendomsreg vir stedelike grondbesit is 10 sjieling per jaar vir elke erf.

Invoerreg vir elke wavrag goedere van 3000 pond is 15 sjieling.

Veilinggeld vir alle roerende goedere wat in openbare veiling verkoop word, is een persent.

Ons kan hier nie nalaat om op te merk dat hierdie belastinge en heffings elke jaar deur buitengewone bydraes en heffings vir kommando's en dergelike verdubbel en verdrievoudig word nie.

Lisensies en bedryfsvergunninge:

Vir die verkoop van alkoholiese drank in kleinmaat, jaarliks £50.

Vir die verkoop van alkoholiese drank in grootmaat, jaarliks £15.

Vir die verkoop daarvan in bottels, jaarliks £25.

Vir 'n bierbrouery en die verkoop van moutdranke, jaarliks £6.

Vir 'n bakkery- of slagterslisensie, jaarliks £1/10s.

Vir 'n algemene handelaar of negosiewinkel, jaarliks £1.

Vir 'n biljart, jaarliks £20.

Vir 'n biljarttafel, jaarliks £5.

Vir 'n sogenoemde handelslisensie om goedere uit die buiteland in te voer en in die Republiek te verkoop, per wawrag van 3000 pond gewig of 'n deel daarvan, jaarliks £15.

Vir 'n lisensie om goedere uit die buiteland in te voer en in die stede te verkoop, bo en behalwe £15 per jaar, jaarliks £3.

Vir 'n lisensie om goedere op die platteland te verkoop, vir inwoners van die Republiek, per wawrag jaarliks £1/10s.

Vir 'n afslaersvergunning om veilings te hou, jaarliks £7/10s.

Vir 'n besondere huweliksvergunning sonder voorafgaande openbare bekendmaking £7/10s.

Alle ambagslui, soos meubelmakers, kleremakers, skoenmakers, messelaars, ensovoorts, het geen bedryfsvergunning nodig nie en betaal geen heffings nie, behalwe die bogenoemde hoofdelike belasting, tensy hulle eienaars van boereplase of erwe is, in welke geval hy slegs daarvoor belasting hoef te betaal.

Uitvoer en invoer - Dit is moeilik om die waarde van die uit- en invoer van die land noukeurig aan te gee, in die besonder die waarde van die uitvoer, omdat uitvoerregte ontbreek. Om tog 'n denkbeeld van die hoeveelhede met die waarde daarvan te gee laat ons hier 'n tabel van die uit- en invoer van die land volg. Die eerste moet as 'n globale skatting beskou word, die laaste is uit die amptelike boeke van die jaar 1864 oorgeneem, maar ook nie geheel noukeurig nie, omdat die invoerregte alleen van die inheemse kooplui en handelaars gehew word, terwyl private persone vrye invoer van goedere vir eie gebruik geniet.

(1) Uitvoer van 1 Januarie tot 31 Desember 1864

Volstruisvere £25 000^D)

Wol^E) 3000 bale (@ 4 sentenaar) @ £10 £30 000
 Ivoor^F) 1200 sentenaar³¹) @ £25 £30 000
 Beeste 6000 stuks @ £6 £36 000
 Grane, meel ensovoorts £7500
 Leer, sole, samboks, rieme ensovoorts £5000
 Totaal £133 500

(2) Invoer van 1 Januarie tot 31 Desember 1864

(a) Goedere-invoer deur in die land gevestigde kooplui

Potchefstroom, 292 vragte @ 3000 pond gewig
 Rustenburg, 18 ditto
 Pretoria, 62 ditto
 M.W. Stroom, 14 ditto
 Utrecht, 2 ditto
 Nylstroom, Heidelberg, ensovoorts, 84 ditto
 Lydenburg, 28 ditto
 Totaal 500 vragte ter waarde van £300 per vrag, is
 £150 000

(b) Goedere-invoer deur rondtrekkende handelaars
 (traders)

Potchefstroom, 25 vragte @ 300 pond gewig
 Rustenburg, 10 ditto
 Pretoria, 15 ditto
 M.W. Stroom, 5 ditto
 Utrecht en Lydenburg, 8 ditto
 Schoemansdal, Nylstroom, Heidelberg, ensovoorts 37
 ditto
 Totaal 100 vragte @ £300, is £30 000

Hierdie tabelle bewys dat die invoer die uitvoer met £15 500 oortref, 'n natuurlike gevolg van die geringe voortbrenging van inheemse produkte. Hierdie toestand sou deur immigrasie en daarmee gepaardgaande beter verbouing en kweek van graan, koffie, tabak, vlas en dergelike ingrypend verbeter kan word.

Projekte vir verbetering van die verkeer - Die pryse van lewensmiddele, kledingstukke ensovoorts wat van talle kante as fabelagtig hoog bestempel word, is 'n natuurlike gevolg van die hoë vervoerkoste van goedere uit Natal en die Kaapkolonie. Ook het die tans oral heersende goudkoors daarop 'n belangrike invloed. Die gebrek aan ambagslui, in die besonder skoemakers en kleremakers, maak die aankoop van skoene en kledingstukke in die winkels noodsaaklik, waar dan vir slegte Engelse ware bo hul waarde betaal moet word. Deur die opening van die veel nadere roete na Delagoabaai sou die ver reis na Natal en die Kaapkolonie onnodig word. Die vragkoste sou miskien minder as die helfte van die huidige be-loop. Die invoer van goedere uit ander lande, byvoorbeeld uit Duitsland, sou die handel spoedig uit die Engelse se hande neem, wat sedert die stigting van die Kaapkolonie en Natal die monopolie daarvan besit. Natal het in die afgelope jare groot inspanning verrig om die handel met die Vrystaat en hierdie Republiek (Transvaal) wat hy tans met die Kaap-

kolonie moet deel, deur verbetering van die interkoloniale paaie, brùebou en dergelike aan hom te trek. Tog het verskeie versoeke van die regering hier om vermindering en afskaffing van bepaalde invoerregte tot nou toe geen sukses gehad nie.G)

'n Engelse maatskappy het onlangs die regering van die Republiek voorgestel om teen 'n skadeloosstelling van 500 plase @ 6000 acres 'n spoorweg van Natal tot in die middel van die Republiek aan te lê. Die spoorweg moet van Durban tot Newcastle, die pas ontdekte, ryk steenkoolgroewe, aangelê word en 'n sylyn moet van Jobs Kop tot aan die Drakensberg aangelê word, vanwaar die Vrystaat dit aan die ander kant sal voortsit. Die Volksraad van die Republiek het hierdie aanbod gunstig in oorweging geneem: die aanbod is gedoen deur 'n sekere Henry McFarlane as verteenwoordiger van die Engelse maatskappy; terloops word opgemerk dat hy voorsitter van die wetgewende vergadering van Natal is.

'n Tweede projek is aan die regering voorgestel deur 'n ander Skot, mnr. McCorkindale. Dit bestaan uit 'n lening van £250 000 in Engeland wat volgens mededeling van dié heer teen verband op Goewermentsgrond (domeine) as sekerheid en 7 persent rente vir 21 jar gesluit kan word. Hierdie bedrag sal in jaarlikse bedrae van nie meer as £50 000 uit Engeland getrek word en vir verbetering van paaie, vir openbare werke en lenings aan behoeftige grondeienaars (boere) gebruik word. Die paaie, in die eerste plek dié van Potchefstroom oor Pretoria na Wakkerstroom, moet so aangelê word dat hulle met lokomobile (traction engines) berybaar is. Met hulp van hierdie ysterperde sal groot hoeveelhede produkte soos graan (koring), mielies, tabak en dergelike wat weens die hoë vervoerkoste tot nou toe slegs in geringe hoeveelhede uitgevoer kon word, na Natal gebring word.H)

Hierdie projekte waarvan die laasgenoemde waarskynlik spoedig verwerklik kan word, kan veel daartoe bydra om die bedryfslewe en beskawing van hierdie interessante land te bevorder en die ryk hulpbronne daarvan te ontgin, want wat het die skatte wat in die grond verborge lê, nodiger as kapitaal en energieke hande om aan die daglig gebring te word?

Banke en maatskappye - 'n Bank sal deur 'n Engelse maatskappy met 'n kapitaal van £25 000 in Februarie 1868 gestig word. Ook dit sal bydra tot die verdwyning van die huidige geldgebrek en tot stimulering van die ondernemingsgees. Onlangs is 'n bergbou- en mynmaatskappy (Mining Company) te Pretoria gestig. Hy beoog om verskeie kopergroewe aan die Krokodilrivier te ontgin. Ook is onlangs in Rustenburg 'n grond- en immigrasiemaatskappy (Land and Immigration Company) gevorm wat deur die regering goedgekeur is en beoog om plase te koop en te verkoop en die immigrasie uit die Kaapkolonie en die buiteland te bevorder. Dit is voldoende bewyse van die energie en ondernemingsgees wat die vooruitgang en welvaart van die jong staat waarborg.

Immigrasie is alles wat die land tans benodig, en wel vlytige immigrante met 'n klein kapitaal van 500 tot 1000 Thaler. Ons hoop dat die duisende wat jaarliks na Amerika

emigreer, na ons sal kom en hul nuwe tuiste in hierdie Be-loofde Land sal wil stig. Weliswaar is die reis van Hamburg na Natal duurder as van Hamburg na Noord-Amerika en die vervoerkoste van Natal na hier bedra ten minste £10 tot 15 per persoon, maar die grond self is veel goedkoper en vrugbaarder as in die goedkoopste en beste gebiede van Amerika. Die vervoerkoste van Natal na hier bedra tans 20 sjieling (6 Thaler 20 Sgr) per 100 pond, maar die vervoerkoste vanaf Delagoabaai sou baie minder wees. Die prys van die grond varieer tussen 3 pennies en $1\frac{1}{2}$ sjieling per Engelse acre. Alle plase is 3000 morgen of 6000 Engelse acres groot en 'n dosyn gesinne sou met gemak hul bestaan daarop kon vind, met skaap-teelt, beesteelt of graanverbouing of vlas. Met vlas is verskeie proewe gedoen wat baie bevredigende resultaat gelewer het. Die Silesiese linnewewers kan hier 'n winsgewende bedryf uitoefen, aangesien alle linneware hier enorm duur is. Vir 'n el heel slegte halflinne of katoen word hier een sjieling (10 Sgr) betaal. Egte, fyn Silesiese linne kos hier 5 sjieling per el.

Premies op die landboutentoonstelling te Potchefstroom - Om ten slotte nog 'n denkbeeld van die menigte produkte en voortbrengsels van hierdie mooi land te gee laat ons hier nog 'n uittreksel uit die pryslys volg van die met pryse en premies onderskeide voorwerpe op die jongste landboutentoonstelling te Potchefstroom in Maart 1868.

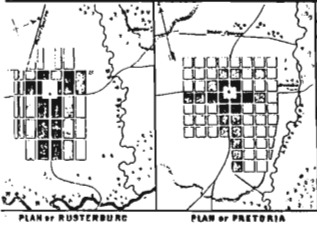
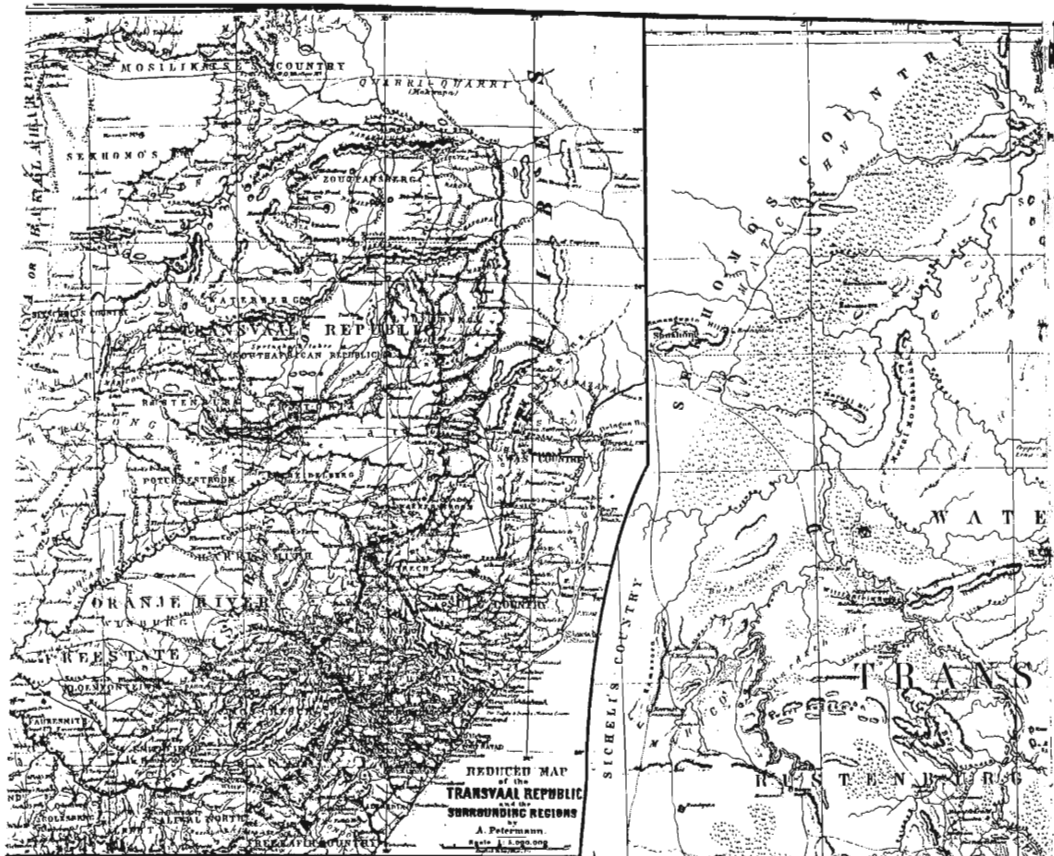
Vir die twee grootste koffieplantasies is twee pryse ter waarde van £40 toegeken. Vir die grootste katoenaanplanting £5. Vier pryse vir die beste skaapwol tesaam £22/10s. Vir volstruisvere en ivoor kon geen pryse toegeken word nie, omdat die seisoen vir hierdie artikels nog nie begin het nie. Vir die beste suiker, vlas, sy (kokons), rys en leer is pryse ten bedrae van tesaam £17 uitgedeel. Vir die beste rog, koring, meel, mielies, velle, blaartabak, snuiftabak, sigare, kaas, botter, seep, bedvere, brandewyn, aartappels, pampoene, uie, kool, gedroogde vrugte, gedroogde vleis en bone is eweneens pryse ter waarde van £13/14s toegeken. Vir skape, beeste, perde, varke, pluimvee en wilde diere is pryse ter waarde van £75/5½s gegee. Vir landboumasjiene en gereedskappe, renosterhorings, tier- en leeuvelle, wapens en sierade van swartes, grondstowwe en ertse (soos koper, lood, yster, silwer), houtsoorte, insekteversamelings en opgestopte diere ensovoorts is eweneens pryse gegee, waaronder mnr. C. Mauch die eerste prys (£5) vir die beste mineraleversameling ontvang het.

(Slot van Friedrich Jeppe se brosjure.)

Verwysings van C. de Jong by F.H. Jeppe se beskrywing van Transvaal

- 1) Met vierkante myl word hier waarskynlik die Duitse of geografiese myl bedoel; dié myl is $1\frac{1}{2}$ graad lank en het 'n lengte van 7407,41 meter.
- 2) Die drie eersgenoemdes was stamhoofde van Tswanavolke in Transvaal, die vierde, tans meestal Silkaats genoem, was die bekende hoof van die Matabelevolk.
- 3) Dit is die verdrag van Zandrivier, in 1852 gesluit tussen die Britse en die Transvaalse regerings; die Britte het toe die onafhanklikheid van die republiek in die Oorvaalse erken.
- 4) Die boere se aangebore traagheid, soos F.H. Jeppe dit beskryf, moet oorwegend aan die afwesigheid van afsetmarkte en vervoermoontlikhede vir hulle produkte toegeskryf word.
- 5) 'n Engelse acre is 4840 vierkante yard (jaart) of wel 40,5 are.
- 6) 'n Hollandse pond is 500 gram of 'n halwe kilogram.
- 7) Sgr. is Groschen of stuiwer.
- 8) Schoemansdal is in 1867 deur die bewoners verlaat weens die dreigende houding van die naburige Venda's.
- 9) Die waarde van een sjieling (een Britse shilling) word hier gelykgestel met een Thaler 20 Groschen Duitse geld.
- 10) Eldorado beteken in Spaans die vergulde man en is 'n sagefiguur deur Spanjaarde in die 16de eeu gelokaliseer in die noorde van Suid-Amerika, waar hulle omvangryke goudvoorkomste verag het. Oordragtlike betekenis van Eldorado is Goudland.
- 11) Dit is die verdrag van Zandrivier, in 1852 tussen die Britse en die Transvaalse regerings gesluit; kyk verwysing 3 hierbo.
- 12) Met pond word hier waarskynlik die Engelse pond van 453 gram bedoel.
- 13) Die gemiddelde afstand per uur te perd afgelê is ongeveer 6 Engelse myl, dit is ongeveer 10 kilometer.
- 14) 'n Aam is 'n inhoudsmaat vir vloeistowwe van 4 anker; die inhoud van die Amsterdamse aam wyn was 155,22 liter.
- 15) Moontlik word met hierdie bes die vrug van die maroelaboom bedoel.
- 16) Nee. Pretoria is deur Staatspresident Marthinus Wessel Pretorius na sy vader, Staatspresident Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius verneem en nie na homself nie.
- 17) Die Zoutpan by Hammanskraal het van ouds die aandag van reisigers getrek weens sy eienaardige reëlmatige vorm wat lank as 'n vulkaniese krater beskou is, wat volgens die nuutste mening nie die geval is nie. Ook die soutmeer wat binne die ringheuvel verborge lê en waar van tyd tot tyd sout geskraap is, geld as 'n besonderheid.
- 18) Die soutmeer, Zoutpan genoem, het vanouds sout gelewer.

- 19) Schoemansdal is in 1848 gestig deur die Voortrekkerleier Andries Hendrik Potgieter en later vernoem na dié se skoonseun, Stephanus Schoeman; die dorp is na enkele jare voorspoed in 1867 deur die inwoners verlaat weens die bedreiging van die Vendavolk.
- 20) Die Engelse sentenaar het soos die term aandui 'n gewig van 100 pond, elk van 453 gram, en heet daarom ook hundredweight.
- 21) 'n Engelse myl is 1609 meter.
- 22) Jeppe bedoel hier moontlik die plan van die Skot Alexander McCorkindale, 'n vertroueling van Staatspresident M.W. Pretorius, om 80 Engelse myl van die benedeloop van die Maputorivier tot aan die see in Delagoabaai bevaarbaar vir rivierskepe te maak. Die plan was die aanleiding tot uitvaardiging van 'n staatsproklamasie deur M.W. Pretorius waarin die benedeloop van die Maputorivier tot die see met 'n strook land van een myl breedte aan albei kante van die rivier tot Transvaalse gebied verklaar is. Weens die proteste van die Portugese en Britse regerings is die proklamasie nooit tot uitvoering gebring nie.
- 23) Basoetoe is hier 'n vergissing van F.H. Jeppe; hy bedoel die Noord-Sotho of baPedi, ook Pedi genoem.
- 24) Ek kon nie vasstel van watter orgaan in die klipdas die vroeëre volkgeneesmiddel Hyraceum afkomstig is nie. Miskien is dit die orgaan wat in die handboek van Reay H.N. Smithers, "Die soogdiere van die Suid-Afrikaanse substreek" (Universiteit van Pretoria, 1983, p.541) soos volg beskryf word:
 "Die ingewande van dassies het kenmerke wat uniek onder die soogdiere is. Agter die maag en daarmee verbind deur die dunderm, het hulle 'n groot sak waarin daar bakterië is wat die sellulose in die voedsel deur gisting afbreek. Hieragter en verbind met die sak deur 'n kort stukkie derm is daar nog 'n orgaan, die caecum, met twee horingvormige uitsteeksels aan sy voerpunt - 'n tipe orgaan wat andersins slegs by voëls bekend is. Die funksie van die caecum is onseker, maar dit is waarskynlik betrokke by absorpsie en dien as opgaarorgaan." Caecum is moontlik afgelei van caecus internum, d.i. blinde derm. - Miskien is Hyraceum die stof wat in een van bogenoemde liggaamsakke of in albei aangetref is.
- 25) Castoreum heet in Nederlands bevergeil en is afgelei van castor, dit is die Latynse naam van die bewer. Van Dale, "Groot Woordenboek der Nederlandse Taal", deel 2, 1982, omskryf bevergeil soos volg:
 "een bruinachtige, sterk riekende, aan fenol herinnerende, olieachtige stof, welke de bever - zowel de mannetjes als de wijfjes - in twee blazen aan de onderbuik draagt; vroeger als krampstillend middel voorgeschreven." Die funksie van bevergeil vir die bewer word hier nie aangedui nie. Die stof is voorheen ook in die reukwerknywerheid gebruik.
- 26) Ook McCorkindale se kolonisasieplan om Skotse gesinne in Oos-Transvaal in die kolonie Nieu-Skotland te vestig, het misluk. Enkele Skotse gesinne het hulle naby Swaziland gevestig, maar die kolonie het spoedig tot niet gegaan.
- 27) Nazareth is later hernoem tot Middelburg.
- 28) 'n Amsterdamse el is 69 sentimeter lank.

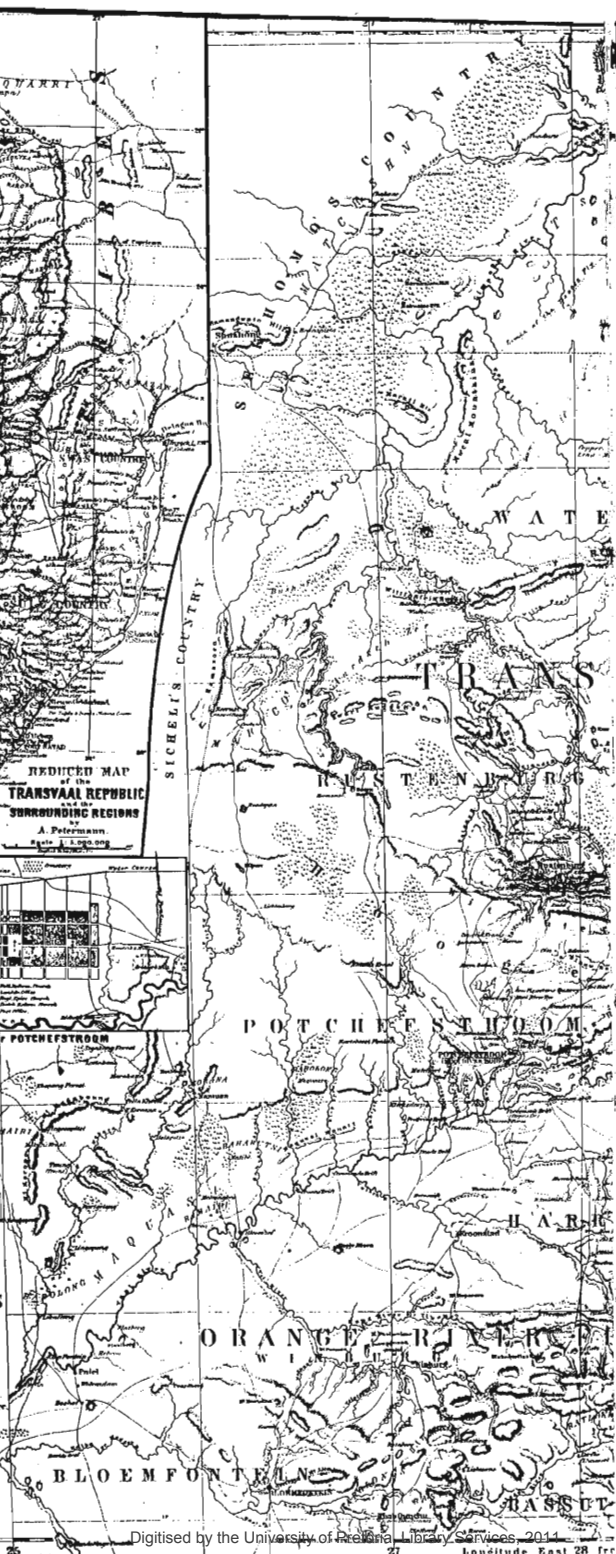
**ORIGINAL MAP
OF THE
TRANSCAAL OR SOUTH-AFRICAN
REPUBLIC.**

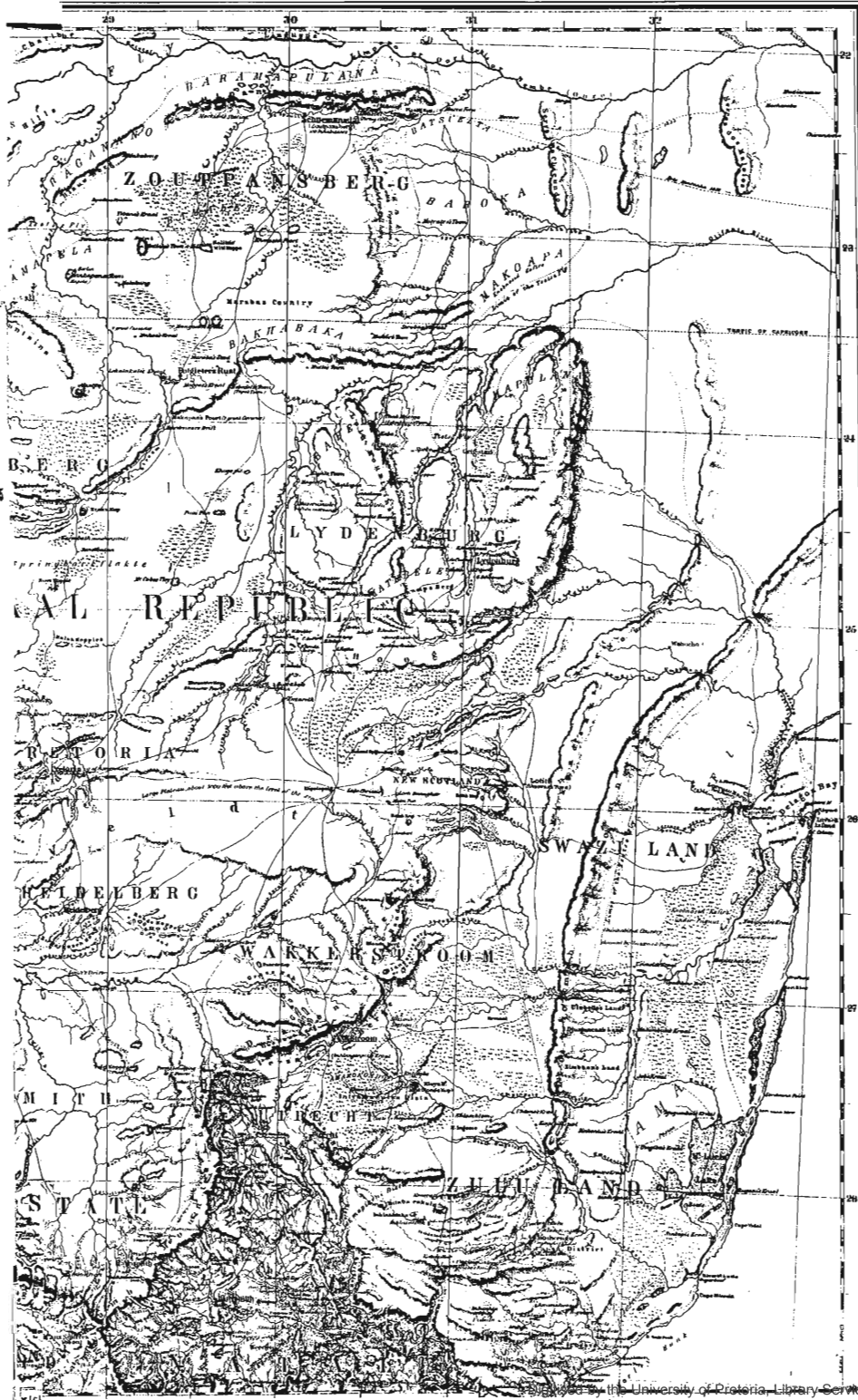
From surveys and observations
by
Sur/Genl. M. FORSSMANN, C. MALCUI, F. HAMMAR, Sur/J. BROOKS
and other official documents,
combined with the results of their own explorations
by
F. JEPPE and A. MERENSKY
Potchefstroom & Botsabelo, 1868.

Reconstructed and augmented with data from various exploring travellers &c.

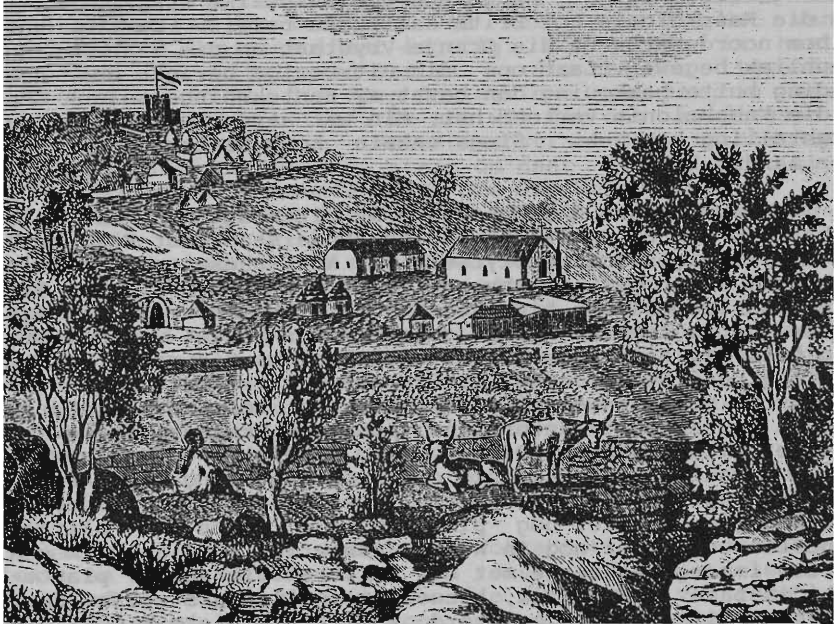
A. Petermann
Scale: 1:1,800,000

• Principal Place of Habitation	• Rail Roads 1864 1868
• Village	• Farms 1868 1871
• Mainstream Rivers 1868 1871 1874
• Headwater Streams 1868 1871 1874
..... Boundary of Territory 1868 1871 1874

- 29) 'n Engelse duim is 2,54 sentimeter lank.
 30) 'n Engelse acre is 40,5 are.
 31) 'n Engelse sentenaar of hundredweight is die gewig van 100 pond van elk 453 gram.

*Tekening deur Dr. H.T. Wangemann gemaak van die sendingstasie Botshabelo van die Berlynse sendinggenootskap by die huidige dorp Middelburg in Oos-Transvaal. Op die koppie is die Fort Wilhelm, deur die stigter sendeling Alexander Merensky na die Duitse keiser van sy tyd genoem; op die vestingtoring waai die vlag van die Duitse keiserryk. Die fort is later Fort Merensky na die sendeling genoem.
 Tekening in H.T. Wangemann, "Ein Reisejahr in Süd-Afrika 1866/67" (1868) opgeneem.*

BYVOEGSEL[†])

Dr. Wangemann¹⁾ se reis in Suid-Afrika 1866-1867*

Na 'n kort verblyf in die Kaapkolonie waar hy op 17 September 1866 geland het, en na die besoek aan die digby geleë sendingstasies het Dr. Wangemann die suidelike kusprovinsies van die Kaapkolonie tot Brits Kaffraria bereis. Daarna het hy hom noordwaarts na die Oranje-Vrystaat en die Transvaalse Republiek begewe. Laat ons die uitvoerige berigte oor die sending buite beskouing dan bevat sy aantekeninge solank hy in die Kaapkolonie vertoef het, min wat aardrykskundige belangstelling kan wek. Slegs enkele kort aantekeninge kan hier aandag kry.

'n Oerwoud aan die Suidkus - By Uitenhage naby die Algoabaai en dus digby die lewendige handelstad Port Elizabeth het die reisiger nog oorblyfsels van Afrikaanse oerwildernis aangetref, want uit 'n naby geleë oerwoud het olifante die tuine van inboorlinge binnegedring en alles verwoes. Dit was plotseling, so vertel hy, 'n geheel ander toneel wat ons omring het. Die hele heuwelige vlakte waarvan die rante lyk op die Thüringer Woud, ongeveer die streek van Meiringen, is deur groen bos omgewe. Dit is egter nie hoër as 15 tot 20 voet en bestaan uit euforbia's, spekbome, kaktus, agawe en allerlei slingerplante. Dit is in so 'n digte weefsel gevleg dat 'n menslike voet daar nie deurheen kan dring nie. Aangesien die sapryke plante dit nie toelaat dat die wildernis verbrand nie, is hier nog plek vir wild. Selfs die olifant en buffel word hier nog in kuddes aangetref. Die aanblik van hierdie immergroen berge met hul volstrek uitheemse plantegroei is baie aantreklik, hoewel die wildernis selfs deur die vee nouliks benut kan word, sodat die distrik tot die armste behoort, ook al is die plantegroei daarin van die weelderigste. (Aldus Dr. Wangemann.)

Oorblyfsels van die Duitse legioen - In Brits Kaffraria het Dr. Wangemann dikwels oorblyfsels van die ontbonde Duitse legioen aangetref wat soos bekend is na die Krimoorlog na die grens van Kafferland verplaas is.

Vanuit geestelike standpunt kan hy begrypikerwys nie veel roemryks daaroor berig nie. Tog het dit hom goed gedoen om in Berlyn, Potsdam en ander Duitse nedersettings in sy

*Noot een, Aanhangsel (Byvoegsel) - Uittreksel uit die boek "Ein Reisejahr in Süd-Afrika, Ausführlisches Tagbuch über eine in den Jahren 1866 und 1867 ausgeführte Inspektionsreise durch die Missions-Stationen der Berliner Missions-Gesellschaft von Dr. Wangemann, Missions-Director" ('n Reisjaar in Suid-Afrika; uitvoerige dagboek oor 'n in die jare 1866 en 1867 gemaakte inspeksiereis langs die sendingstasies van die Berlynse Sendingsgenootskap deur Dr. Wangemann, sendingsdirekteur) wat onlangs as uitgawe van die sendinggenootskap in Berlyn verskyn het en ryk geïllustreer is.

moedertaal te preek. Die klein dorp Potsdam is wondermooi tussen doringkoppies geleë, maar 'n groot aantal huise van vroeëre legioensoldate lê in puin en slegs drie of vier is nog bewoon. 'n Meneer Von Herzberg, agterneef van 'n voormalige minister, is skoolmeester. 'n Graaf Lillienstein bewerk sy tuin weens armoede sonder daglonerhulp met eie hande en is voorsitter van die kerkraad. Die kerk is in die hut van 'n voormalige legioensoldaat ingerig. Ook Berlyn is heel mooi geleë: die uitsig van Berlyn na die teenoor liggende Charlottenburg en in die diep doringklowe was pragtig wat lig, hemel en uitsig betref. Ek sou wil dat ons sendingsentrum in die Duitse Berlyn - Sebastiaanstraat 25 - in hierdie klein Afrikaanse Berlyn sou staan om daar by die drie bestaande, effektief bewoonde huise die vierde te wees.

Berlyn is ongeveer 12, Potsdam 18 Engelse myl van King-williamstown geleë.

In Stutterheim het die generaal van die Duitse legioen van wie die plek die van dra, 'n indrukwekkende paleis gebou, maar 'n vreeslike storm het dié werk verwoes. Die ysterdak is duisend tree ver geslinger en die mure is uitmekaar gestoot. Wat nog bruikbaar was, het die mense weggesleep, sodat van die trotse praggebou slegs 'n onaansienlike puinhoop oor is. Merkwaardig is ook die algehele verdwyning van die digby geleë taamlik groot dorp Greytown met al die ten dele mooi huise. Tien jaar gelede is dit vinnig gebou, sedert vyf jaar is dit verlate en nou is daarvan slegs nie-tige, met gras begroeide hoogtes oor.

Karakteristiek van swartes en Hottentotte - In die Kaapkolonie en Brits Kaffraria het die reisiger dikwels geleentheid gehad om vergelykings tussen die twee rasse van inboorlinge te maak en hy skryf daarvoor 'n besondere aantekening:

Die onderskeid tussen swartes en Hottentot - Hierdie naam as 'n versamelnaam vir die gekleurdes in die ou Kolonie gebesig, is die algemeenste. Die Hottentot het geen gevoel vir nasionaliteit nie; hy vorm met 360 000 van sy gelykes op geen manier 'n volk nie, terwyl by die swartes slegs 'n paar honderd by mekaar hoef te woon om hulle as swartes te laat voel. Die Hottentot is van geboorte 'n slaafs gesinde mens wat in die blankes sy meester sien, wat hy wel sou wil belieg en bedrieg maar wat hy altyd slaafs gehoorsaam. Die swarte daarenteen sien in die Europeër 'n indringer wat hy vrees en haat, wie se juk hy graag sou afwerp, maar aan wie hy hom nie as slaaf sou wil onderwerp nie. Die Hottentot is swak, slap van karakter, die swarte is slui, taai vashoudend aan sy mening. Die Hottentot ken geen nasionale tradisie nie, die swarte word daardeur tot in sy binneste weefsels beheers. Hy het sy stamhoofde wat hy blindelings volg en wie se mag hy erken, selfs waar hy deur die Engelse gebreek is. Hy het 'n familiebewussyn, 'n intense liefde vir sy bloedverwante. Slegs met moeite raak hy gewoond aan die denkbeeld dat die hele land nie meer sy eiendom is nie.

Die Hottentot let nouliks op die waarde van die geld, en wanneer hy 'n bietjie geld besit, sit hy dit dadelik in

klerasie en allerlei prulle om; wanneer die sendeling maar die goeie tydstip kan afwag, dra die Hottentot graag gewillig en ryklik tot die kerk en die sending by. Die swarte daarenteen hou sy besit taai en gierig byeen en glo dat hy die sendeling nog 'n genoeë doen as hy hom met die sakramente laat bedien. Geen Hottentot sou dit waag om parmantig en ongehoorsaam teen die leraar op te tree nie, maar dit gebeur maklik by swartes in heftige oomblikke.

'n Opvallende teenstelling tot hierdie trots en selfbewussyn van die swarte is sy neiging tot bedel. Hul koning sowel as die geringe kneg skaam hulle nie om te bedel nie. Koning Sandile²⁾ het by my gebedel om 'n sixpence (5 Sgr) vir tabak, om 'n selfde bedrag as die hawelose bedeljons in Sankt Vicenz vra. Die swarte is hard van hart en vashoudend en vorm daarom 'n beter natuurlike akkergrond vir die sending as die week, slap Hottentot, hoewel dit andersyds gewoon moeilik is om in so 'n hart van klip binne te dring.

(Die redakteur haal daarna Dr. Wangemann soos volg aan:)

Die vermoede dat die swartes van die Jode afstam, ongeveer as mengvolk van Ismaeliete en negers, vind bevestiging nie slegs in die taal en sedes nie, maar ook in die gelaats-trekke van die swartes. Verskeie gesigte, onder andere ook van Sandile, dra uitgesproke Joodse trekke. Ek het 'n swartman gesien wat wanneer hy Europees gekleed in Berlyn sou rondstap, deur 'n ieder as Jood beskou sou word; hy het selfs van sy landgenote die naam "Jood" gekry. Die singende gelispel van die taal herinner eweneens dikwels aan die gebabbel van Jode in familiegesprek. Die verbod van eet van vleis met bloed, die lobola,³⁾ die verbode grade van bloedverwantskap by huwelike, die besnydenis, die uitgesproke familiebewussyn bevestig dié vermoede.

Toestande in die Oranje-Vrystaat - Op 26 Februarie (1867) het Dr. Wangemann by Bethulie⁴⁾, 'n boeredorp wat tot vier jaar gelede 'n Franse sendingstasie was, die Oranjerivier oorgesteek wat hier soos die Elbe by Dresden slikerig en kleierig rimpelend voortstroom, maar nietemin so diep is dat selfs perde en osse daarvoor moet swem. Van Bethulie het hy hom regstreeks na Bethanië⁵⁾ begewe en van daaruit besoek hy verskeie plekke, soos Paardekuil, die bekende hoofstad van die Barolong Thaba Ntsjoe, Bloemfontein, regeringsentrum van die Vrystaat, en ten weste van Bethanië Fauresmith. Tydens die verblyf in hierdie streek leer hy die toestande in die Vrystaat enigins ken.

Die staatkundige ordening skyn nog nie volledig gevestig te wees nie: wie invloedryke verwante in die goewerment het, word spoedig 'n man van aansien, wie weerloos is, word gepluk. Die boer staan in die algemeen op 'n laere ontwikkelingspeil as in die Kaapkolonie. Die staatsfinansies is in wanorde, daar is amper geen kontantgeld nie, hulle betaal hier met "bluebacks", dit is papiergeld wat tien persent minder waarde as die nominale waarde het, of met wol wat

altans in Port Elizabeth in kontant omgesit kan word. Ieder groot koopman en hoteleienaar maak sy eie papiergeld.

Nog tien jaar gelede was dit maklik om ryk te word, maar tans hang baie van bloedverwantskapsbetrekkings af. Geen boer sou dit waag om by 'n ander koopman te koop wanneer hy reeds met een in verbinding staan nie. Die koopman sorg daarvoor dat sy afnemer tot 'n bepaalde bedrag by hom in die skuld staan. Sou hy nou na 'n ander koopman wil gaan, dan dreig die eerste om die skulde met een slag in te vorder, wat die boer weens die gebrek aan kontantgeld skielik in verleentheid sou bring. Nou moet hy koop, kontantgeld bring hy nie saam nie, maar in plek daarvan wol of graan. Natuurlik maak die koopman daarop 'n dubbele wins. So word dit egter vir die beginner in die huidige tyd nouliks moontlik om 'n bedryf te stig in die buurt van 'n reeds gevestigde enigsins beleidvolle en energieke koopman. Bowendien het die beginnende koopman 'n aansienlike kapitaal nodig, want die winkelbedryf is in die Vrystaat in die algemeen 'n ingewikkelde saak. Die koopman verdien behoorlik aan die goedere in natura wat hy in plaas van geld ontvang. Daarteenoor moet hy egter alle denkbare ware in sy bedryf in voorraad hê om te voorkom dat sy klante na ander winkeliers gaan. Dit vereis 'n omvangryke kapitaal. Veel goedere bly onverkoop en bederf en talle skuldenare betaal nie, sodat teenoor buitengewone wins nie selde buitengewone verlies staan nie. Daarby kom dat die handel in wol, die hoofproduk van die Vrystaat, altyd riskant is. Dikwels is in Suid-Afrika die wolpryse nog hoog terwyl hulle in Engeland reeds gedaal het, en die koopman kan op hierdie wyse duisende ponde sterling per dag verloor.

Die sending onder die Koranna's, Pniël aan die Vaalrivier - Van Fauresmith het die reisiger sy weg noordwaarts oor Poortjesdam (vroegêr Vogelstruiskuil) en Boshof na Pniël gevolg. Pniël lê in die suidwestelike hoek van Transvaal teenoor en bo die linkerwal van die Vaal. Hierdie rivier is hier ook by gewone waterstand so diep dat hy nie deurwaadbaar is nie, en hy styg by hoogwater met 50 voet. Die water het 'n geel kleur en die rivierbed is nie breër as die Elbe by Dresden nie, maar op die walle groei hoë wilger- en kareebome, sodat hy langs sy hele loop 'n baie lieflike aanblik bied. By Pniël omring rye koppies 'n halwe kring van nie al te steil aflopende grond wat geskik is vir aanleg van damme en tuine. Van hierdie grond is 'n deel kalkagtig of swawelhoudende brakgrond. Dit is weliswaar nie besonder vir tuine geskik nie, maar is begroei met soutplante wat uitstekende skaapvoer is. 'n Ander deel bestaan uit sand en pottebakkersklei wat goeie landbougrond is en wat gras en struikgewas vir beeste dra. Langs die rivierwalle is daar ruimskoots hout. Kortom, die grond om Pniël is heel goed vir skaapteelt en kan ook beeste ruim voldoende voer verskaf. In Suid-Afrika is egter alleen die skaapteelt winsgewend omdat hy wol voortbring, wat oor die see vervoer kan word, terwyl daar vir melk, botter en vleis óf geen afsetmark te vinde is

nie, óf waar in die stede en dorpe so 'n mark wel aanwesig is, die prysverhoging weens die vervoerkoste te groot is.

Die Berlynse sendinggenootskap het aan hierdie stasie veel geld en moeite bestee sonder daarvoor dank van die daar gevestigde Koranna's te ontvang. Die Koranna's is 'n Hottentotstam en 'n merkwaardige nasie. Hulle is trots op hul nasie, jaloers oor hul onafhanklikheid, stadig by die werk, leef slegs van veeteelt, bowendien eerlik sodat diefstal by hulle nouliks voorkom, vir sover misleiding deur Europeërs hulle nie verlei het nie, onbetroubaar wat betref opgedrae arbeid en toevertroude goed, minder geneig tot egbreuk as ander stamme, maar baie teuelloos in hul kleding, goedmoedig, tegemoetkomend, hulpvaardig - dit is die hoof-trekke van hul geaardheid. Hul onafhanklikheidsin dryf hulle steeds verder weg van die woninge van blankes, want hulle wil geen knegte wees nie. Hulle neem die Evangelie nie al te moeilik aan nie, hoewel hulle nie uitblink in die goeie vrugte daarvan nie.

Die land tussen die Vaal- en Hartsrivier - Toe Dr. Wangemann op 11 April (1867) Pniël teenoor die gebied van die Transvaal-Republiek betree, is hy nie baie aangenaam deur die doringstruik ontvang nie wat hulle daar tussen die welige skaapweivelde breed maak nie. Hy het sewe verskillende soorte doringdraende struik getel, die een nog boosaardiger as die ander, met weerhake aan die dorings wat na alle kante uitsteek, sodat jy so 'n struik nouliks kan aanraak sonder om vas te haak. Hy het langs 'n moeilike pad die Vaal stroomopwaarts gevolg tot by die vroeëre sendingstasie Saron. Daar het hy afgedraai en noordwaarts deur die sogenoemde Leeuveld na Manusa gery. Die land was merendeels gelyk, eers by die laasgenoemde plek het die terrein heuwelagtig begin word. Hier was op die koppies talle krale van Koranna's en Betsjoeana's. Die woninge van die eersgenoemdes onderskei hulle van dié van laasgenoemdes deurdat dié van Betsjoeana's eirond en bo-op gewelf is, terwyl dié van die Koranna's spits toeloop, altyd in groepies by mekaar staan en 'n hof vorm wat deur heinings van riet in afdelings verdeel is.

Ten ooste van Manusa styg die land - 'n groot, kaal grasvlakte met hier en daar doringstruik en kameeldoringbome - sienderoë trapsgewys. Jy glo voor jou die rand van 'n heuwel wat hom breed langs die horison uitstrek, te sien. Het jy egter die heuwel bereik dan gaan jy nie verder afdraande nie maar 'n soortgelyke rand begrens weer die horison. Op die vlakte beweeg troppe blesbokke, springbokke en wildebeeste rond. Eenmaal het 'n trek van meer as 'n halwe uur lengte in rasende vaart verby gestorm, miskien agtervolg deur 'n leeu of wilde honde.

Die Betsjoeana's gebruik die wilde honde om die wild deur hulle te laat opdryf. Sou alleen die honde 'n wildebees jaag dan sou hy hom verdedig, maar as die mens saamjaag dan loop die dier weg en word deur die honde gestop en deur die Betsjoeana's gedood. Daarom is die wilde hond vir die Betsjoeana's 'n heilige dier en wie so een doodmaak, sou

stellig ook gedood word as hulle sou kon. Hulle beeld die jag van die wilde honde op die wildebees in hul spele uit. Die skare dogters is die wildebeeste, die seuns die wilde honde. Die dogters bly in 'n groep en loop deur mekaar soos die wildebeeste, die seuns omring hulle soos wilde honde. Af en toe loop 'n wildebees uit die groep na 'n hond om hom te stoot en daarna in die groep terug te keer en so verder.

Hier en daar het lieflike plekke in die land die reisiger aan die Duitse landskap herinner. So het die streek by Hartebeestfontein veel gemeen met Freienwalde aan die Oder, hoewel die breë Oderrivier en die fris, sappige weivelde ontbreek en die mimosabosse lank nie so mooi as die Freienwalde is nie.

Potchefstroom en die grot van Wonderfontein - Dr. Wagemann het Potchefstroom op 20 April (1867) bereik. Dit lê aan die Mooirivier wat reeds as 'n sterk stroom uit 'n klein rotskrans tevoorskyn wel sodat hy 'n menigte erwe in die dorp kan bewater. Die dorp is wel 'n halfuur lank en omdat om al die erwe hoë bome geplant is, steek dit soos 'n groot park in die omgewing af, waarin slegs selde 'n dak tussen die bome sigbaar is.

In die omgewing lê talle boereplase, amper digter by mekaar as in die Vrystaat, en op talle daarvan getuig die huise van die besitters se welstand. Oor die algemeen is die land veel mooier as in die Vrystaat. Pleks van die wye, waterlose vlaktes van daarginds is hier oral sterk stromende spruite sodat die aanlê van damme in 't geheel nie nodig is nie, oral is voedsame dik gras en pleks van die afsonderlike koppies in die Vrystaat is hier klein rante wat steeds hoër styg, tot 1000 en 1500 voet bo die vlakte.

'n Boereplaas, noordwes van Potchefstroom, Wonderfontein genaamd, het beroemd geword deur die uitgebreide druipteengrot wat vier jaar gelede ontdek is en waarvan die gange hulle ure ver uitstrek. Toe ek daarin gaan, so vertel die reisiger, was ek verbaas dat in die gelyk land waarvan die koppies hier nouliks 50 voet hoog is, 'n holte voorkom. Ons moes eers amper op die top van hierdie koppie gaan en het daar onder skaduryk, hoë bome 'n gat gevind waarin ons sowat 30 voet diep nie sonder moeite nie ondertoe gekruip of geklouter het. Benede het ons klein sale van 15 tot 30 voet hoogte aangetref. Tog was die gemiddelde hoogte van die gange slegs 10 tot 12 voet. Die grot is wat betref die grootsheid van die sale nie te vergelyke met die Kangogrot in die Swartberge van die Kaapkolonie nie, maar bied niemin veel merkwaardigs en interessants. Die druiptsteen was hier en daar blinkend wit soos wit marmer en vertoon behalwe die gewone yskeëlvormige stalagtiete ook gordynagtige vorme sodat horisontaal teen die muur gerig hier en daar vlakke van 3 tot 5 voet breedte en een duim dikte van bo na onder strek. Die druiptsteen kom ook voor in vorme van borde, geheel gelyk aan die klankbord van 'n kansel aan die muur gekleef. Die orige druiptsteen vorme lyk op dié in die Baumans- en Bielsgrot, in die Kangogrot en in Muggendorf en

Streitberg, hoewel hulle nóg in veelsydigheid nóg in grootte dié grotte kan ewenaar. Helaas het die boer wat hierdie grot ontdek het, in die druiptene aanvanklik slegs bruikbare kalk gesien en alle groot en mooi keëlvormige druiptene afgeslaan, sodat daarvan slegs die boonste dele oor is. Daarvan afgesien is die vorme van die grot as geheel merkwaardig, hy lyk op 'n uitgebreide myn of bergwerk met ongewoon hoë gange waarin jy deur 'n ingang wat op 'n skuins skag lyk, afdaal. Benede vertak die gange hulle soos are na alle rigtings en vorm hier en daar groot sale waaruit die afsonderlike gange met hul dwarsgange loop. Die dwarsgange is ten dele so kort en loop so dig langs mekaar dat jy hulle nie ver kan volg nie en die einde spoedig te sien is. Hier en daar lei die gange na 'n waterloop waarin die water tot kniehoogte reik, wat ruisend weg in die grond vloei. Die waterloop lê meestal so diep dat jy nie maklik daarin kan afklim nie, ja, dit ook nie duidelik kan sien nie (aldus Wangemann).

Verder in die rigting van Pretoria het die reisiger die loop van 'n taamlik vol spruit gevolg wat plotseling in die grond verdwyn het. Op ander plekke het hy sterk spruite uit die klippe sien opwel. Die grond is so vol gate dat spruite heeltemal daarin wegsyfer en net soos in die Wonderfontein-grot hul loop 'n tyd lank ondergronds voortsit. So is dit byvoorbeeld met die Limpopo. Hy breek tevoorskyn uit 'n nie baie hoë maar met pragtige bome romanties versierde kliprant en verdwyn enkele honderde tree verder heeltemal onder die grond, sodat jy oor hom ry sonder om 'n spoor van hom te sien.

Die bergland suid van Pretoria, die Hoëveld - Intussen het die reisigers in 'n egte bergland aangekom. Die berge het moontlik 1500 tot 2000 voet bo die heuwelige vlakte opgerys. Die bergtoppe het die steil, getande vorme van die hooggebergte getoon en die vleie het soos in egte gebergtes vanaf die hoogtes gedaal. Ook Pretoria lê in 'n dalketel wat aan alle kante deur groot en klein berge begrens word maar noordwaarts daarvan brei die Hoëveld hom uit wat wel 'n 6000 voet bo die seevlak lê. Tussen sagglooiende rante lê vleie of dale, wat ten dele klein spruite, ten dele diep moerasse, ten dele albei in hul diepste profiel verberg. Die berge styg nie al te hoog bo die vlakte nie. Hoewel bo-op mooi gras groei, maak hierdie geheel die reis in die land baie moeilik, omdat 'n mens die vleie bokant die oog van die bron moet passeer of met groot moeite deur die moerassige dele moet ry. Groot troppe wild, ook troppe volstruise, trek op die Hoëveld rond.

Na die kant van Botshabelo, die reisigers se volgende doel, het die landskap weer bergagtig geword. Met name die Olifantsrivier en die Mohlotsi, 'n syrivier daarvan, stroom tussen diep, steil walle, ten dele wildromantiese rotsvorme. In die besonder by Botshabelo self is daar ook weer enkele klein bosse, na Kaffraria en die Vaalrivierwalle die eerste ná die lang reis oor die leë, kaal steppevlaktes.

Botshabelo - Op hierdie sendingstasie wat tans 650 bewoners tel, het sendeling Merensky⁶⁾ met sy swartes op 'n hoë bergtop 'n fort gebou as beskerming teen die dreigende aanvalle van die hoofmanne Sekoekoeni en Mapog en dit Fort Wilhelm genoem.⁷⁾ Rondom hierdie vesting lê 'n kring van hutte van swartes, waarin hulle woon wat in sekere sin as lyfwag in geval van nood dadelik die fort kan beman terwyl die krale van orige bewoners tussen die ryk mielievelde van die vlei lê. Lede van drie verskillende stamme het na die beskerming van hierdie vesting gevlug, merendeels gedooptes, om aan die willekeur van heidense hoofmanne te ontsnap. Diefstal kom glad nie onder hulle voor nie. Van egbreuk was daar in die twee jaar van die bestaan van Botshabelo een geval. Gebreke uit die voorgaande tyd van heidendom oorgeneem, is gebrek aan energieke arbeid, ondankbaarheid vir ontvangte weldade en gebrek aan egte familieliefde.

Die boere in die distrik Lydenburg - Hulle is amper almal arm. Hulle is 'n vreemde soort mense, in hul hart is hulle koppig en vreesagtig. Hulle woon op grond wat die heersugtige Matabelehoofman Mapog sonder regsgrond tot sy eien-dom verklaar het. Mapog setel in sy rotsnes, die boerekommando leer hom voor die rots, en het hom so ver uitgehonger dat sy mense soos geraamtes rondsluip. Maar intussen kom die ploegtyd vir die boere, hulle kan nie langer aan die veldtog deelneem nie en moet onder alle omstandighede huis toe gaan, as hulle nie eerskomende jaar honger wil ly nie. Daarom onderhandel hulle met Mapog,⁸⁾ erken hom die oorwonnene as heer van die grond en betaal hom 'n tribuut aan vee.⁹⁾

Die betrekkings met die ander boere van die Republiek is heel gering. Wanneer laasgenoemdes geen lus het nie stuur hulle geen kommando as hulp nie en die rower Mapog hou met sy 700 gewapendes 'n hele boeredistrik in skaakmat. Daar is boere wat sonder lang nadenke swartes neerskiet, onderdruk en kwel waar hulle glo dit ongestraf te kan doen, maar hulle is tog te slap om so 'n kêrel op die regte tyd te tugtig. Die swartes begin dit reeds te bemerk en wanneer nie spoedig ferm opgetree word nie, kan dit gebeur dat die bestaan van hele boeredistrikte soos Zoutpansberg en Lydenburg in gevaar kom. Botshabelo ontvang van die Boereregering eintlik geen behoorlike beskerming nie. Sou mense van daar vermoor word dan sou nouliks daarna gevra word, veral wanneer die moordeenaar 'n boer sou wees. Andersyds is selfbeskerming verbied omdat Botshabelo onder die gesag van Pretoria staan. Die swartes wat in 1865 enkele mense van Botshabelo vermoor het, is tot nou toe ongestraf omdat die boere in die omgewing hulle nie as arbeiders wil verloor nie. Dit is 'n vreemde gevoel om in sulke Middeleeuse toestande waarin 'n ieder hom so ver laat geld as sy energie of moed hom toelaat, te lewe.

Die wildernis in die Noorde - Die spore van die gevegte tussen Mapog en die boere was ten noorde van Botshabelo nog duidelik te sien toe Dr. Wangemann sy reis noordwaarts vervolg het. Oral het hy verbrande boerehuise, verwoeste tuine, onberybaar geworde paaie en vreesagtige boere asook hele ben-

des wat met hul wilde gesigte in die land rondtrek, waargeneem. Die streek was voorheen veel meer bebou, ook Gerlachs-
hoop¹⁰⁾ lê tans in puin, deur gras en onkruid oorgroei.

Tot nou toe het die reis oor romanties mooi, maar klip-
perige en moeilike bergpaaie gegaan. Toe het egter die eint-
like Bosveld en leeuveld begin, waarin 'n mens agt dae lank
geen menslike woning kon verwag nie. Die heuwelagtige land
is geheel met doringbossies begroei, maar hulle staan in die
algemeen so ver van mekaar dat die wa daar tussendeur kan ry
sonder hulle aan te raak. Somtyds is hulle so dig dat die wa
daaroorheen moet ry of 'n mens moet *met* die byl 'n deur-
pad maak. Nie selde pak die doringtakke die watent en as dit
nie sterk en nuut is nie dan skeur hulle dit onbarmhartig
stukkend.

In die algemeen is die grond gelyk, maar af en toe kom
reënvore van tot 30 voet diepte of klein riviere met steil
walle voor, wat die reisigers nie selde noodsaak om ure lank
die rivier se loop te volg om 'n geskikte drif te vind nie.
Erger nog is die moeras wat geen ompad toelaat nie wanneer
dit enigszins breed is, met die risiko om dae lank te bly
vassteek. Dit duur totdat jy jou uitgegrawe het, die wa af-
gelaai en leeg daaruit gery het en die lading stuksgewys
deurgedra het. Daar is ook enorme klippe op die pad waarop
die wa moet ry, en ten slotte nog 'n magdom van vanggate wat
die boere en swartes wat in die Bosveld jag, so dig moontlik
by die waspore en paaie maak. Dit is diep kuile met steil
wande wat selfs die daarin gevalle koedoe wat deur die gras-
bedekking bedrieg is, die ontsnapping belet. Saans egter
moet die nagverblyf sorgvuldig afgeperk en met wa, doring-
takke en vuur 'n soort skans gevorm word sodat geen leeu die
trekosse sal aanval nie.

Mahlaleberge en die Nyl - Deur die wildernis wat deur
die Olifantsrivier of Lepalule deurstroom word, het die rei-
sigers by die sendingstasie Mahlale gekom wat skilderagtig
tussen berge lê. Die hele gebergte daar bestaan uit verbrok-
kelde granietklippe wat as stapels met die verrassendste
vorme verrys. Daar is nou eens plate van verskeie honderde
vierkante voet, dan weer afgestorte los rotsblokke, dan weer
sierlike piramides of vestingagtige koppies. Die groepe
klipformasies is deur kloue van mekaar geskei wat amper
tot die dalbodem gaan, die gebergte splyt, oral baie skilderag-
tige aanblikke lewer en bowendien met weelderige boom- en
plantegroei versier is. Deur so 'n spleet heen sien jy die
Blouberg, ongeveer 10 myl weg, en die Zoutpansberg, ongeveer
15 myl ver. Die streek is dig bewoon deur Basoetoes, Mata-
beles en 'n groep Banjai wat van die Zambezi hierheen geëmi-
greer het.

Weswaarts van hierdie bergland strek die vlakte van die
Nyl hom uit, 'n wye speelplek vir buffels, olifante en ka-
meelperde, aan die ander kant deur die pragtige kliprante
van die Hangklipreeks begrens. Die vlakte is vir bebouing
stellig te warm en deur koors bedreig.

Hoe die naam van die Nyl in hierdie wildernis gekom het, is soos volg te verklaar. 'n Groep boere het enkele jare gelede opgetrek om noordwaarts gaande Jerusalem te bereik wat volgens hul vermoede nie ver was nie. Hulle word tans nog die Jerusalemgangers genoem. Hulle het 'n volk wat met pyl en boog skiet, ontmoet en hulle het in hulle die boogskutters wat in die Heilige Skrif vermeld word, gesien. Bovendien het hulle verneem van groot stadsmure met veel skatte en van die ruïnes van Christelike tempels - waarskynlik oorblyfsels van 'n Portugese faktory¹¹⁾ - hierdie vir Jerusalem gehou en geglo in die groot, met rietwalle omgewe rivier wat deur 'n breë vlakke stroom, die Nyl voor hulle te sien. Daarom heet die rivier nog steeds die Nyl.

Die moordhole van Makapanspoort - Waar die Nyl deur die gebergte van Makapanspoort breek, is die openinge van twee beroemde grotte wat deur Dr. Wangemann met 'n paar begeleiers op 8 Junie (1867) besoek is. Aan die ingang van die eerste grot het hulle regs 'n amper loodregte gat, amper soos 'n bron, gevind en die diepte daarvan op 40 tot 60 voet geskat. Links egter lei 'n breë, grootse saal na 'n geleidelik afdalende grot. Puin en roklippe het die grond in skuins helling bedek. 'n Soort voetpad het na onder toe geloop, waarbo links en regs skanse opgerys het. Nadat hulle die bodem van die grot bereik het, het hulle die smal ingang na die binneste vertrekke van die berg gesien en water opgemerk wat die bodem ondiep bedek het. Hulle het daardeur gewaad hoewel die water spoedig hul bors bereik het, en so deur 'n smal ingang in 'n tweede, taamlik omvangryke saal, 20 tot 30 voet hoog, gekom. Verder na agter liggende, ontsaglik hoë grotte met mooi ahangende druipeenvorme kon weens die steeds dieperwordende water nie besoek word nie.

Deur doringstruïke, oor skerp klippe en moerassige spruite, bergop, bergaf het die tog na die skilderagtige, amper loodregte klipprant gegaan waarin die tweede grot is. Nadat hulle 'n 20 voet hoë skans van los klippe wat die ingang versper, beklim het, het die reisigers in 'n ruim 100 voet diep in die berg skuins aflopende, enorme rotsgewelf gekyk. Nog verskeie skanse het die pad na benede toe versper. Benede was behalwe 'n groot veekraal ruimte vir honderde en duisende diere, maar daar het ook hope menslike gebente, kopbene, ribbe en ledemate gelê.

Dit kan in die jaar 1852 gewees het dat Makapan,¹²⁾ die koning van die hier wonende swart stamme, uit wraak vir 'n moord deur 'n boer op 'n swarte, 'n boerewa aan die brand gestee en man, vrou en kinders vermoor het. 'n Tydjie later het hy op 'n trek van vyf boerewaens geloer en hulle dieselfde lot laat ondergaan. Die drif aan die Nylrivier waar dit gebeur het, heet nou nog Moorddrift en die dorp wat 'n paar uur daarvandaan gebou is, voer behalwe die naam Makapanspoort ook dié van Piet Potgietersrust omdat die boerekommandant Piet Potgieter by hierdie geleentheid ook vermoor en hier begrawe is.¹³⁾

Toe het die boere 'n sterk kommando uitgerus om wraak op Makapan te neem. Die hoofman het met sy volk in die grotte gevlug. Toe in die eerste grot die water opgeraak het en die boere voor die ingang iedereen neergeskiet het wat na buite wou kom, het Makapan 'n dronk water aangeneem wat die boere hom aangebied het, maar daaraan gesterf omdat daarin vergif was. Daarna het die boere die origes belof om hulle te ontsien wanneer hulle na water buite wou kom, maar hulle het almal doodgemaak wanneer hulle na buite gekom het en wel die vroue en kinders tegelyk met die mans, omdat ook kinders en vroue van die boere deur Makapan se mense vermoor was.¹⁴⁾

Die tweede kompleks grotte geld egter in die swartes se oë as heeltemal oninneembaar, sodat hulle na bewering spottend die boere gidse gegee het om hulle daarheen te lei. Maar die boere het vuur voor die ingange aangesteek sodat die daarin verskuiltes ellendig moes verstik. Behalwe die 200 tot 300 geraamtes wat in die hoofgrot lê, is daar nog allerlei gerei wild deurmekaar: karosse, matte, kalbasse, lepels, korwe, tabakdose, kledingstukke en sierade. alles in wild deurmekaarspul met mensebene vermeng, sodat jy werklik die indruk kry dat dit die graf van 'n hele volk is, hoewel die aangegeve aantal van 20 000 tot 30 000 mense wat in die grot omgekome het, te hoog geskat is.¹⁵⁾

Met die groot grot is deur smal gange nog ander groter grotte verbind.

Warmbad - Toe Dr. Wangemann van Makapanspoort suidwaarts na Pretoria gereis het, het hy ook die beroemde Warmbad, die Teplitz en Karlsbad van die republiek Transvaal, aangedoen. Daar borrel heel dig by mekaar twee fonteine uit die grond, een kristalhelder en koud, en een eweneens amper smakeloos maar warm, uit 'n rietbos tevoorskyn. Die waterloop van laasgenoemde, waarin jy eiers kan kook en hoenders kan stoof, is as 'n reglynige kanaal uitgegrawe en aan albei kante daarvan kan kunsmatige klein kuile as badkuipe dien. Oor elke kuil is 'n allesbehalwe wind- en trekdigte klein riethut gebou. Daarin is buite die ongeveer 2 voet diep badkuil in die kleigrond slegs 'n beskeie plekkie waarop jy gebuk kan uit- en aantrek. Origens bied die bad niks aan gerief nie, geen gemeenskapshuis, nie eens 'n enkele woonhuis nie. Die pasiënte wat uit alle dele van die land hierheen kom, bring hul wa en miskien ook hul tent saam om daarin te woon, al die orige moet onder die bloot hemel gebeur. Badsalon is die vars lug, nagverblyf, kombuis, waloods, gemeenskapslokaal, plek van vermaak - alles die bloot hemel. Daarby kom weiveld vir die osse en vir die goeie skuts bied die nabye Springbokvlakte af en toe 'n stuk wild. Dit is die beroemde Warmbad wat volgens die mening van die mense alle kwale genees: ou wonde, tering, nier- en ander steenklagte, jig ensomeer. Daar was toe 10 tot 12 waens op besoek wat reeds vir 'n omvangryke badbesoek gehou word.

Militêre sake - Op pad na Warmbad het die reisigers 'n kommando boere ontmoet wat vir die oorlog teen 'n stamhoof

van die Zoutpansberg byeengeroep was. Dit het bestaan uit 80 tot 100 ossewaens, het dus meer as 1000 trekosse by hom gehad, daarby meer as 400 boere en meer as 100 swartes. Ook is bykomende watrekke van verder weg verwag. Kommandant-generaal Paul Kruger had 'n heel eenvoudige tent waarin slegs 'n tafel en enkele stoele was. Van uniform was geen sprake nie hoewel die generaal sy adjudant en sy krygsraad had. Almal is boer, elkeen bring sy wapens saam so goed as hy hulle besit. Kan hy 'n perd in die hande kry, dan bring hy dit saam, anders ry hy in 'n ossewa en veg te voet. Enkele boere het 'n fatsoenlike voorkoms gehad, sommige het egter haweloos uitgesien, sommige het op oermense gelyk met lang hare, breedgerande hoed en so meer, andere het listige, skelmagtige gesigte gehad, nog andere was vet menere wat stellig baie moeite sou hê om 'n halwe myl te marsjeer, andere was hoog bejaarde grysaards - 'n bonte deurmekaarspul.

Die aanvoering van so 'n kommando vereis baie geesdrif en nie weinig selfbeheersing nie. In die dae van optrek bestaan nog enkele bande van militêre dissipline. Maar as die kommando 'n tyd lank teenoor die vyand gestaan het, kry hulle genoeg van die saak en hulle begin die een na die ander te vertrek. Wanneer die kommandant streng sou wil optree, sou die hele boeregemeenskap verontwaardig wees omdat dit geen manier is om met mense om te gaan nie. Van die krygslui doen elkeen op eie hand wat hom goeddunk en die meerderheid vind dat dit nou tyd is om huis toe te gaan. Of die doel van die kommando bereik is of nie, of hulle deur hul vertrek hele groepe families en hele landstreke aan die vyand prysgee, dit alles is beskouings van ondergeskikte belang. Op die eerste plek staan die onomstootlike bewys dat die meerderheid geen lus het om verder te veg nie. En hulle gaan weg - die andere volg. Die kommandant bid en smeek, besweer, huil, maar dit alles baat nie, die kommando gaan huis toe. Daarby is die kommandant verantwoordelik vir elke man wat daar val, want geen boer reken daarop, wanneer hy op kommando gaan, dat hy in die oorlog ook kan sneuwel nie. Die boer skiet baie noukeurig en seker, ook op groot afstande, hy is daarom 'n gevaarlike teenstander, maar hy moet nie die kans loop om self doodgeskiet te word nie. As hierdie kans hom voordoen, gaan die boer vas en seker uit die pad en dis juiste taktiek vir hom om die deur vir die aftog oop te hou. Sou die deur vir hom gesluit word dan sou hy hom nie soos die swarte laat verwurg nie, maar hom dapper as 'n leeu verdedig tot die laaste man.

Dit kom egter selde so ver dat 'n kommando ook maar op die been gebring word. Wanneer die Staatspresident die kommando sou opgeroep het, ondersoek die meeste baie nougeset of dit wettig of wel onwettig is. Skyn die geleentheid om op die krygstog vee of swart kinders te buit nie baie gunstig nie, dan is spoedig 'n rede te vind om die kommando onwettig te verklaar en dan kom hulle eenvoudigweg nie op kommando nie. Is daar werklik 'n aantal by mekaar en kan daarom die generaal sy oproepe reeds nadruk gee, dan kry die weieragtiges boete, 3 pond sterling en nog eens 3 pond sterling. Maar

dan gaan weer 'n geskreeu van verontwaardiging op dat dit geen manier is om met die mense om te gaan nie, dit sou hulle die goewerment wel toon ensomeer. Gewoonlik word dan die inning van die boete uitgestel tot na die kommando se veldtog en dan ontbreek selde 'n gemoedelike rede om die boete of kwyt te skeld of tot 'n minimum te verlaag.

Onafhanklikheidsin van die boere en gewilde trekkery - Sy vrydom van gebondenheid gaan by die boer bo alles. Om hom onder 'n gereelde en gedetailleerde wetgewing te stel is vir hom ondenkbaar. Die wet is vir hom slegs van waarde in sover hy die andere op 'n afstand kan hou en hy onder beskerming daarvan iets van andere kan verlang. Die gevoel om by 'n staatsverband te behoort, 'n vaderland te hê, is hom volledig vreemd. Daar bestaan geen Transvaalse volk nie maar slegs klieke van afsonderlike families wat mekaar help in sover eiebelang daarby voordeel het. Die boere het weg van die wetlike instellings van die Engelse in die ou Kolonie in die Vrystaat gevlug en uit die Vrystaat na die Republiek. Sou tans hier 'n wetlike volledig gereelde toestand tot stand gebring word, en wel so streng dat moord, kinderroof, afpersings van alle soorte jeens die swartes met objektiewe regverdigheid gestraf sou word, dan sou 'n groot deel van die boeregemeenskap buite staat wees om dit te verdra. Die boer sou "trek", dit wil sê na die Zambesi om 'n nuwe tuisland te soek, daar geen vaderlandsliefde hom aan sy grond hier bind nie.

Die boer het in die algemeen 'n sterk neiging tot sulke trekke. Toe Dr. Wangemann in Junie (1867) van Warmbad suidwaarts deur die Bosveld gery het, het hy regs en links boerewaens en kuddes vee gesien. Want in die winter bied hulle plase geen voer nie en trek die boere die warm Bosveld in. Daar verloor slegs enkele bome tydelik hul blare sodat hulle ook midde in die winter nog altyd groen vind, en daarby 'n redelik warm verblyf, voldoende gras vir die diere en genoeg wild, soos fisante, tarentale, poue, patryse, springbokke, rooibokke ensovoorts vir die eettafel. Dit is 'n lewe wat die boer geval, heeltemal onafhanklik op grond en veld wat nie aan hom behoort nie maar tog deur almal gebruik word, - 'n menigte boere met dieselfde doel in die nabyheid sodat daar geleentheid vir besoeke en gesprekke is. So trek die boer met vrou en kind, osse en bokke, swart personeel en honde uit sodra die winter begin. Sy wa is sy huis, die kaal grond sy kombuis, die struikgewas sy houtskuur, die vrye veld sy weiveld, die wild sy kos. As sy geldmiddele ruim is, het hy 'n tent by hom.

Posverkeer - Met sulke primitiewe sosiale toestande is ook die kommunikasiewese in ooreenstemming. Die pos byvoorbeeld word by die boere deur swartes in 'n oop ransel besorg. Daar geen swarte die reg het om hom teen die boer te verset gebeur dit volstrek nie selde dat onderweg 'n boer die posransel oopmaak, elke private brief na goeddunke uitneem, dit lees en dit met oblie digplak en verder stuur,

onderskeidelik weggooi nie, of dat hy die koerante wat hom interesseer, uitneem en sommer een of twee maande by hom hou voordat hy hulle deurstuur. Dit is 'n waar geluk dat die leesvaardigheid van die meeste boere en hul vroue nogal swak is, anders sou die saak nog bedenkliker wees. Selfs in Pretoria vind die versending van die pos geensins gereeld plaas nie maar word dit na omstandighede twee tot drie dae uitgestel. Die poswese verskaf op geen enkele wyse sekerheid en daarom word dit ook selde gebruik.

Die distrik Lydenburg - Na sy terugkeer oor Pretoria na Botshabelo het Dr. Wangemann vandaar uit 'n groot deel van die distrik Lydenburg ooswaarts tot die hoofdorp en noordwaarts tot Sekoekoeni se kraal ten ooste van die Loloberge, 3000 voet bo die vlakke oprysend, bereis. Hy het talle klagte gehoor oor die toestande in die distrik wat vroeër 'n selfstandige republiek was en eers enkele jare gelede deur die Transvaalse republiek gedwing is om hom daarby aan te sluit. In stryd met gesluite verdrae is die grense van die republiek verander, nog ongebruikte grond is vir 'n groot deel verkoop en die land is met papiergeld oorstroom, hoewel niemand dit wil aanvaar en slegs met 'n korting van 30 persent aanneem, maar wat 'n gedwonge koers van die vol waarde by alle openbare transaksies het. Binnekort sal die geld, waarvoor geen middele as waarborg meer beskikbaar is nie, waardeloos en die land bankrot wees.

Die Lydenburgers word vir alle algemene laste stewig aangespreek, maar daar gebeur niks vir die welvaart, ja, die redding van die land nie. Mapog se swartes word daeliks vrypostiger en sit nog ongestoord in hul grotte sonder dat die regering 'n hand verroer. Ook Sekoekoeni¹⁶⁾ word oormoedig sonder dat hy afgeweer word. So kan die boer glad nie meer veilig op sy grond woon nie. Daarom het 'n groot aantal reeds weggetrek en die mooiste plase lê leeg en onbebou. Maar hoe meer boere wegtrek, des te swakker word die verdedigbaarheid van die land. Die beste sou wees dat die Lydenburgers op grond van nie-nakoming van die verdrae deur Pretoria hulle weer sou afskei en 'n eie republiek stig. Die distrik Lydenburg is vrugbaar en 'n geseënde land wat egter volledig plat lê. Die dorp self is arm.

Die Hoëveld in die winter - Tussen Botshabelo en Lydenburg het die reis oor 'n hoogvlakte - die Hoëveld - gegaan wat in Junie, dus midde in die winter, 'n treurige gesig opgelewer het. Dit bestaan uit lang, boomlose bergreekse, ten dele stadig, ten dele steil aflopend. Hulle word afgewissel met langgestrekte vleie, dit is dalgronde. Onderin is klein spruite of diep moerasse; slegs met groot moeite kom die wa daar vooruit en die trekkiers moet snags sorgvuldig teen die aanvalle van die talryke leeus beskerm word.

Van alle somerse skoonheid en van die pragtige, groenige gras ontbloom, strek die swartgebrande vlaktes hulle na onafsienbare verte uit. Slegs hier en daar het hulle by die afbrand 'n plek gespaar om die winterreisiger tog skamele

voedsel vir die trekdier te laat kry. Uit die swart vlakke staar die kaal klipgruis of die droë bodem sodat die geheel die beeld van die gruwel van verwoesting oplewer, en daarby die lang rit deur die woesteny waar 'n mens oor afstande van 15 Duitse myle geen enkele boereplaas aantref nie. Daarby kom die gevoelige nagkoue wat in Botshabelo die water met vingerdik ys bedek, en waarmee die bloedige warmte van die middagure 'n gevoelige teenstelling vorm. Dit alles het die winterreis oor die Hoëveld 'n weinig aangename werk gemaak.

Daarenteen bied die wild wat in enorme troppe vorentoe storm en die groen grasplekke soek, 'n mooi gesig. Honderde zebra's, wildebeeste, springbokke, blesbokke ensomeer, hardloop verby: die zebra, mooi soos 'n perd; die wildebees, half bees half perd, wat soos die Wilde Jag voortstorm;¹⁷) die springbok, veerkragtig en mooi soos 'n rubberbal wat nouliks die grond aanraak om dit weer met spronge van 20 voet te verlaat - dit alles bied 'n pragtige skouspel en talle jagters sou hier 'n jagtersparadys vind waar in geringe verte vir die moediges ook leus, olifante, volstruise en buffels aangetref word.

Ook die uitgestrekte Hoëveld wat die reisiger op die terugweg van Botshabelo na die Vaal deurgetrek het, was nou grotendeels 'n kaal, swart woesteny.

Die Drakensberg - Anderkant die Vaal in die rigting van die grens met Natal het hy spoedig die Drakensberge genader wat soos 'n massa onordelike, deurmekaar gegooide klippe uit-sien, maar wat 'n mens met 'n bietjie fantasie in drie ewewydige reekse kan groepeer. Die eerste reeks heet die Versamelberge wat die pad kruis op 'n plek wat "Grasnek" heet. Die tweede reeks heet die Oudhoutboschrand, wat eweneens ongeveer 2500 voet bo die vlakte rys. Die derde, veel laere rant heet die eintlike Drakensberge. Vanaf die tot 700 voet hoë hoogvlakte aan hul westelike voet gesien, lyk hulle nie-tig want slegs die hoogste toppe steek 'n bietjie uit; des te indrukwekkender daal hulle ooswaarts na die warm Natal af.

By die laaste strale van die son het die reisigers die laaste reeks van die Drakensberge bereik en kon hulle nog 'n blik ondertoe werp op die see van rotskoppe in Natal wat deur die skerp getande Biggarsberge begrens word. Daarna het pylsnel die nag gekom en het alles bedek. Maar toe het hy 'n nuwe skouspel gebring: die gesig op 'n verligte land. Dit was juis die tyd waarin hulle daar gewoon is om die gras te brand en sulke grasbrande is veel grootser as enige kuns-vuurwerk. Een brand strek hom dikwels 'n halfuur ver uit, trek stadig vorentoe bewegende vuurlyne oor swart berge en vlaktes en werp snags 'n helder vuurskynsel teen die hemel. Hulle het van bo af tien verskillende bergbrande getel sodat die halwe horison rooiagtig gegloei het. Die mees nabye brande het die vorm van 'n lawastroom gehad wat uit 'n hoë rotskop tevoorskyn wellend hom vanaf 'n berg uitgiet.

Op 3 Augustus (1867) het hulle aan die wal van die Buffelsrivier gekom wat Natal aan die noordekant begrens, en op 26 September na besoeke aan talle sendingstasies het Dr.

Wangemann in Durban hom op 'n stoomskip ingeskeep wat hom terug na Europa sou bring.

(Slot)

-o-

Verwysings van C. de Jong by die reisverslag van Dr. H.T. Wangemann

- 1) Dr. Hermann Theodor Wangemann kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, Kaapstad-Pretoria 1968, p.900-901.
- 2) Sandile 1820-1870, opperhoof van die Rarabestam in Transkei, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 2, Pretoria 1972 (herdruk 1986), p.,630-632.
- 3) Lobola is die bruidskat wat 'n swartman wat in stamverband wil trou, aan die ouers van 'n swart bruid moet gee, meestal in die vorm van 'n gestipuleerde aantal beeste, in ons tyd somtyds in geld.
- 4) Bethulië was 'n sendingstasie van die Berlynse sendinggenootskap in die suidelike Oranje-Vrystaat, genoem na die stad Bethyla in die apokriewe Bybelboek Judit.
- 5) Betanië was 'n sendingstasie van die Berlynse sendinggenootskap by Bloemfontein, genoem na die dorp Betanië by Jerusalem, meermale deur Jesus Christus besoek.
- 6) Alexander Merensky kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, 1968, p.556-559.
- 7) Fort Wilhelm by die sendingstasie Botshabelo van die Berlynse sendinggenootskap is so vernoem deur sendeling Alexander Merensky na die Duitse keiser Wilhelm I en is later Fort Merensky na die sendeling genoem.
- 8) Mapog, ook Mapoch en Mapok gespel, in Noord-Sotho Maboko, is die naam van 'n Ndebelestam in Oos-Transvaal. Die boere het die hoofde van die stam ook Mapog genoem. Die Mapoghoof wat die Tranvalers soveel moeite besorg het, het Nyabele geheet; hy is gebore tussen 1825 en 1830 en oorlede in 1902. Kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, p.624-626.
- 9) Die outeur van die lewenskets van Nyabele in "Suid-Afrikaanse biografiese Woordeboek", deel een, p.625, skryf: ""Die Boere omsingel hom en honger sy volk uit tot hulle soos geraamtes ronddwaal, maar die kommando draai te gou om, huis toe, en van 'n oproep van 'n tweede kommando kom niks, sodat die Lydenburgers verplig is om vrede met Mabhogo te sluit, selfs 'n jaarlikse skatting aan vee aan hom te betaal en hom as baas van die gebied te erken. Hy raak vermetel, beskou hom as oorwinnaar van die Boere en bly uitdagend en trots." Die outeur haal hier blykbaar letterlik Wangemann se reisverslag 1866/67 aan, soos weergegee in my vertaling, of anders moontlik H.T. Wangemann se artikel wat deur hom as bron vermeld

word: "Die Erstärkung der Transvaalregierung gegen die Eingeborenen", in "Allgemeine Missionszeitschrift", deel 9, jaargang 1864. Hy vermeld die uitgebreide veediefstalle deur Nyabele, nie alleen van vee van die buurvolk die baPedi nie, maar ook van die boere en die Berlyne sendinggenootskap; vandaar Wangemann se afkeuring van Nyabele se gedrag en van die slap houding van die Lydenburgse boere jeens Mapog.

- 10) Gerlachshoop was 'n stasie van die Berlyne sendinggenootskap in Mapogland in Oos-Transvaal en is deur die Mapogvolk verwoes. Dit was vernoem na generaal Leopold von Gerlach, 'n hoë Pruisiese offisier en 'n vooraanstaande bestuurslid van die Berlyne sendinggenootskap in die eerste jare na die stigting daarvan. Kyk Julius Richter, "Geschichte der Berliner Missionsgesellschaft, 1824-1924", Berlyn 1924.
- 11) Die gerugte oor stadsmure en Christelike of nie-Christelike tempels in die ver en onbekende noorde het miskien hul oorsprong gevind in die bouvalle van bouwerke wat waarskynlik deur swart stamme in Noord-Transvaal gestig is, byvoorbeeld by Njelele, en wat in Rhodesië (die huidige land Zimbabwe) opgerig is, byvoorbeeld die bouwerke by Zimbabwe. Die verwysing na restante van 'n Portugese faktory of handelsnedersetting lyk my ongegrond.
- 12) Makapan of Mokopane kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 2, Pretoria 1972, p.488-489.
- 13) Wangemann doel hier op die moorde deur volk van Makapan gepleeg op boeregesinne by Moorddriest in September 1854 - nie 1852 nie, soos Wangemann onnoukeurig berig. Een van die vermoorde gesinne was dié van veldkornet Hermanus Potgieter, broer van die Voortrekkerleier Andries Hendrik, met vrou en kinders. Kommandant Piet Potgieter, seun van genoemde Andries Hendrik, is nie vermoor nie, hy het gesneuwel tydens die beleg deur die Boere van Makapan en sy volk in die Makapangrot in Oktober 1854. Kyk J.J. Oberholster, "Die historiese monumente van Suid-Afrika", uitgegee deur die Kultuurstigting Rembrandt van Rijn op versoek van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, Kaapstad 1972, p.319-320.
- 14) Volgens die lewenskets van Makapan of Mokopane in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woardeboek", deel 2, p.489, het die baPedi-volk Makapan en sy stamgenote verskeie male beoorlog en in die Makapangrotte gedryf en beleër en hulle daar groot verliese toegebring. Die bene van Makapan se volk afkomstig in die grotte aangetref, is dus nie alleen van slagoffers van die boere as beleëraars nie, maar ook van die ba-Pedi as beleëraars. Verhale van die gruwelike taferele in die grotte het aandag in Europa getrek, onder meer in Groot-Brittanje en Duitsland; hulle is te vinde in hoofstuk een van die bekende jeugboek "Pieter Marits", wat deur die Duitse skrywer August Niemann in die jare '80 gepubliseer is en in Duitsland en Nederland talle lesers gevind het.
- 15) Wangemann en ander Europeërs het kenlik die voorstelling van sake by die beleëring van die Makapangrotte van die swartes se kant oorgeneem en nie die voorstelling van sake van die Transvalers se kant nie.
- 16) Sekoekoeni, hoofman van die baPedi-volk, kyk "Suid-Afrikaanse Biografiese Woardeboek, deel 2, 1972, p.683-685.

- 17) Wangemann sinspeel op die Wilde Jag in die volksgeloof in Wes-Europa; dit was 'n stoet van berede jagters wat in stormagtige nagte langs die hemelgewelf storm onder aanvoering van die Wilde Jagter; hy was in die voorgaande heidense tyd die Germaanse krygsgod Wodan.

Voetnote in die oorspronklike Duitse teks

A) Noot een - verwysing een

'n Planimetriese berekening, gebaseer op die kaart van Jeppe en Merensky, in die instituut van Perthes het 5152 Duitse vierkante myl as resultaat gegee.

Baie onlangs het die Republiek Transvaal sy grense weer aansienlik uitgebrei deur uitvaardiging van 'n proklamasie wat die hele gebied van die Wes-Betsjoeana's tot 'n lyn van die Ngamimeer na die Langeberge noord van die Oranjerivier as binne die grense geleë aandui, en wat in die ooste 'n landstrook aan die walle van die Umzuti en Pongola tot die mond van die Delagoabaai annekseer. Spoedig sal blyk of hierdie aansprake onaangevogte sal bly.

Die proklamasie het in die Staats-Courant van 29 April 1868 verskyn en lui soos volg:

Staats Courant der Zuid-Afrikaansche Republiek No. 243

Pretoria, Woensdag, April 29, 1868, Vol(ume) XI (bls. een)

P R O C L A M A T I E

Ik Marthinus Wessel Pretorius, Staatspresident der Zuid-Afrikaansche Republiek, handelende met advies en toestemming van den Hoog-Ed(el) Achtb(aren) Volksraad van gezegde Republiek:

proclameer bij dezen, dat de grenslyn der Republiek zal zyn als volgt:

Gedeeltelyk ten Oosten, ingevolge overeenkomst getroffen tusschen de Republiek en de Kafferking Umswaas d.d. 25 July, 1846, en 21 July, 1855, van de onderste poort van Comatie Noordwaarts al onder den berg langs tot aan de onderzyde van de poort aan Olifantsrivier,

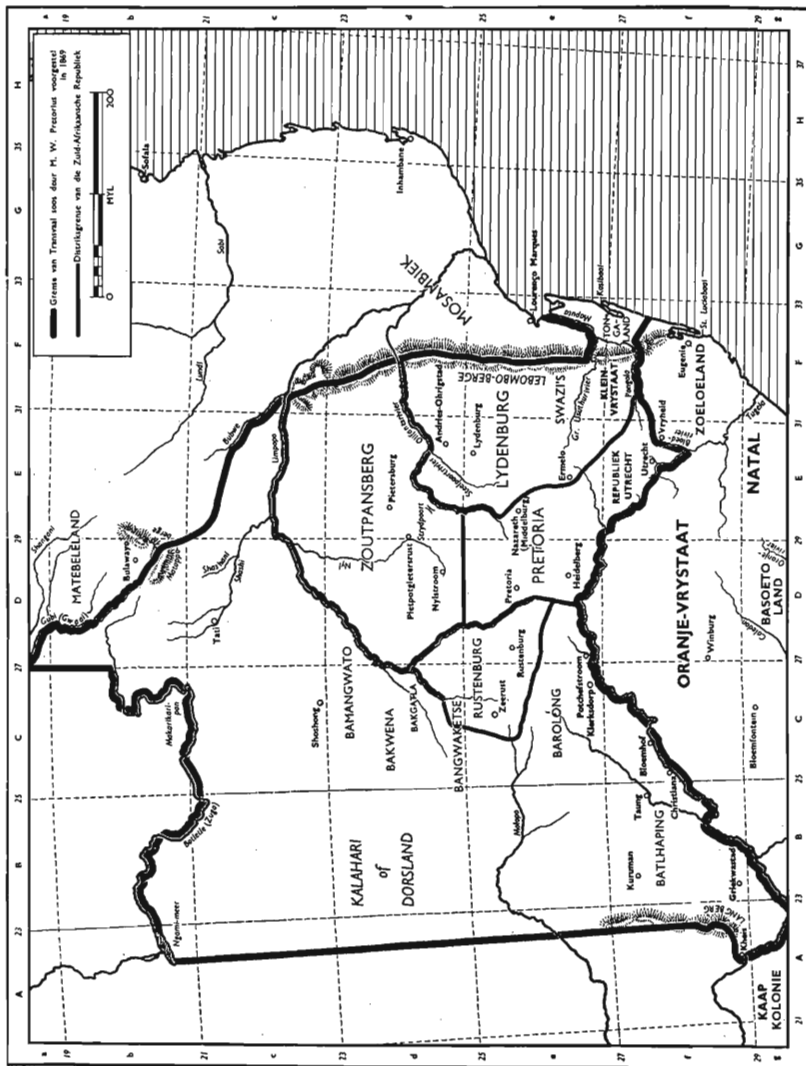
Noord van Olifantsrivier op de Pokioenieskop, vandaar met eene regte lyn Noord-Oostwaarts tot aan de Limpopo of Krokodilrivier, alwaar Pafors rivier inloopt, ten Noorden van deze Rivier op tot waar het gebergte Spelonken aan de Limpopo of Krokodilrivier schiet, met dit gebergte tot waar hetzelfde Noordwaarts naar de rivier de Zouga draait, van dat Westelyk punt of die hoek van het gebergte met een regte lyn naar de rivier Kuway waar de rivier Shangalie in dezelve loopt, en met de Zouga tot in het Meer Ngami ten Westen van het genoemde Meer met eene regte lyn tot aan het Noordepunt van Langeberg en met dit gebergte tot aan de lyn tusschen de Republiek en de gronden behoorende aan Mahura, Gazibon en Jantje, insluitende de gronden geproclameerd door de Republiek by proclamatie van 1858,

Verder wordt geproclameerd, van de onderste punt van Comati, al met de lyn van nu wylen Umswaas op, tot aan de rivier Umzutie, met inbegrip van de Pongala rivier en de Umzutie rivier tot waar dezelve zich ontlast aan de Oostkust van Afrika in Zee, insluitende een myl gronds aan weeziden der rivier.

M.W. PRETORIUS, Staatspresident

By order,

J.W. SPRUYT, Gouvernements Secretaris.

71. DIE ZUID-AFRIKAANSE REPUBLIEK IN 1868

Uitbreiding van die grense van die Zuid-Afrikaanse Republiek volgens die Proclamatie van Staatspresident M.W. Pretorius op 29 April 1868. Die uitbreiding het nooit werklikheid geword nie.

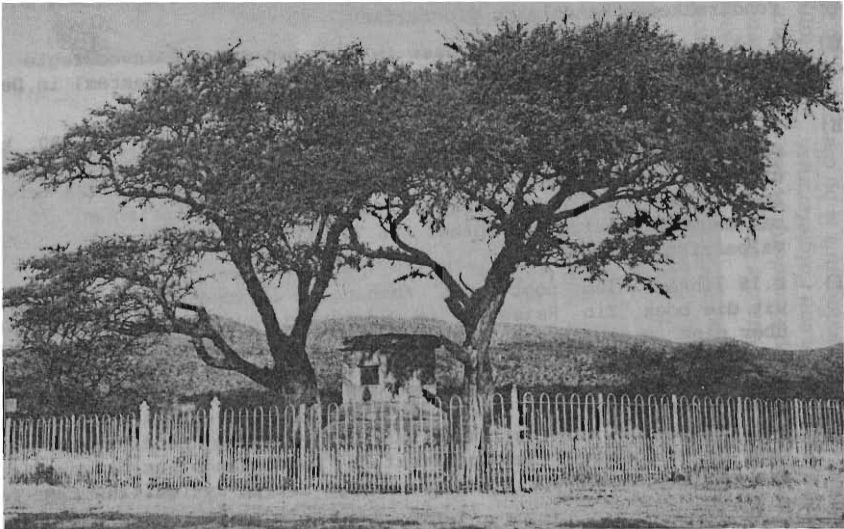
Met dank aan: "Geschiedenis-Atlas vir Suid-Afrika, opgestel deur A.J. Böeseken en andere", Nasionale Boekhandel Bpk, Kaapstad - Bloemfontein - Johannesburg 1948

Die dokument het 'n merkwaardige styl en is vir ons helaas nie heeltemal begryplik nie omdat ons verskeie daarin genoemde riviere en berge nie op die landkaart kan vind nie. - Mahura is volgens die kaart van Dr. Fritsch die huidige stamhoof van die Batlapi.

A.P. (A. Petermann)

Byvoegsel deur die redakteur C. de Jong

C.J.F. Muller, ed., "500 years, A history of South Africa", *Academica*, Pretoria - Cape Town 1960, p.226, berig: "(State president M.W.) Pretorius was under the impression that the southern part of Delagoa Bay, including the mouth of the Maputo, did not belong to the Portuguese. Thus with the permission of the Volksraad in 1868 he proclaimed that the borders of the Transvaal now extended westward up to Lake Ngami and eastward along the Maputo up to the sea. Pretorius wished to expand the Transvaal westward to encompass the northern area where Karel Mauch, a short while previously, had discovered gold. Portugal, and particularly England, who wanted at all costs to prevent the Republic from obtaining an independent seaport, protested so sharply at the territorial proclamation, uttering threats and taking certain steps, that the proclamation was never implemented and finally was entirely forgotten."

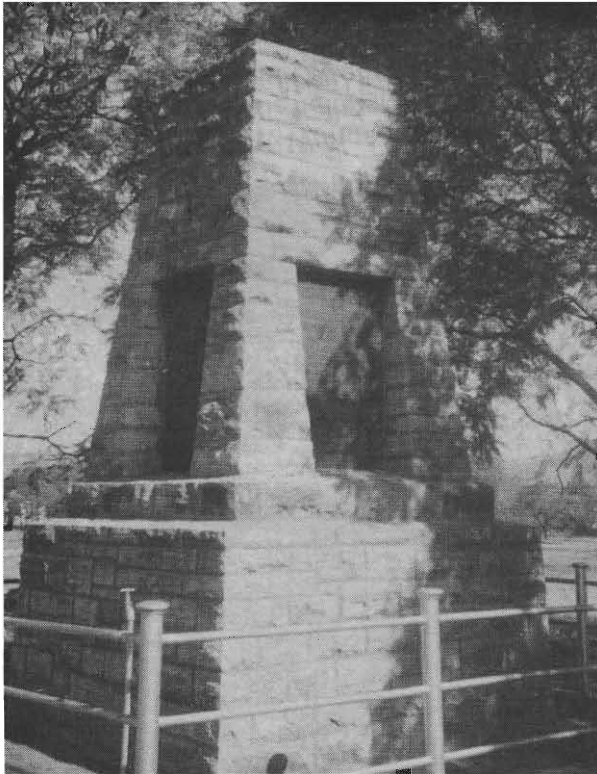

Die gedenkteken vir die in 1854 om die lewe gekragte Transvaalse boere aan die Moorddrift by Potgietersrust.

Foto: "The Star"

Voetnote in die oorspronklike Duitse teks (vervolg van voetnoot A)

- B) P.5 regse kolom - 'n Blikdoos met 24 klein bottels, flessies en pille kos hier met gebruiksaanwysing 15 Thaler Pr(uisies) C(ourant).
- C) P.7 linkse kolom - Die manlike volstruis het ongeveer $\frac{1}{4}$ pond wit vere, 3 pond lang en kort swart vere en $\frac{1}{4}$ pond stertvere wat volgens die huidige pryse 'n waarde van ongeveer £10 (75 Thaler) verteenwoordig. Die vroulike voël het slegs grys vere wat ongeveer 10 tot 12 Thaler werd is.
- D) P.13 linkse kolom noot 1 - In die seisoen 1864 het die Potchefstroomse kooplui alleen al vier meer as £12 000 volstruisvere na die Kaapkolonie en Natal uitgevoer. Groot hoeveelhede word jaarliks deur handelaars uitgevoer waarvan die waarde weens die bogenoemde redes nie bepaal kan word nie.
- E) P.13 linkse kolom noot 2 - Die woluitvoer het in die aangegewe tydperk van Potchefstroom alleen ongeveer 1200 bale beloop. Groot hoeveelhede gaan egter uit die suidelike streke van die Republiek na die Vrystaat en Natal, waarvan die waarde nie bereken kan word nie.
- F) P.13 linkse kolom noot 3 - Aan die ivooruitvoer dra Potchefstroom 120 sentenaar by, Rustenburg 50, Pretoria 100 en Zoutpansberg en rondtrekkende handelaars die restant.
- G) P.13 regse kolom noot 1 - Daar is bereken dat die invoerregte in Natal wat op transitogoedere (goedere vir Transvaal bestem) in Durban gehef word, £30 000 per jaar bedra.
- H) P.14 linkse kolom noot 1 - Natal verbruik jaarliks vir £30 000 koring waarvan 'n groot deel (naamlik meel en grondstowwe vir brood) uit ander lande ingevoer word. Die Kaapkolonie het amptelike tabelle volgens welke in die jongste 7 maande 3623 sak koring en 70 713 sak meel ter waarde van totaal £86 747 (?) grotendeels uit Valparaiso ingevoer is.
- I) P.15 linkse kolom noot 1 van Aangangsel (Byvoegsel) - Uittreksel uit die boek "Ein Reisejahr in Süd-Afrika, Ausführliches Tagebuch über eine in den Jahren 1866 und 1867 ausgeführte Inspektionsreise durch die Missions-Stationen der Berliner Missions-Gesellschaft von Dr. Wangemann, Missions-Director" ('n Reisjaar in Suid-Afrika uitvoerige dagboek oor 'n in die jare 1866 en 1867 gemaakte inspeksiereis langs die sendingstasies van die Berlynse Sendinggenootskap deur Dr. Wangemann, sendingdirekteur) wat onlangs as uitgawe van die sendinggenootskap in Berlyn verskyn het en ryk geïllustreer is.

Gedenkteken vir die Boereslagoffers van die oorval deur swartes van die stamhoof Makapan by Moorddrift in September 1854, opgerig in die dorpspark van Potgietersrust. 'n Soortgelyke monument vir hul nagedagtenis is by die Moorddrift geplaas.

Foto: C. de Jong, 1964

Bronsplaat met voorstelling van Paul Kruger, die latere Staatspresident, wat die gesneuwelde kommandant-generaal Piet Potgieter wegdra van die Makanpansgrot waar die Transvaalse Boere in Oktober 1854 volk van die stamhoof Makapan beleër het. Die bronspaat is bevestig op die voetstuk van President Kruger se standbeeld op Kerkplein in Pretoria.

Foto: C. de Jong 1963

Tekening van Dr. H.T. Wangemann van die Berlynse sendinggenootskap van die nedersetting by Makapanspoort. Op die helling van die koppie links is die ingang van Makapansgrot, verberg deur die begroeiing. Daar het in Oktober 1854 'n Transvaalse kommando onder Piet Potgieter volk van die stamhoof Makapan beleër.

Tekening uit H.T. Wangemann, "Ein Reisejahr in Süd-Afrika 1866-67"

A DESCRIPTION OF TRANSVAAL BY FRED. JEPPE

After the appearance of his brochure in Germany in 1868 Friedrich Jeppe published another description of Transvaal in the "Transvaal Book Almanac and Directory for 1877", printed by the private firm P. Davies & Sons at Pietermaritzburg. This edition was reprinted in facsimile by the State Library at Pretoria in 1976. Jeppe composed the Almanac shortly before the British annexation of Transvaal in April 1877. He adds some recent events to his description of the Transvaal Republic, which appeared in 1868, such as the discoveries of gold in the vicinity of Potgietersrus and Lydenburg (p.32 in the Almanac), the war against the baPedi chief Sekukuni, called "the Sekukuni rebellion" (p.36), the ambitious Government education program (p.38-39) and the intended railway loan to be arranged by State President Burgers in Europe (p.42).

He writes openheartedly about the financial troubles of the tottering Republic: "The financial state of the country cannot be said to be in a very flourishing state just at present, owing to a large amount of paper money issued in former times, the expenses of the present Kafir war, and the railway loan concluded in Holland" (p.42). He adds a summary of the Government debts which were considerable with a view to the meagre revenue of the Treasury. The unsuccessful war against the doughty Sekukuni and the financial troubles were obvious reasons for the British Government to annex Transvaal.

Jeppe's description of Transvaal in the Almanac for 1877 is a useful supplement to the translation of his first survey of that country in German into Afrikaans. Therefore this description on pages 29-47 in the Almanac follows hereafter printed in facsimile.

C. de Jong

Huyhoff & Weynes
Amsterdam

TRANSVAAL

BOOK ALMANAC

AND

DIRECTORY

FOR

1877.

BY FRED. JEPPE.

PRICE TWO SHILLINGS.

PRINTED BY

P. DAVIS & SONS, LONGMARKET STREET, PIETERMARITZBURG.

AGENTS.

Natal—Messrs. P. DAVIS & SONS, Pietermaritzburg and Durban. *S. A. Republic*—C. J. JUTA, Pretoria; J. P. BORRIUS, Potchefstroom. *Orange Free State*—F. SCHERM BRUCKER, Bloemfontein. *Cape Colony*—J. C. JUTA, Capetown; IMPEY, VICKERS & CO, Port Elizabeth. *England*—J. J. PRATT, 79, Queen Street, Chancery Lane, London.

1877.

THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC.

The Transvaal or South African Republic is situated between the 22° and 28° of latitude, and 25° and 32° of longitude, *i.e.*, between the Orange Free State and the Limpopo, and between the Lobombo Mountains and the Kalihari Desert.

BOUNDARIES.—On the North-West and North the Notuani and the Crocodile or Limpopo, River, divide the Republic from the territories inhabited by the different native tribes, under the chiefs Sechomo, Secheli, Matchen, Lobengula, etc., and part of the Portuguese possessions; from the East the Lobombo forms the boundary between the Republic and the Portuguese territories on the East Coast, as far down as latitude 26°30'; thence a line along the Lobombo to the Pongola, and from this river to Zungin's Nek, and thence to Rourke's Drift on the Buffalo River, divides the Transvaal from the Amatonga and Zulu Tribes. The last-mentioned river also partly forms the Southern boundary between the Republic and Natal, as far as the Verzamelberg, in the District of Wakkerstroom; the rest of the Southern boundary runs along the Vaal River, from the sources of Jan's Vley on the Drakensberg to a point opposite Platberg; thence across to the Harts River, and up along this river in a Northern direction to the starting-point on the Notuani River. By this last-mentioned line the Republic is separated partly from Griqualand West and partly from the Koranna, Baralongs, and Batlapin Tribes.

AREA.—According to a rough calculation, the territory comprises an area of about 115,000 English square miles, but the actual extent will very likely be found much greater.

DIVISIONS.—The country is at present divided into twelve Districts, viz.:

Districts.	Chief Towns.	Villages.
Pretoria	Pretoria (Seat of Government.)	Klerksdorp.
Potchefstroom.	Potchefstroom (Capital).	Ventersdorp.
Rustenburg.	Rustenburg.	None.
Waterberg.	Nylstroom.	None.
Zoutpansberg.	Marabas Stad.	Nontbosch and Eersteling.
Lydenburg.	Lydenburg.	Pilgrim's Rest and other Camps.
Middelburg.	Middelburg.	None.
Heidelberg.	Heidelberg.	None.
Wakkerstroom.	M. W. Stroom.	Amersfoort.
Utrecht.	Utrecht.	Lumburg.
Bloemhof.	Christiana.	Bloemhof.
Marico.	Zeerust.	Jacobsdal and Lichtenburg.

RIVERS.—The two principal rivers which embrace the territory of the Republic South and North, are the Vaal and the Limpopo. The former rises in the high plateau South of New Scotland. This plateau, called Hooge Veldt, extends through the whole breadth of the Republic, and forms the watershed between the rivers flowing South to the Vaal and North to the Limpopo. The following rivers and spruits drain the Southern districts of the Republic, empty-

ing themselves into the Vaal River :—The Klip River with its tributaries, Jan's Vley, Sand Spruit and Kaffer Spruit ; the Likiwa, Kapoeh or Krom River with several small tributary streams ; Bushman's Spruit, Waterval's River, Kalk Spruit, Klip River, Reit, Eland, and Ensels Spruits ; Mooi River with Loop-Spruit ; Bahen, Matshavi and Koekenoer Spruits ; Schoenspruit with Taaibosch Spruit ; Yzer Matjisgoed, Klip, Leeuw and Wolf, Maqnasi, Bamboes Spruit and Harts River. After receiving all the Free State rivers on its southern banks, the Vaal River joins the Orange River a little to the north of Hope-town and combined in one large river called the Orange or Ki Gariep empties itself in Alexander Bay on the Western shore of South Africa, a distance of more than 1,000 miles, in the course of which these two rivers drain a basin of 325,000 square miles. The Limpopo also takes its rise on the high table land, flows Northward through the Magalie's Berg and running first North West then North, East and South, receives the following rivers on its left bank : Magalus River, Hex and Eland Rivers, Frauck Spruit, Marico, Notnani, Serorume or Surimane, Mahalapsi, Lotsani, Seruli, Shasha, Buygo and Neranetzi Rivers, while the following streams join the Limpopo on its right banks ; Jokeskey, Hennops, Sand, Aapjes, Pienaars and Plat, Vliegpoort, Sand, Matlabas, Pongola or Sand, Palala Rivers, Nylstroom or Magalagneen, Hout, Jave, Limombo or Pafusi, and finally the Olifants River with its numerous tributaries. This River embogues on the Eastern Coast of South Africa, in latitude 25° 2'S. and longitude 33° 45'E. On the Eastern boundary of the Republic the Sabie or Sabia, Crocodile or Ingwenzi, and the Komati or Unkomati Rivers rise in the Drakensberg, East and South of Lydenburg, run through the Lobombo Range, and unite beyond this range into one river called the Manica, Umecmogasi or King George's River, which empties itself in the Northern part of Delagoa Bay, opposite Sheffin Island. The Umbalasi or Umvolut rises on the N. Eastern confines of New Scotland, at an altitude of 4,300 feet above the level of the sea, receives the white Umbolasi from the South, passes through the Lobombo, receives two small streams from the North, the Matalha and Matollo, and empties itself in the inner bay or estuary named Dundas or English River, or Rio de Esperito Santo. This river is of particular interest as the contemplated railway between Delagoa Bay and the Drakensberg skirts it for a long distance. The Tembe or Katesubi rises on the eastern slopes of the Lobombo in two branches, and also flows into the inner bay of Lorenzo Marques close to the confluence of the Umbolasi. The Maputa or Usutu also takes its rise on the New Scotland settlement, at an altitude of 5,310 feet and receives a number of small streams in its course to the sea, entering the lower part of Delagoa Bay as a large River 1,700 feet broad and 60 feet deep. The tributaries of the Maputa are the Unkompies, Unkonto or Assugai, after passing through the Lobombo, and the Pongola. In the South Eastern corner of the Republic the Buffalo River, a tributary of the Tugela, receives the Slang, Sand and the Blood Rivers on its left bank. There are numerous pans all over the country, but only one that may be called a lake on account of its size and extent. This is Lake Chrissie in the New Scotland settlement, a sheet of water about 36 miles in circumference, and considerable depth in some places. There are a number of valuable salt-pans and many warm springs and baths, of which the so-called Warmbad near Nylstroom deserves special mention on accounts of its great success in the cure of gout, rheumatism, paralysis, scrofula, etc.

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

MOUNTAINS.—Three mountain ranges extend through the country from West to East besides the elevated plateau already mentioned, as forming the watershed between the Southern and Northern river systems. The first is the Magalies Berg, between Rustenburg and Pretoria, the second range consists of the Dwars Berg, Witfontein Berg, Marikel Mountains, Hangklip or Waterberg, Makapan's Range, Zebedelies or Strydpoort Range, and Maschimala Berg, while the third range is formed by the Blauwberg and Zoutpansberg, which latter extend to the Limpopo in three distinct mountain ranges. There are several other detached hill ranges in other parts of the country, such as the Maquasi Berg, Gatsrand, Zuikerboschrand, Piland's Berg, and some small ranges in the district of Marico. A continuation of the Drakensberg extends from the Natal boundary to the Oliphants River, North of Lydenburg, in detached ranges, called the Vergamelberg, Randberg, Slangapie's Berg, Komati Berg, and some very high ranges between Lydenburg and the Goldfields, attaining a height of 6 to 7,000 feet in some high peaks. The principal altitudes of the Drakensberg range, are: Manch Berg, 7,177; Klipstapel, 6,020; Lake Chrissie, 5,755; Spitzkop, 5,637; Hoelnek, 5,600 feet, while Pretoria is 4,150, and Potchefstroom, 3,900.

VEGETATION.—The surface soil of the Republic is covered with a sward of particularly good quality, affording rich and ample pasture for horses, sheep, and cattle. In the Southern districts, and along the highveldt, the habit exists of burning off the grass during the dry winter season, in order to improve the pasturage. Whether this object is attained or not, is still an open question, but so much is certain, that the habit is most injurious to the growth of trees and shrubs. This may be one of the reasons that these are very scarce in the Southern parts of the country, and that nothing but small patches of bush, consisting of the different accacia species, the common Mimosa (thorn trees of South Africa), are met with in travelling through these parts. But more to the North, in fact from the 26° of latitude northward, vegetation becomes more luxuriant, the grass grows more rank, and in the so-called bush veldt it remains green throughout the whole year, while trees and shrubs grow thicker and higher. There are some fine extensive forests or bushes within the limits of the Republic, where large quantities of timber are sawn and disposed of for building and wagon-making purposes. The most important of these are the Pongola Bush in the District of Utrecht, and the Houtbosch in the District of Zoutpansberg. The principal trees growing in these bushes are two or three different species of yellow-wood (*podocarpus*), the boschenhout, or Cape beech (*myrsine*), several species of stinkwood (*oreodaphn*), four or five species of the wild pear (*olinia*), the ironwood (*olea*), and even the ebony and mahogany are found in the District of Zoutpansberg, of considerable height and dimensions. The yellow-wood often grows to an enormous size. We are told of one specimen lately cut in the Pongola Bush giving 13 loads of timber, or 104,000 sup feet.

AGRICULTURE.—The Transvaal may in truth be called the "corn-chamber" of South-Eastern Africa, for no other colony or state in this part of the world produces wheat of such superior quality, or offers so many and varied advantages to farming pursuits. In the Southern districts, such as Bloemhof, Potchefstroom, part of Pretoria, Heidelberg, New Scotland, Middelburg, Wakkerstroom and Utrecht, attention is principally paid to stock-farming and the breeding of cattle and horses, the growth of all cereals, of which two crops are obtained in the year, and the culture of tobacco, vines, fruits and vegetables; while the

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

other districts in the centro and North of the Republic, such as Marico, Rustenburg, a great portion of Pretoria, Lydenburg, Waterberg, and Zoutpansberg, are eminently suited to the growth of cereals and the cultivation of semi-tropical products such as coffee, sugar cane, cotton, etc. Cattle-breeding also answers well in some parts of these districts, but they are not suitable for horses and small stock, except goats.

MINERALS.—The Transvaal is very rich in minerals, such as gold, copper, lead, cobalt, iron, and coal. Mauch discovered the first gold at the Tatin in July, 1867, and a year later he found auriferous quartz within the limits of the Republic, in a range of hills, afterwards named Murchinson's Ranges, north of the Olifants River. In August, 1871, Button discovered the Marabastad gold, and in February, 1873, the first alluvial gold was found in the District of Lydenburg, where the Gold Fields are now established. Since then auriferous quartz reefs have been discovered in other parts of the country, viz., in the District of Waterberg, on the farm Buffelspoort; at Blauwbank (Witwatersrand); on the Crocodile and Komati Rivers; at Schoenspruit; in the Dwarsbergen, District Marico; and on the Town Lands of Pretoria in alluvial deposits.

ALLUVIAL DIGGINGS have been carried on with more or less success at Pilgrim's Rest and the surrounding camps such as MacMac, Spitzkop, Waterfall, Blyde River and other "rushes." The largest nugget of pure gold was found in July, 1875, and weighed 17lbs. 11ozs.; but the digging population, has considerably decreased since the commencement of the present Kafir war, and because of want of labour and difficulty of obtaining water for washing purposes on the high terraces where lately the most gold is found. The gold is very patchy, and is spread over a large tract of country, and is found as well in the beds of the rivers as on the tops of the highest mountains. One of the richest reefs, the so-called "Company's Reef," where large quantities of gold have been un-earthed, is situated on the very summit of the mountain to the east of Pilgrim's Rest. Concerning the Marabastad mining operations, carried on at Eersteling by an English Company, nothing is known but the fact that a large amount of capital has been invested in the undertaking, and that the reef is supposed to yield from 4 to 4½ ozs. per ton. The Government has to receive 2s. 6d. per oz. from the nett proceeds; but no official returns have been published, to our knowledge, by which the quantity of gold obtained may be ascertained. Regarding the Blauwbank Reef on Witwater's road, belonging to the "Nil Desperandum Company" in Pretoria, nothing can be said until machinery has arrived and the work fairly commenced. The reef is said to be promising. The Government has granted a concession to a Company to be formed for working the auriferous reef discovered on the farm "Buffelspoort" in the District of Waterberg.

COPPER has been found in different districts of the country, mostly in old workings, excavated to a depth of from 20 to 40 feet by natives. A variety of copper ornaments are made and worn by the Kafirs inhabiting the northern districts of the Transvaal, who extract the metal from the mineral and smelt it into ingots and bars of almost pure ore. No mining operations by white labour have commenced as yet.

LEAD is found in abundance all over the country, and some of the galena is very argentiferous. In the District of Marico lead mines have been worked for some time with great success, and a ready sale is found for the metal in the country. The ore is found in a dark-brown earthy matter, soft and easy

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

to get, and lays in pockets or nodules of from 1 lb. to more than a ton in weight. The extent of the veins or seams has not yet been ascertained, but is supposed to be very large. An assay, lately procured from England, gives 84 per cent. galena of the rough ore, with 18 ozs. of silver per ton.

COBALT was discovered by Mauch in 1871 in the District of Middelburg, on the Salons River, a small tributary of the Olifants River, where mining operations have been carried on for some time by an English Company. We have not been able to ascertain whether the undertaking is a profitable one or not; the transport expenses for the rough ore from the mine to Durban—the seaport—freight to England, and other expenses cannot leave much profit, particularly as the demand for the mineral is very limited.

IRON is found in all its varieties in almost every district of the country, and is forged by the natives into weapons and ornaments of excellent quality, particularly in the Lydenburg and Zoutpansberg districts, where enormous quantities of iron are found. The Yzerberg near Eersteling and its namesake in the district of Zoutpansberg, consist of almost pure masses of iron ore. Tons of iron, a friend informs us, were carried out of a Kafir kraal near Matzibandela's which was ransacked by the Knobosoes.

COAL exists in immense beds all along the eastern parts of the Republic from the Natal boundary to Lydenburg, and must be considered the principal wealth of the country. The coal on the Belesberg, between Utrecht and Wakkerstroom, crops out on the face of the mountain in a seam of great thickness and excellent quality. According to a report of Mr. Wilson, Superintendent of the Gas Works in Cape Town, this coal has yielded no less than 78.20 per cent of carbon and only 7.20 per cent of ash. He considered it equal to the Welsh coal for steam purposes, which is used on the Cape Railway line, yielding 81.0 per cent carbon, and containing 6.40 per cent ash. At the last Agricultural Show in Potchefstroom, in February, 1876, prizes were awarded for the following minerals and ores, which prove the extent of the mineral wealth of the country:—Native gold-bearing quartz, alluvial gold, copper, tin, lead, iron, plumbago, cobalt, coal, earth-colours, etc. Prizes were also offered for native silver-ore and quicksilver, but we do not know if they were awarded.

CLIMATE.—The considerable height of the Republic above the level of the sea, which is about 4,000 feet on an average, renders the climate very salubrious. The winter season, from the 1st of April to the last of September, is dry and cold, particularly during the nights; the days are often as warm as in summer. The rains commence in September, but as a rule, the heavy rains do not set in before January, and often occur also in March. The annexed table, compiled from observations taken by a gentleman at Pretoria, will give an idea of the temperature of that place for the last fourteen months. It shows that during the summer months the general range of the thermometer is from 65° to 73°; during the winter months from 59° to 65°. The sudden changes in the temperature cause influenza, colds and inflammatory affections, particularly among children, in the form of sore eyes, sore throats, croup, bronchitis, and diphtheria, but the rate of mortality is very small nevertheless. In the absence of all published statistics of deaths, we are unable to give more information on this subject. Thunderstorms are very frequent and violent during the summer months; hail falls often very heavily, and destroys vegetation and crops within a few minutes, while during the winter months cutting, sharp cold winds blow from the south-west, and the High Veldt and Drakensberg Mountains are frequently covered with snow for

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

some days. A complete set of meteorological instruments, such as rain gauge, syphon, barometer, wind gauge, wet and dry bulb thermometer, etc., have been procured by Mr. Lys from England, and more minute and complete observations will be carried on in future.

Table of Meteorological Observations taken by J. R. Lys, Esq., Pretoria, for the town of Pretoria, S. A. Republic, during the fourteen months from 1st September, 1875, to 31st October, 1876.

Months.	Thermometer.			State of the Weather.					Remarks.
	Monthly Mean.	Max.	Min.	Fine Days.	(cloudy) Days.	Number of Winds.	Number of Rains.	Number of Thunderstorms.	
Sept., 1875 ...	67.34	85	56	22	7	0	3	5	First rain, Sept. 22-23, [at night. [27th, & cold winds. Hail 26th, sharp frost Westerly gale 5th, noon Frost 16th, hot wnd 29th First rain 9th, 6 p.m.
October	65.60	85	52	21	10	5	10	4	
November ...	69.40	89	59	11	17	7	12	4	
December ...	70.15	85	62	20	9	0	13	2	
January, 1876	72.06	98	63	13	15	0	14	3	
February ...	73.41	89	65	24	4	2	13	1	
March	69.20	87	54	19	9	1	6	3	
April	64.53	82	52	15	15	1	12	0	
May	62.81	81	51	28	2	0	1	1	
June.....	59.19	79	40	25	4	2	1	1	
July	59.46	78	43	28	3	4	0	0	
August ...	65.00	85	48	25	3	7	0	2	
September ...	67.49	87	51	22	8	7	4	8	
October	66.60	85	51	20	11	3	6	2	

NOTE.—The observations from which the Monthly Mean is derived are calculated from five daily observations, taken at 6 a.m., 9 a.m., 12 noon, 3 p.m., and 8 p.m. From the 21st October, 1876, the Rainfall is measured by a proper rain gauge. The total Rainfall from the 21st to 31st October amounted to 2.68 in.

POPULATION.—The white population of the Transvaal has been variously computed at from 25,000 to 30,000, and the coloured population at from 250,000 to 300,000 souls, but the census taken this year, defective and imperfect as it must be considered, shows that the white population has been computed far too low. The following table of “Weerbare Burghers” (defensive citizens) has been kindly placed at our disposal by the Hon. the State Secretary :

District.	Def. Men.	Of these live in Villages.	District.	Def. Men.	Of these live in Villages.
Potchefstroom	1,185	...	Middelburg	489	53
Rustenburg	1,046	...	Lydenburg	446	47
Pretoria	1,040	193	Utrecht	409	44
Heidelberg	832	52	Waterberg	163	--
Marico	580	49	Zoutpansberg	144	--
Wakkerstroom	492	45	Bloemhof	500	--
Total ...	5,175		Total ...	2,151	

or a total of 7,326 men. This sum multiplied by 5 (a low estimate of the

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

probable number of members belonging to each family), would give a population of 36,630 souls.

These Returns must be considered very imperfect, as the number of inhabitants of some of the principal villages, as Potchefstroom and Rustenburg, do not appear in the Census, and some of the Fieldcornetcies and Wards are also left out. The population of the Lydenburg Gold Fields must also be added, with about 750 to 1,000 souls. On the whole the total population may fairly be estimated at from 40,000 to 45,000 souls.

EXPORTS.—The staple articles of export from the S. A. Republic are ostrich feathers, wool, ivory, cattle, cereals, skins, leather, tobacco, butter, brandy, dried fruit, oranges, etc. In the absence of all official returns, the value of exports and imports cannot be estimated with any degree of certainty.

FORM OF GOVERNMENT.

LEGISLATURE.—The legislative power of the State is vested in the Volksraad, the members of which are elected by their constituents for four years. The number of representatives is 42, *i.e.* three members for each district, and four separate members for the four chief towns of the Republic—Potchefstroom, Pretoria, Rustenburg and Lydenburg—and two for the Gold Fields. Of this number the half retire by rotation every two years and the vacancies are filled up by new elections. The Volksraad meets annually in session at Pretoria on the first Monday in May, but extraordinary sessions may be called by the President to consider important and urgent questions that demand immediate attention. The qualification of a member of the Legislative Council, or Volksraad is, that he must have been a qualified voter for three consecutive years, must have reached the age of 30 years, be a member of a Protestant Church, a resident in the country, and in possession of fixed property within its limits. No person of an openly bad character, or those having been sentenced for some criminal offence, or un-rehabilitated insolvents, or persons being to each other in the relationship of father and son, or coloured persons, or bastards, or officials receiving salary, are allowed to take seat in the Volksraad.

EXECUTIVE.—This body, called the “Uitvoerende Raad,” consists of the State President, elected for five years by a general election throughout the State, the State Secretary, elected by the Volksraad for four years, and three unofficial members, chosen for three years by the Volksraad. All these are eligible for re-election. The qualification for a President is, that he must be thirty years of age; he need not be a burgher of the State on the day of his election, but must be a member of a Protestant church, and not bear sentence for any criminal offence.

GOVERNMENT OF DISTRICTS.—The chief officer in each district is the “Landdrost,” who acts as Magistrate and Civil Commissioner with the assistance of a Landdrost Clerk, who is at the same time Public Prosecutor, Postmaster and Distributor of Stamps. Each district is further provided with a baljuw, or sheriff, gaoler, and staff of constables. Offices, gaols, and powder magazines are provided by Government. Each district is divided into several Fieldcornetcies or Wards, superintended by a Fieldcornet, elected by each Ward. This officer has certain judicial and, in time of war, military powers.

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

COMMANDO.—With the exception of one Battery of Artillery, commanded by a captain and two lieutenants, with about 30 men, the Republic has no armed force which may be called a regular army. The President, with the concurrence of the Executive Council, has the right to declare war and call up a Commando, in which the burghers are placed under the Fieldcornets and Commandants. The latter are chosen by the Fieldcornets for each district; a Commandant-General is chosen by the whole laager—but the President has chief command over the whole army. All inhabitants of the State between 16 and 60 years of age having no exemption, provided by law, are liable to military service. Young men under 18 and men above 50 years are only called out under circumstances of great emergency. Members of Volksraad, officials, clergymen, and schoolteachers are exempt from personal service, but can be called out when Martial Law is proclaimed. An amount not exceeding £15, has to be contributed towards the expenses of the war, by those not doing personal service. All legal proceedings in civil cases against persons on the commando are suspended; no summonses can be made out and as soon as Martial Law is proclaimed no legal executions can be instituted or prosecuted; the Pounds are closed and Transfer Dues payments are suspended until after thirty days from the recall of the proclamation of Martial Law. In accordance with the treaties lately entered into with Portugal, Holland, and Belgium, subjects of these States, residing in the Republic are exempt from military service until they become Burghers of the Republic. Owners of land, residing beyond the limits of the Republic, are liable in case of war, in addition to the ordinary War Tax, to place a fit and proper person “at the disposal of the Government,” or otherwise to pay £15 into the Treasury towards covering the expenses of the war. The first levy is from 18 to 34 years, the second 34 to 50, the third when Martial Law is proclaimed as stated. Those commandeered must provide themselves with clothing, a gun and ammunition, and they must also provide the wagons and oxen necessary for their use. Of the booty taken, after certain deductions, one-quarter goes to the Government and the remaining three-quarters are equally divided among the men.

VOLUNTEERS have lately been called out for the occupation of the Forts and suppression of the Sekukuni rebellion. Each man is to receive a monthly pay of £5, the necessary provisions, ammunition, and gun, all booty taken from the Natives, and a farm of 2,000 acres, lying East and North East of the Lolo Mountains, which must be occupied (either personally or by substitute) for a term of five years after the close of the war. Those members of the Volunteer Corps who are not burghers of the State will obtain their burgher rights along with the transfer of their farms.

BURGER RIGHT AND FRANCHISE OF THE WHITE POPULATION.—Persons born in the State who have reached the age of 21, or who have resided in the State for one year and are in possession of fixed property have the burgher right, which can also be purchased on payment of £7 10s. on arrival in the country. The qualifications of a burgher and elector and the forfeiture of these qualifications are stipulated by Law No. 1, 1876, dated June 12, 1876. Those arriving in the Republic after June 12, 1876, are obliged to take the oath of allegiance to the people and Government of the State, obedience to its laws, and faithfulness to its independence. The diggers on the Gold Fields are exempt from taking the oath of allegiance, but have no right of vote unless they have previously obtained the burgher right.

JUDICIAL.

The administration of law is regulated by the so-called Grondwet or Fundamental Law proclaimed in 1858, sundry Ordinances and Regulations passed from time to time by the Legislature, such as the Civil and Criminal Proceedings, and, further, according to Roman Dutch Law. The law courts of the Republic are at present viz:—

1. **LANDDROST COURT.**—This Court has police, criminal, and civil jurisdiction, regulated by law, the latter in all cases up to £37 10s. From this court of Landdrost or Resident Magistrate, there is an appeal to the

2. **LANDDROST AND HEEMRADEN COURT**, consisting of the Landdrost and six Heemraden, or concillors, elected by the public. This Court has also criminal and civil jurisdiction up to £75, according to certain stipulations, and holds session on the first Wednesday of every month. Appeals from this and the former Court may be brought before the

3. **SUPREME COURT, OR HOOGE GERECHTSHOF**, consisting of three Landdrosts from three different districts, and a jury of twelve, selected from the burghers of the State. This Court is appointed by the State President and Executive Council whenever there is a certain number of civil or criminal cases on the roll. There is no appeal against the judgment of this Court, but, nevertheless, cases are sometimes brought under the consideration of the Volksraad. The execution of a sentence of death passed by the Supreme Court, must be finally confirmed by the unanimous vote of the State President and members of the Executive Council. The establishment of a Supreme Court, consisting of three Judges learned in the law, one being the Chief Justice, by which the present court of combined Landdrosts is to be abolished, is contemplated. Such a Court has lately been established in the Orange Free State.

PUBLIC PROSECUTOR.—The Attorney-General or Staats Procureur conducts the prosecution for the State in person or by substitute, and is represented in the Districts by the Public Prosecutors. During the sitting of the Volksraad the State Attorney has a seat in the Legislature and the right of taking part in the discussions, but no vote, the same as the members of the Executive Council. A Griffier or Registrar of the Supreme Court attends the sittings of the Court in the different districts, and keeps the registry and papers belonging to the cases brought before the Court.

ECCLESIASTICAL.

DUTCH REFORMED CHURCH (NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK) is the State Church and the only one supported by a State grant of £225 yearly. But this grant guaranteed under the Grondwet is now only given to three out of all the congregations because the Voluntary Principle has been adopted by the Volksraad, which abolishes state support to congregations of all denominations. According to the constitution of this Church its dogma is expressed in the following formula. "The Dutch Reformed Church in the S. A. Republic is based on the doctrine of the Bible as God's Holy Word; the Heidelberg

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

Catechism; the 37 Articles of the Netherland Confession of Faith (Creed) and the five Dordrecht Rules of Doctrine established at Dordrecht in 1618 and 1619. The Church is ruled by a general Church Meeting (Algemeene Kerk vergadering) consisting of the clergy, the half of the serving Churchwardens (Dienst doende Ouderlingen) and two Deacons (Diakenen) from each congregation. This body meets from time to time when found expedient, and at least once in every five years, but a "Commission" consisting of the Chairman (Præses) and Secretary (Scriba) of the General Church meeting, and three Churchwardens chosen by the latter meeting holds yearly sittings and is charged in looking after the proper performance and observance of all the Church laws and regulations, to receive the reports from the different congregations, and to do all other things necessary. This Church does not belong to the Synod of the Cape Dutch Reformed Church, although the name of one of the clergymen belonging to the State Church appears in the list of the clergy belonging to the Cape Church. There are congregations belonging to two other Dutch denominations represented in the Republic, such as the "Ned Geref. Kerk," and the "Gereformeerde Kerk," which are known under the common appellation of orthodox Churches; the latter is called the Dopper Church. The former belongs to and is ruled by the laws and regulations of the Cape Dutch Reformed Church, and both are represented in Utrecht, Lydenburg, Potchefstroom, Middleburg, Pretoria, Rustenburg and Wakkerstroom.

ENGLISH EPISCOPAL CHURCH.—Congregations of this church are ministered to in Potchefstroom, Pretoria, Rustenburg, Lydenburg and Marico. They belong to the diocese of the Bishop of Bloemfontein; but the appointment of a Bishop for the Republic is contemplated.

WESLEYAN CHURCH.—This denomination is also represented in the country by congregations in Potchefstroom, Pretoria, and the Gold Fields, and belongs to the circuit of the Orange Free State. There are no congregations formed as yet belonging to the "Roman Catholic" and "Evangelical Lutheran Church"—but all denominations are tolerated by law, and freedom of religion is granted to every burgher of the State, as long as it is consistent with the "morality, good order, and security of the State." Besides the clergymen belonging to the different churches, a number of missionaries are appointed marriage officers.

EDUCATIONAL.

Particular attention has been paid by the Executive and Legislative Councils to the educational department of the Republic, and it has lately received that consideration which a subject of so great importance deserves. The old laws and regulations of 1859 and 1866, have been entirely re-modelled, enlarged, and rendered more efficient by a new law passed by the Volksraad, on the 23rd October, 1874, and a sum of nearly £5,000 has been placed on the Estimates for the fiscal year 1876-77, for the use of this department.* This law has been inaugurated on the 1st of May, 1876, under the management of a highly proficient Superintendent-General of Education, and a staff

* In the colony of Natal the Government aid to schools amounted to £3,609 18s. 5d. in 1875.

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

of superior men obtained from Holland. "The fundamental principle of the new educational system may be embraced in the one word, 'State School,'" the Superintendent-General observed in his excellent address at the opening of the Pretoria District School. "This," he said, "was the main principle contained in Art. 24 of the Constitution, and was the leading feature of the old regulations and laws promulgated by the highest legislative and government authorities. The reason that until now this principle could not be carried out with logical consequence was found in the following circumstances:—First, the limited means at the disposal of the State; secondly, in the thinly scattered population living far apart, and thirdly, in the connection between Church and State, in so far, that according to Art. 24 of the Grondwet, the State was obliged to provide for the Church, as well as for school teachers. These peculiar and particular drawbacks were not altogether removed, but were set aside to an extent by the new law. Our Government and legislature had come to the right conclusion, that the time had come for a thorough re-organisation of the educational system, based on the chief principle—public instruction at the expense of the State."

To carry out this principle, three classes or sections of schools are provided by the new Law, viz.:

I. In each Fieldcornetcy or Ward at least one school is to be established for rudimentary instruction under the name of Ward School, comprising instruction in reading, writing, arithmetic, the first principles of the Dutch Language, geography, history, and singing.

II. In the principal towns of each district a school is to be provided for the more advanced classes of the population, and to the subjects taught in the Ward Schools, the following are added: The knowledge of nature, the rudiments of the Modern Languages, principally the English, mathematics, agriculture, gymnastics, if asked by the parents and guardians, sword exercise and drill, drawing, needlework for girls, and lessons in music, theoretically and practically; these schools are called District Schools, and

III. A higher school or gymnasium is to be established in the two principal towns of the Republic, comprising the following: Higher Dutch and English Grammar, the French and German Languages, Latin and Greek, higher arithmetic and geometry, algebra, chemistry, also with reference to agriculture, natural history, physiology of animals, geology and mineralogy, technology, political and physical geography, general history and history of literature, astronomy, logic, music, and drawing.

All these schools receive Governmental aid in the following manner.

To each of the Ward Schools the sum of £25 per annum, if regular instruction is given to 12 children, £50 per annum, if the number of scholars increases to 25, and for every 10 children more £20 additional.

To the District Schools, a sum of £300 per annum, and £100 more in case more than 100 children receive regular instruction. To the Higher Schools a sum of £500 per annum. Every School is placed under the immediate supervision of a commission consisting of six members, chosen by the burghers of every ward for the ward schools, and the burghers of each dorp or town for the district schools. Besides these members, the Field-cornet is *ex officio* Chairman of the Ward School Commission, and the Landdrost of the district *ex officio* Chairman of the District School Commission. The direction of the Higher Schools is in the hands of a commission, consisting of six members chosen by the burghers of the town where they are established, and at the

TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

seat of Government two members of the Executive Council and the Superintendent-General of Education are added to the Commission.

The school fees range from 4s. 6d. to 8s. for the Ward Schools, from 6s. to 10s. for the District Schools, and from £1 to £1 10s. for the Higher Schools, per month.

The salaries of the Teachers are, viz.:—For the Ward Schools, from £30 to £100; for the District Schools, from £125 to £200; for the Higher Schools, from £250 to £400, of which about one-third is derived from the class fees.

The qualification of a Head Master for a District School consists of having passed the examinations in the branches of ordinary elementary instruction, in the English, French and German languages (besides the Dutch), in the first elements of geography and physical science, and it is further stipulated that he must be a member of a Protestant Church. Preference is given to applicants possessing also a knowledge of agriculture, gymnastics, drawing and music.

The difficulties opposing the operation of the new educational system are various, and arise principally from the mixed character of the population, consisting of Dutch, English, German and other immigrants and descendants of European origin, intermixed with the Afrianders and Boers; the extent of the territory to be provided for, and other local causes. The heterogeneous character of a population belonging to different creeds and denominations has made it necessary to exclude religious instruction from the schools, but the law stipulates that the Bible must be read in every school, and Biblical History is to be taught. As might be expected this leaven of liberalism from Holland has raised a storm of opposition from the orthodox congregations, but it is gradually dying away as the law is energetically and persistently carried out. "No teaching of religion," Mr. van Gorkom remarked in his address "but the practice of religion—i.e., a true religious spirit—in education. Behold! the Christian motto, the holy watchword of our State!"

The strongly defined, prominent Netherland or Dutch character of the new educational system is also objected to by some portions of the community. To these objections the Superintendent-General of Education makes the following reply in his elaborate address previously referred to. This address was delivered and printed in the Dutch language—but the following passage appears in English:—

"Ladies and gentlemen: I say that the supposed partial *Dutch* character of our educational law is for some of our fellow-citizens a cause of complaint. Indeed, I doubt whether it may be considered as a serious objection against the law. The *Dutch* language is in fact our official language. That is no result either of partiality or of any arbitrariness or caprice, but of the historical origin and progress of our republic. Well, our official language will be taught in our schools. But the *English* language will be taught as well as the *Dutch* (one), especially in our district schools. The head, or chief master in those schools will have passed an examination in both languages and will be assisted as far as possible, by one who understands and speaks *English* as his own language. Where is the partiality, where is the cause of complaint? I don't see anything of it. My friends, you know it is impossible in any State of the wide, wide world to satisfy equally every one, but it is very well possible, it is just and necessary to sacrifice some of one's individual views and wishes on the altar of the common interest, that is to say, on the altar of true patriotism. **Either Dutch or English, either English or Dutch, here we are all citizens of**

the *South African Republic*. and as such, we ought to assimilate ourselves as much as possible and to concur on the race-ground of the common welfare. I hope and trust, that none of us will ever forsake his native country, his first love, but I hope and trust too, that none of us will ever transplant any antipathetical national feeling in our second Fatherland. Since I am living amongst you, I have often felt in my heart the unscientific wish that *English* and *Dutch* might be reduced to one single language. Well, ladies and gentlemen, as long as the fulfilment of that wish will be an impossibility, I propose you and myself to make, as well as our children, a thorough study of both languages. I am sure that study will be fruitful in every respect. It will be also the performance of a duty prescribed by our social and national interest, as well as by courteousness and good breeding."

Besides this "State School," there are a number of private Academies, Colleges, and first-class Schools of a denominational character, which receive no grant from the State. Among these we may mention, "The Academy" in Pretoria, an English institution under the management of Mr. Lawrie; a Boarding School established near Rustenburg by the Berlin Mission, under the management of Dr. Schmidt, formerly of the Hermannsburg School near Greytown, Natal, the "Eden School and Musical Academy" established by Mr. Forbes in Potchefstroom, and lately a "Day and Boarding School for Young Girls" has been established in Pretoria under the auspices of Rev. Bosman, the minister of the Dutch Reformed Church in Pretoria. This establishment is shortly to be placed under the supervision of an American lady engaged for the school. The instruction to the native population is entirely left to the numerous missionaries of different denominations spread all over the country. A list of them and their stations will be found under the heading "Ecclesiastical Department."

FINANCIAL.

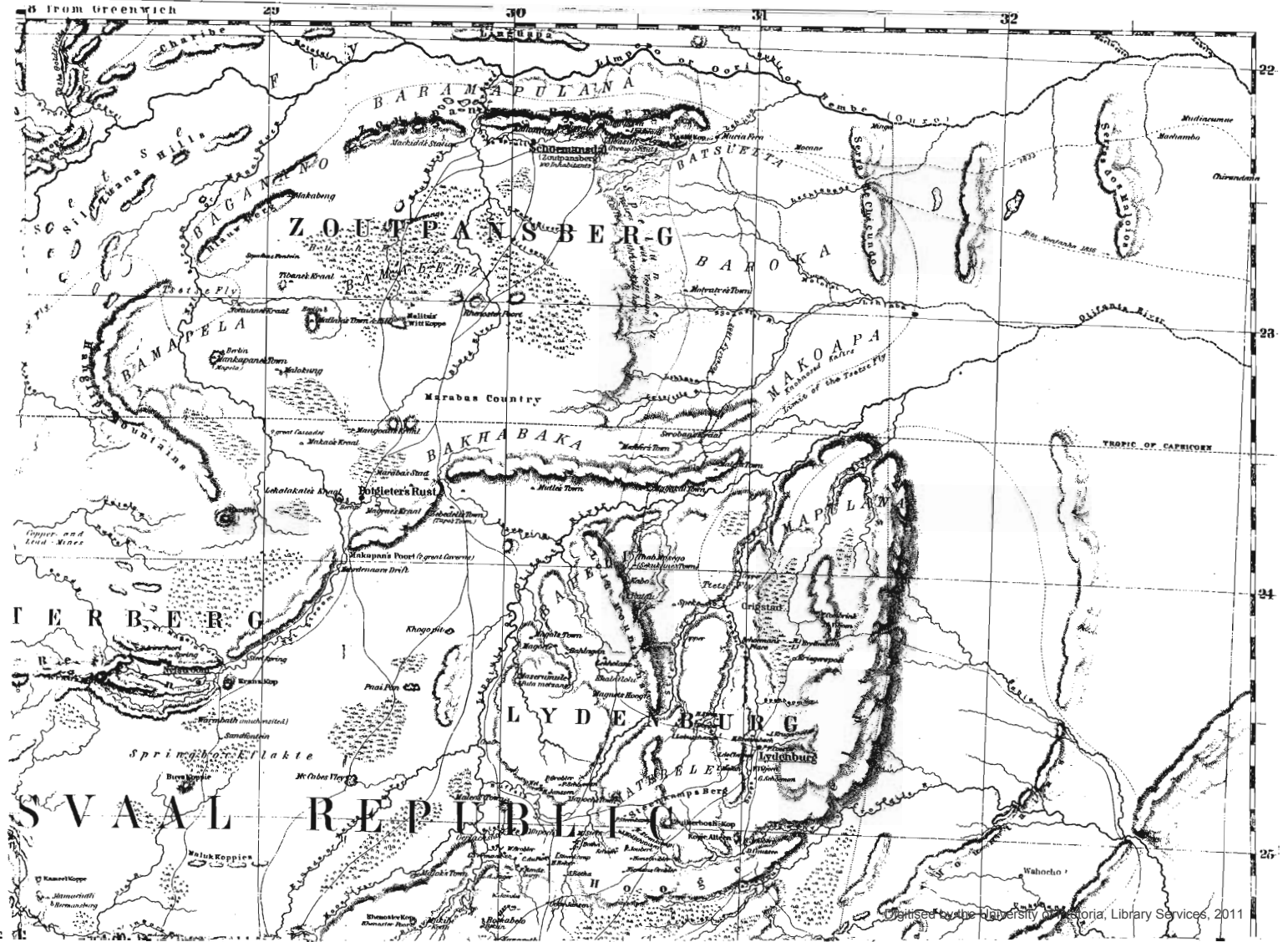
The financial administration of the Republic, its revenue and expenditure, ordinary and extraordinary, and the exchequer of the State is under the control of the Treasurer-General. He must be present when the Estimates are made up, and in all money transactions of the State he has a seat and an "advising vote" in the Executive Council. All Landdrosts, and other officials charged with money transactions, have to remit the balance in their chests to the Treasurer-General after the expiration of every month, and a duplicate statement, together with the vouchers is forwarded to the Auditor-General, at the same time. The Treasurer has no authority to make payments, unless the accounts presented for payment are properly certified by the Auditor, in accordance with the Estimates, or according to a special resolution of the Executive Council. As soon as the Volksraad is in session, a commission is appointed to go through the accounts of the past financial year, and to see whether payments were made according to the Estimates. It has also to go through the Estimates for the current financial year, prepared by the

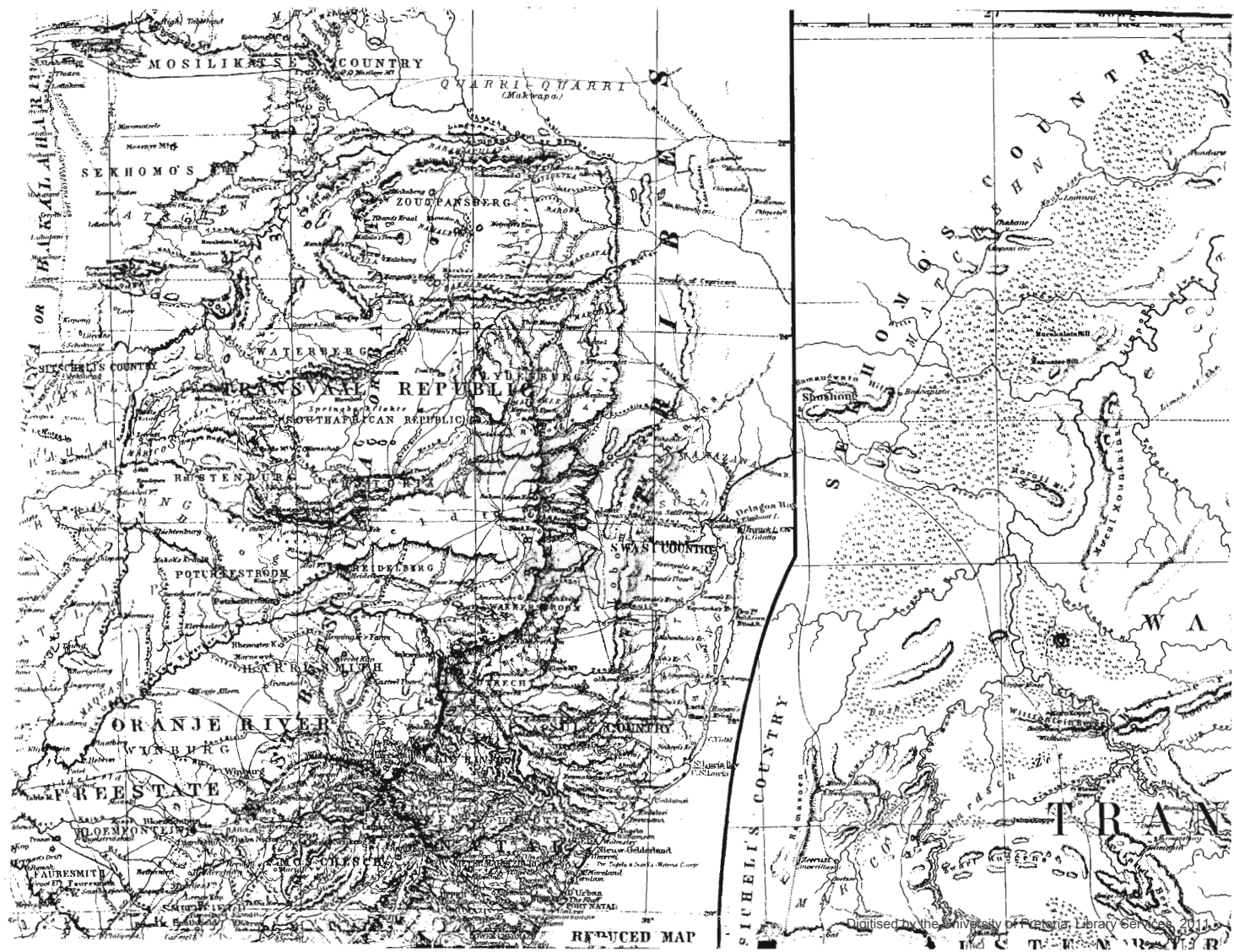
TRANSVAAL ALMANAC AND DIRECTORY.

Executive Council and the Auditor-General and laid before them. The financial year, or service year, commences with 1st February, and ends with the 31st January of the following year. Any differences in the accounts are reported by the commission to the Volksraad and the whole of the Estimates are discussed and passed in open session. According to his instructions, the Treasurer is also obliged to render monthly accounts to the Auditor, and every six and twelve months he has to publish statements of revenue and expenditure in the State Gazette.

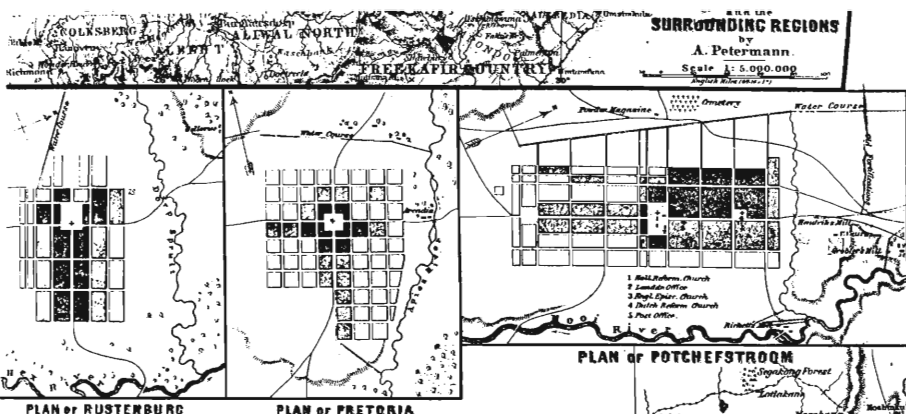
The financial state of the country cannot be said to be in a very flourishing state just at present, owing to a large amount of paper money issued in former times, the expenses of the present Kafir war, and the railway loan concluded in Holland. Two of these three items will be found represented in the "Memorandum Account of Debts" published below, but in order to explain this statement more fully it will be necessary to state, that a loan of £63,000 was contracted with the Cape Commercial Bank of Capetown for the redemption of the "Government Notes" issued from time to time, but when it was found afterwards that the amount of the loan (which amounted to about £60,000 only after deducting the Discount) did not cover the amount of paper in circulation, another loan of £18,200 had to be contracted with the Bank to carry out the purpose in view. For the £60,000, loan Debentures were issued bearing 6 per cent. interest, and these are to be redeemed at par within the term of twenty years, in four instalments of five years each. The loan commencing with the 1st of January, 1873; the first instalment of £15,750 is thus due on the 1st January, 1878. For the due observance of the engagements entered into with the Bank, a so-called "Sinking Fund Commission" has been appointed by the Volksraad, consisting of three persons, who, together with the Treasurer, have the sole supervision of this loan, independent of the Government or the Treasury Department. This commission receives yearly from the General Revenue of the State the amount of capital due for the repayment of the loan, and puts this money out on interest among the burghers of the State. The repayment of the second loan of £18,200, contracted with the Pretoria Branch of the Cape Commercial Bank, appears to be repayable in 21 months, and it seems that the Sinking Fund Commission has nothing to do with this loan.

As to the Railway Loan, supposed to be concluded in Holland, to the amount of £300,000, for which debentures at 88 per cent, bearing interest at 6 per cent; p.a., and a mortgage bond for 1,500,000 morgen of Government lands, have been passed, it appears from the Memo. of the Treasurer, that an amount of only £90,958 6s. 8d. has been actually taken up in Holland, of which an amount of £75,469 2s. 8d. has been paid out and invested in the purchase of railway material. As it appears doubtful from the statements lately published by the Volksraad Commission, that the remainder of the scrip will be taken up at present, the present *actual* liabilities of the State as appearing in the Treasurer's Memo., must be reduced by about £209,000. Here follows the Memo. referred to:—

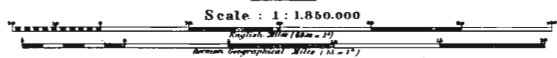
REDUCED MAP

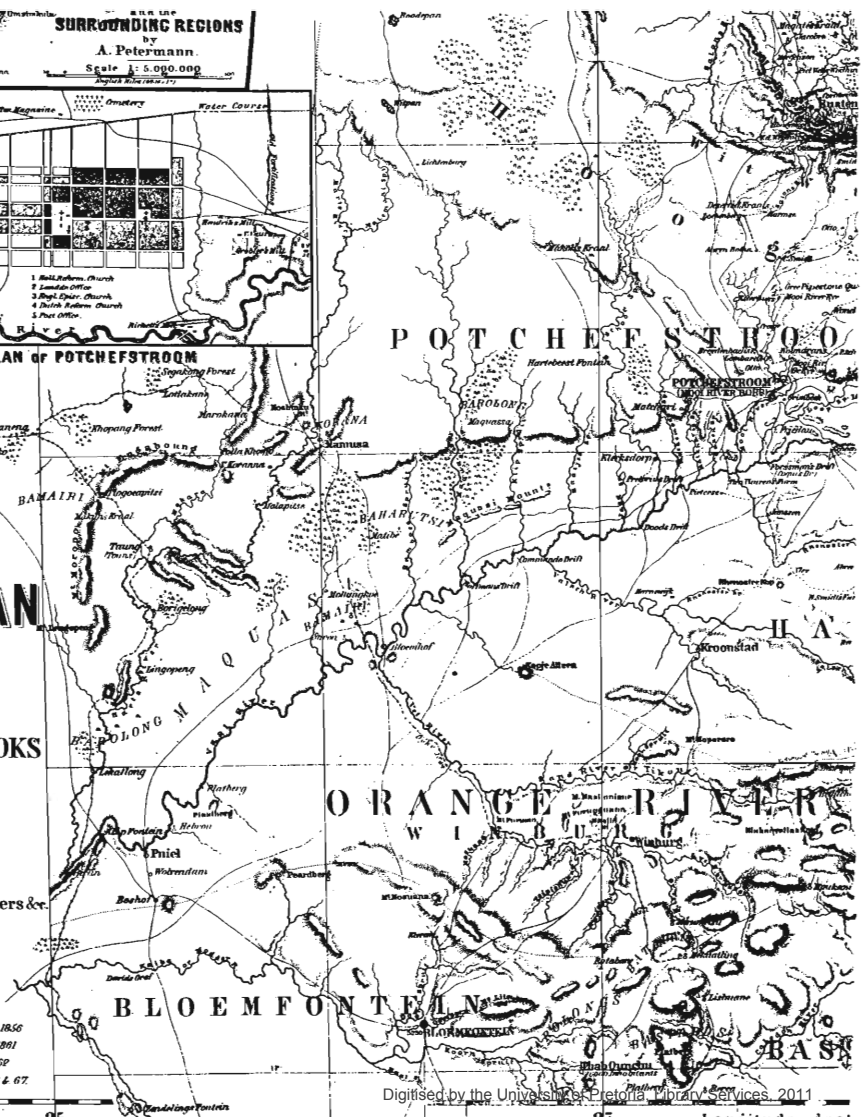
ORIGINAL MAP OF THE TRANSVAAL OR SOUTH-AFRICAN REPUBLIC.

From surveys and observations
by
Sur: Gen. M. FORSSMANN, C. MAUCH, F. HAMMAR, Sur: J. BROOKS
and other official documents,
combined with the results of their own explorations
by
F. JEPPE and A. MERENSKY
Potchefstroom & Botsabelo, 1868.

Reconstructed and augmented with data from various exploring travellers &c.
by
A. Petermann.

- Principal Places of Districts
- Villages
- ⊙ Missionary Station
- ⊙ Abandoned Stations
- Kafir Kraals
- Farms
- ⊙ Forest & Thorn Bush
- ⊙ Boundary of Tsetse Fly
- Dyke 1864
- J. Sanderson 1851
- Paxton & Rider 1853
- Rijn Montanha 1855-56
- Sonderman 1856
- Hardeland 1861
- Merensky 1862
- Mauch 1866 & 67

ERELIDMAATSKAP VIR DR. N.A. COETZEE

Die bestuur van die Pretoriase Historiese Vereniging alias die Genootskap Oud-Pretoria het eenparig op 14 Mei 1992 besluit om aan die Voorsitter Dr. N.A. Coetzee die erelidmaatskap van die Vereniging toe te ken. Op die bestuursvergadering op 1 Junie 1992 het die bestuur die mededeling van die toekenning aan die Voorsitter oorhandig. Hieronder volg die bewoording van die mededeling.

E R E - L I D M A A T S K A P

Op 'n buitengewone bestuursvergadering van die

GENOOTSKAP OUD-PRETORIA

gehou op Donderdagaand 14 Mei 1992 in die BBP-kamer, agste verdieping, MUNITORIA, te PRETORIA, om 20:00 is die volgende besluit geneem, dat

DR. N.A. COETZEE

vanaf hede die veertiende dag van Mei in die jaar eenduisend negehoonderd twee-en-negentig eenparig tot ERE-LID VAN DIE GENOOTSKAP OUD-PRETORIA benoem is. Sy besondere manier om die wese van die Genootskap oor te bring aan vriend en vyand is uniek in die geskiedenis van Pretoria.

Sy getroue arbeid, nimmer selfverheffend, altyd dienend, ook as voorsitter van die Genootskap, word deur ons as bestuurslede besonder gewaardeer.

Ons wens U en u vrou, wat u so wonderlik bystaan, die seënbede uit Psalm 134 vers 4, toe:

Laat, Heer, u seën op hul daal,
u guns uit Sion hul bestraal!
U wat beveel en - dit geskied,
wil, Heer, u seën oor hul gebied!

Die Bestuur van die Pretoriase Historiese Vereniging:
Genootskap Oud-Pretoria.

INHOUDSOPGAWE VAN/TABLE OF CONTENTS OF
PRETORIANA NO. 101

	Bl./Page
Woord vooraf (van die redakteur)	1
C. de Jong, "Twee Duitsers oor Transvaal in die 19de eeu: Landbeskrywings van F.H. Jeppe en Dr. H.T. Wangemann	2
"Die Transvaalse of Zuid-Afrikaansche Republiek, beskrewre deur Friedrich Jeppe te Potchefstroom, benewens 'n Aanhangsel: Dr. Wangemann se reis in Suid-Afrika 1866/67, met 'n oorspronklike kaart van die Transvaalse Republiek; Aanvullende brosjure No.24 in "Petermann se Geographischen Mittheilungen"; by Justus Perthes, Gotha 1868 (vertaling deur C. de Jong uit Hoogduits in Afrikaans)	10
Gedetailleerde inhoudsopgawe van F.H. Jeppe se brosjure landbeskrywing	12
Woord vooraf van Dr. A. Petermann	14
F.H. Jeppe, "Die Transvaalse of Zuid-Afrikaansche Republiek"	17
Die land in sy geheel beskou	17
Beskrywing van die afsonderlike distrikte	26
Aanhangsel: "Dr. Wangemann se reis in Suid-Afrika 1866/67"	42
F.H. Jeppe, "The South African Republic": Extract from: Fred. Jeppe, "Transvaal Book Almanac and Directory for 1877" Pietermaritzburg 1877	65
Erelidmaatskap van die Genootskap Oud-Pretoria vir Dr. N.A. Coetzee	81
Bylae: Faksimileedruk van die oorspronklike landkaart van Transvaal.	

